

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»
ДННУ «АКАДЕМІЯ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ»

СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ: ІСТОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

*Збірник матеріалів
Всеукраїнського Круглого столу*

10 листопада 2016 р

*Присвячується пам'яті
д.е.н., проф. Корнійчук Людмили Яківни*

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ГОСПОДАРСТВА
ДВНЗ «КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

УДК 330.83
ББК 65.02(0)6я431
3-62

Редакційна колегія

С. В. Степаненко, проф., к.е.н.
В. М. Фещенко, проф., д.е.н.
К. В. Лопух, ст. викл., к.е.н.

*Рекомендовано до друку
Вченою радою факультету економіки та управління
Протокол № 4 від 24 листопада 2016 р.*

3-62 Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку : зб. матеріалів Всеукр. круглого столу ; 10 листоп. 2016 р. — К. : КНЕУ, 2016. — 199, [1] с.

ISBN 978-966-926-125-0

Збірник включає доповіді учасників Всеукраїнського круглого столу «Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку», присвяченого пам'яті д.е.н., проф. Л. Я. Корнійчук (10 листопада 2016 року, м. Київ). Матеріали круглого столу охоплюють проблеми щодо місця і ролі теорії та історії в сучасній економічній думці, значення еволюції та плюралізму методологічних підходів у історико-економічних дослідженнях, місця української економічної думки у світовому науковому просторі, а також кризових проявів і новітніх тенденцій у розвитку сучасної економічної науки.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих закладів освіти.

Відображена у доповідях наукова позиція авторів може не збігатися з думкою редакції. Автори є цілком відповідальними за висловлені ідеї, висновки та пропозиції.

У разі використання матеріалів збірника посилання на авторів і видання обов'язкове.

УДК 330.83
ББК 65.02(0)6я431

ЗМІСТ

Степаненко С. В.
Вступне слово 7

ДОПОВІДЬ

Фещенко В. М.
Сучасні економічні теорії: концептуальні витoki та еволюція змістовного наповнення 9

ВИСТУПИ

Гайдай Т. В.
Парадигмальний підхід у структурі сучасного методологічного аналізу..... 16

Леоненко П. М.
Українські школи в економічній науці (XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) 21

Артёмова Т. І.
Історична економічна спадщина як джерело інноваційних ідей і методологічне підґрунтя сталого розвитку 26

Супрун Н. А.
Теорія сталого розвитку як концептуальна основа парадигмальної революції економічної науки 31

Небрат В. В.
Підприємництво та добробут: еволюція парадигмальних підходів 37

Шевчук В. О.
Симбіотичний устрій економічного знання: життєствердна модель Миколи Руденка 42

Захарін С. В., Інін Лі, Ван Веньцян <i>Економические взгляды Ивана Франко</i>	49
Лагутін В. Д. <i>Неоконсервативні тренди в сучасній економічній теорії</i>	54
Нестеренко О. П. <i>Ліберальна традиція економічного аналізу та сучасний неолібералізм у контексті сучасних викликів епохи</i>	59
Степаненко С. В. <i>Принцип генези в історико-економічних дослідженнях</i>	64
Галабурда М. К. <i>Постсоціалістична трансформація. Методологічні уроки для економічної науки</i>	74
Бойко А. В. <i>Теорія стійкості в економіці: понятійний апарат</i>	77
Маслов А. О. <i>Сучасна економічна думка про добробут націй</i>	82
Колядич О. І. <i>Зміни в жорсткому ядрі теорії добробуту на початку XXI ст.</i>	88
Ущановський Ю. В. <i>Історико-економічна наука в площині еволюції методологічних підходів інституціоналізму</i>	94
Вітер І. І. <i>Концепції економічного розвитку за умов глобалізації</i>	97
Хрустальова В. В. <i>Інституціональна парадигма як концепція нескінченної еволюції</i>	102

Лавриненко В. М.

Історизація економічної теорії та економізація історії 106

Штань М. В.

*Теоретико-евристичний і практичний потенціал
інноваційної моделі економічного розвитку 111*

Кондрат О. Б.

*Сучасна економічна думка про зростання впливу духовно-
культурних цінностей на економічний розвиток країн 115*

Калініченко З. Д.

*Особливості сучасного етапу розвитку теорії
інноваційної економіки підприємницького суспільства 122*

Дідківська Л. В.

*Теорія та історія сільськогосподарської кооперації
в сучасній економічній думці 126*

Воробйова Л. В.

*Українська школа фізичної економії у світовому
економічному просторі 131*

Волкова О. М.

*Еволюція методологічних підходів до вивчення ролі
держави в ринковій економіці 135*

Логінов М. М.

*Роль держави в теоретичних розробках Дж.М. Кейнса
та Ф. фон Хайєка 140*

Лопух К. В.

*Зміна методологічних підходів у дослідженні грошово-
кредитних аспектів розвитку сучасного господарства 147*

Поліусевич Ю. Г.

*Дослідження проблеми нерівності економічного розвитку
СРСР ученими-економістами української діаспори 151*

Чуткий А. І.

*Українська економічна думка середньовіччя та нового часу
(до кінця XVIII ст.): внесок у загальноєвропейський
контекст розвитку економічних знань* 158

Кудласевич О. М.

*Підприємець як центральна фігура підприємницької
діяльності у працях українських вчених-економістів
другої половини XIX – початку XX ст.* 163

Опанасенко В. М.

*Сучасні методи дослідження тіньових процесів
в економіці* 167

Горін Н. О.

*Наукові підходи до забезпечення воєнних витрат
на початку XX ст.* 172

Лесенко А. О.

*Еволюція світових моделей політики протидії
картельним змовам* 176

Гордіца К. А.

*Методологічні аспекти історико-економічних досліджень
державного підприємництва* 180

Курбет О. П.

*Київська політекономічна школа та
світова економічна думка* 185

Радченко Р. В.

Джерела і сутність неошумпетеріанства 189

Цапівська М. В.

*Роль прогностичних ідей представників української
економічної думки другої половини XIX – початку XX ст.
у розвитку сучасної економічної теорії* 193

Рекомендації Всеукраїнського Круглого столу 197

ВСТУПНЕ СЛОВО

Колектив кафедри історії та теорії господарства вже вдруге проводить науковий захід у формі круглого столу, піднімаючи актуальні теоретико-методологічні та історико-економічні проблеми в контексті розвитку сучасної економічної науки та господарської практики.

Чергове засідання Всеукраїнського Круглого столу присвячується шануванню світлої пам'яті *д.е.н., професора Корнійчук Людмили Яківни*. Вона зробила великий особистий внесок у розвиток історико-економічної науки в цілому та дослідження історії економічної думки України зокрема. Її цілеспрямована діяльність щодо організації вивчення студентами-економістами історії економічних вчень мала вирішальне значення для створення спеціалізованої кафедри у Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана. Колектив кафедри історії та теорії господарства прийняв рішення про систематичне (один раз на два роки) проведення наукових заходів, присвячених цій непересічній особистості.

На нинішньому засіданні буде обговорено наукові проблеми сучасного етапу розвитку економічних вчень. За останні десятиліття сформувалася значна кількість економічних теорій, направлених на розв'язання окремих наукових питань. Такі часткові теорії потребують осмислення та систематизації, пошуку шляхів включення в навчальний процес і використання практикою.

По-перше, потребує розширення методологічна база дослідження сучасного стану економічних систем та економічних вчень, що його відображають. Головним напрямком тут може бути залучення підходів і принципів досліджень, розроблених некласичною і постнекласичною наукою. Їх застосування в суспільствознавстві дозволило сформуванню цивілізаційну парадигму пізнання суспільних процесів, що успішно розвиває ідеї позитивізму, який залишається методологічною основою переважної більшості економічних теорій (включаючи економічний мейнстрім). Застосування нових парадигмальних підходів історико-економічною наукою дозволяє збагатити арсенал методів досліджень, зокрема, використання принципу генези та прита-

манних йому методу стадій життєвого циклу і методу розгортання змісту наукових понять.

По-друге, постає питання встановлення якісних ознак сучасної стадії розвитку ринкової економіки та часових рамок її становлення. Без відповіді на зазначене питання складно говорити про сучасні економічні вчення, що покликані розкрити саме особливості нині існуючої стадії ринкової економіки.

По-третє, актуальним залишається дослідження історії економічної думки України. Важливо не лише повернути українському суспільству славі імена вітчизняних науковців минулих часів, а й показати внесок авторів недалекого минулого та сучасних дослідників.

По-четверте, гостро постає проблема збереження в науково-освітній діяльності історико-економічних дисциплін. Важливо довести освітянській громадськості, що пізнання складних економічних явищ і процесів неможливе без дослідження причин та умов їх виникнення і основних стадій розвитку.

Кафедра історії та теорії господарства Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана впродовж багатьох років досліджує зазначені проблеми. Ключові ідеї щодо шляхів їх розв'язання відображені у доповіді заступника завідувача кафедри з наукової роботи **д.е.н., професора Феценко В.М.**, яка брала в їх розробці найактивнішу участь. Творче обговорення запропонованої доповіді, висловлення власних підходів і пропозицій учасниками Круглого столу має вагоме значення для розв'язання актуальних проблем сучасного етапу розвитку історії економічних вчень.

к.е.н., проф. Степаненко С.В.

ДОПОВІДЬ

---

*Фещенко Валентина Михайлівна, д.е.н., професор
кафедри історії та теорії господарства
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

**СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ВИТОКИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТОВНОГО НАПОВНЕННЯ**

*«Для економічної теорії значно більшою мірою, ніж,
наприклад, для фізики, справедливим є положення, що сучасні
проблеми, методи і результати наукових досліджень не можуть бути
повністю зрозумілими, якщо нам невідомо, як саме економісти
прийшли до нинішнього способу мислення»
Й.А. Шумпетер*

У розгалуженій системі економічних наук сучасні економічні теорії посідають важливе самостійне місце і відіграють істотну роль у розвитку світових інтелектуальних здобутків та у вивченні злободенних питань національних економік. Економічна думка ХХІ ст. висвітлює широкий спектр сучасних економічних концепцій як з позицій досліджуваних проблем представниками різноманітних шкіл, течій і напрямів економічної думки, так і з позицій сучасного аналітично-дослідного інструментарію їх вивчення та методології аналізу, впливу на соціально-економічні процеси розвитку світового господарства.

Суттєві зміни в структурі останнього на зламі ХХ–ХХІ ст., безперечно, позначилися на розвитку світової та національної економічної думки. Предметне поле дослідження сучасної економічної теорії помітно збагатилося за рахунок фундаментальних проблем економічної науки, пов'язаних з глобалізацією, кліматичними змінами, трансформацією соціальних відносин, новим етапом науково-інформаційної революції, зростанням ролі фінансового сектора в структурі

економіки, ринковим реформуванням господарств постсоціалістичних країн та іншими проблемами.

З огляду на множинність і багатопарадигмальність сучасної економічної теорії у доповіді акцентується увага на визначенні поняття «сучасні економічні теорії» з оглядом найвагоміших течій сучасної економічної думки. Робиться наголос на спадкоємності досліджень і в цьому контексті сучасні економічні теорії розглядаються як результат теоретичного прогресу та критичного переосмислення інтелектуальних досягнень попередників.

Подібний підхід уможливує бачення загальних тенденцій розвитку сучасної економічної теорії та відмежування уваги від дрібних, конкретних досліджень, які істотно не впливають на стан і закономірності розвитку сучасної економічної думки. Разом з тим, є необхідність розкрити неоднозначний характер сучасного стану економічної науки, для якого характерні складні аналітичні побудови, відсутність одновекторності і прямолінійності розвитку, гострі дискусії з приводу різноманітних теоретичних проблем, досить тонкі грані у розмежуванні тлумачення окремих питань, кризові тенденції. І в зв'язку з цим відбуваються суттєві зміни у змісті окремих теорій, напрямів, течій економічної думки.

Щодо поняття «сучасні економічні теорії», то в науковій літературі до сьогодні ще не склалося однозначної думки у його визначенні. В окремих теоретичних джерелах сучасною вважається теорія, починаючи з хронологічних меж ХХ-го ст. (Ш. Жід і Ш. Ріст, Й. Шумпетер, Б. Селігмен, Г.Г. Фетисов, Ю.Я. Ольсевич, М.Г. Покидченко), від становлення кейнсіанства, яке доповнило мікроекономічний аналіз неокласики вивченням макроекономічних процесів (С. Вайнтрауб, В. Автономов, П. Юхименко). Деякі дослідники під сучасною розуміють економічну теорію післявоєнного періоду її розвитку. Існує також думка, що сучасною слід вважати економічну теорію, починаючи з 70-х рр. ХХ-го ст. (Т. Гайдай, В. Тарасевич, А.Гальчинський).

Дискусійною у науковому середовищі залишається сьогодні і проблема *критеріїв* виокремлення із цілісної системи

економічних наук *сучасної економічної теорії* як його складової. До таких критеріїв, на нашу думку, можна віднести:

- часовий чинник;
- зв'язок з трансформаційними змінами в сучасному господарському розвитку;
- актуальність з точки зору тематики економічних досліджень;
- врахування змін у методології сучасного аналізу;
- рівень практичної реалізації (використання теоретичних рекомендацій в економічній політиці, у практиці реформ);
- місце в структурі сучасних економічних шкіл і напрямів теоретичної думки та вплив на інші концепції і течії сучасної економічної теорії.

З огляду на зазначені критерії, до сучасного етапу розвитку економічної науки, на наш погляд, слід віднести теорії, що сформувалися починаючи з середини 70-х рр. ХХ-го ст. і до сьогодні, зокрема під дією низки економічних криз 1973–1975 рр. (сировинної, енергетичної, валютної), розвитку науково-інформаційної революції, активних процесів глобалізації та трансформаційних змін у постсоціалістичних країнах, а також внаслідок істотних модифікацій у розвитку самої економічної науки та здійснення «неоконсервативної контрреволюції».

Під дією цих змін формувався новий, сучасний етап розвитку економічної науки, характерними ознаками якого є:

- орієнтація науки на дослідження нерівноважних, нелінійних, відкритих систем;
- посилення соціально-гуманістичної та екологічної спрямованості економічного аналізу;
- актуалізація досліджень у сфері фундаментальних проблем трансформаційної економіки, глобального економічного простору;
- використання методології цивілізаційного аналізу;
- методологічний плюралізм;
- міждисциплінарний підхід тощо.

Тобто, можна стверджувати, що сучасній економічній думці притаманні власна сфера теоретичного знання (предмет вивчення) та відповідна техніка пошуку й тлумачення фактів

об'єктивної дійсності (методологія аналізу), що сформувалася в процесі еволюції світового господарства. Сучасна економічна теорія виступає як динамічна наука, предмет її вивчення проникає у все нові сфери життя суспільства, а методологія суттєво збагатилася (і цей процес триває) за рахунок залучення до економічного дослідження множини методів і принципів міждисциплінарного аналізу, методів економіко-математичного моделювання, поєднання економічного і соціологічного аналізу тощо.

Зазначений прогрес у розвитку сучасної економічної теорії не є прямолінійним і одновекторним. Справедливою, на наш погляд, є думка М. Довбенка, який наголошував на безперервності економічних пертурбацій і різкому зростанні їх швидкості, які проте не означають, що вони всі розвиваються в одному напрямі. Відбуваються мутації перетворень, стрибкоподібні зміни, зникнення окремих теорій (Д. Рікардо про зростання земельної ренти, К. Маркса про зубожіння промислового пролетаріату, Д. Робертсона про зовнішню торгівлю як двигун економічного зростання) і поява нових або дещо забутих теорій [1, с. 19]. Зокрема, у післявоєнний період (1945–70-ті рр.) абсолютно втратила актуальність проблема періодичних криз, оскільки світова економіка демонструвала тривале економічне зростання. Але 70–80-ті рр. ХХ ст. з їхніми різкими коливаннями економічної кон'юнктури знов повернули проблему циклічності у лоно економічного аналізу.

Тобто, у розвитку світової економічної думки існує спадкоємність, тяглість економічного аналізу, але не як простий процес кумуляції, додавання знань, їх нанизування на дослідження тієї чи іншої проблеми. Цей процес має швидше характер тенденції, з окремими розривами, стрибкоподібними змінами, але безумовно свідчить про теоретичний прогрес економічних досліджень, про збагачення предметного поля аналізу тощо.

Такий процес спадкоємності демонструє, наприклад, розвиток кейнсіанства, яке і сьогодні залишається впливовою течією світової економічної думки.

Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку

«Неможливо заперечувати величезний вплив «Загальної теорії».
Він відобразився на всіх сучасних економічних дослідженнях, у
тому числі і тих, що належали критикам Кейнса»
Б. Селігмен

Відмічаючи спадкоємність у економічних дослідженнях, необхідно зазначити, що під дією змін у господарській практиці відбуваються суттєві трансформації і в змістовному наповненні, предметному полі дослідження різних напрямів економічної думки та окремих теорій.

Так, суттєву трансформацію предметного поля дослідження ми спостерігаємо у розвитку, наприклад, монетаризму, в еволюції якого економісти виокремлюють чотири етапи:

I етап – 50-ті рр. – розробка теорії перманентного доходу;

II етап – кінець 50-х – 60-ті рр. – створення теорії господарського циклу, аналіз проблем інфляції та формування концепції «природного рівня безробіття»;

III етап – 70-ті рр. – розробка теорії номінального доходу і пояснення впливу грошей на основні економічні параметри;

IV (сучасний) етап – виникнення *нового монетаризму*, формування та розвиток теорії глобального монетаризму, наголос на вивченні проблем руху міжнародних фінансових потоків та

обґрунтуванні теорій оптимальної валютної зони, валютних коридорів, природного відбору єдиної валюти тощо.

Суттєві зміни у предметному полі вивчення монетаризму відбулися, як бачимо, саме на сучасному етапі. Подібні зміни у змістовному наповненні прослідковуються і в розвитку інших течій економічної думки.

Крім того, можна констатувати, що вирішення злободенних проблем сьогодні відбувається часто не шляхом конкуренції між окремими течіями економічної думки і пошуку єдиного істинного знання або правильного рішення, а шляхом поєднання зусиль економістів різних теоретичних напрямів, коли стає можливим формування нових наукових гіпотез чи оптимальних господарських рішень у межах кількох течій економічної думки або на стику різних наук. Поява монетарного посткейнсіанства, нового кейнсіанства, еволюція інституціоналізму впродовж ХХ-го ст. свідчать саме про намагання економістів поєднати сили у вирішенні глобальних проблем сучасності.

На наш погляд, зазначені процеси свідчать про те, що для світової економічної науки початку ХХІ ст. характерними стають об'єднувчі, конвергентні тенденції. В потужному розвитку останніх важливе значення мають історико-економічні знання (підходи) до розуміння сучасних економічних теорій, їхньої еволюції впродовж ХХ ст.

Необхідність звернення до витоків, історичних джерел розуміли провідні дослідники минулого: К. Маркс при написанні «Капіталу» опрацював усі існуючі до нього дослідження, М. Бунге в своїй праці «Теорія кредиту» великий розділ присвятив історичному аналізу теоретичних досліджень про кредит, М. Туган-Барановський свою магістерську дисертацію «Промислові кризи в сучасній Англії та їхній вплив на народне життя», починає саме з дослідження історії криз. Такий підхід дозволив ученому зробити ряд узагальнень і теоретичних висновків щодо закономірностей і періодичності кризових коливань. Авторські передбачення щодо ряду промислових криз справдилися і, відповідно, праця М. Тугана-Барановського мала величезний успіх і наукове визнання.

На необхідність звернення сучасних українських дослідників до національної історико-економічної спадщини наголо-

шували провідні історики-економісти С. Злупко, Л. Корнійчук, пам'яті якої присвячений нинішній Круглий стіл. Про це пише також проф. В.Д. Базилевич. У статті «Економічна наука та освіта в епоху системних трансформацій: нові виклики і запити до фундаментальної теорії» він зауважує, що «вирішення завдань національного відродження країни, становлення її як незалежної, економічно розвинутої держави, розбудова її ефективної економіки неможливі без глибокого вивчення та осмислення історичної спадщини українського народу» [2, с. 82].

Особливо це стосується вивчення і переосмислення історії економічної думки України, яка розвивалась як органічна складова світового процесу створення суспільно-економічної культури, часто не лише плідно впливаючи на загальносвітовий культурний процес, але й у ряді випадків – визначаючи і випереджаючи його (праці М. Туган-Барановського, Є. Слуцького, С. Подолинського та ін.).

Знання цієї інтелектуальної спадщини надзвичайно актуальне для сьогодення: воно важливе для глибшого розуміння загальної траєкторії історичного розвитку країни, особливостей української економіки, її проблем і необхідності успішного використання нагромадженого досвіду реформування господарства в сучасних умовах ринкової трансформації. Хочеться завершити свою доповідь абсолютно справедливим висловом Г. Бортіса, що «у...нескінченному пошуку підходящих теоретичних засад історія економічної теорії забезпечує нас дорогоцінними орієнтирами, якими є роботи видатних економістів минулого. Нехтування ними таїть небезпеку заблукати в темряві через відсутність перспективи: важливі проблеми та можливі методи їх розгляду залишаються поза увагою, а пояснення фактів може підмінятися софістикою, що в підсумку призведе до поразки. Це частково помітно в сучасному інтелектуальному середовищі. Тепер існує нагальна необхідність детально ознайомитися з великими системами економічної думки, створеними в минулому».

Література

І. Довбенко М. Криза економіки – не криза науки: монографія / М. Довбенко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 304 с.

2. *Базилевич В.Д.* Економічна наука та освіта в епоху системних трансформацій: нові виклики і запити до фундаментальної теорії / В. Базилевич // *Економіка України*. – 2016. – № 8. – С. 78–90.

ВИСТУПИ

Гайдай Тетяна Вікторівна, д.е.н., доцент
кафедри економічної теорії, мікро- і макроекономіки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПІДХІД У СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

На рубежі ХХ–ХХІ ст. потужним чинником актуалізації та модернізації методологічних досліджень в економічній теорії стали фундаментальні розробки філософії науки. Зокрема йдеться про напрацювання представників постпозитивістського етапу її розвитку – К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоса, К. Поланьї, С. Тулміна, Дж. Холтона, П. Фейєрабенда та інших у галузі історії, соціології та методології науки, що найактивніше розгорнулись у другій половині ХХ ст. Починаючи з 1980–90-х рр., їх поступальне впровадження в економіко-теоретичний та історико-економічний методологічний аналіз спричинило не тільки розширення його сфери, але й сприяло перетворенню економічної методології у самостійну наукову галузь.

Необхідно зазначити, що на сучасному етапі розвитку методологічно-епістемологічних досліджень (від грец. *episteme* – знання) серед розгалуженого кола основних наукових підходів до моделювання розвитку економічної теорії та виявлення закономірностей розвитку наукового економічного знання одним з провідних слід визнати *парадигмальний підхід*.

Найґрунтовніша розробка поняття «парадигма» була здійснена істориком і соціологом науки Т. Куном у його праці «Структура наукових революцій» (1962; 1970). Учений застосував у якості базового структуроутворюючого та концептуального модуля науки не окрему теорію, як це було до нього, а комплексніше й набагато об'ємніше поняття – «парадигма» (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок). «Під парадигмами я розумію визнані усіма науковими досягнення, які протягом певного часу дають науковій спільноті модель постановки проблем та їх розв'язання», – зазначав Т. Кун [1, с. 17]. Наукову парадигму характеризує однакове розуміння науковою спільнотою основних параметрів наукової діяльності, правил наукового аналізу, способів теоретизування, єдності вживаного понятійного апарату тощо [1, с. 27–28].

Отже, парадигма – це не тільки не теорія, але й не проста сукупність теорій. Парадигма становить певну *метатеоретичну єдність* – спільне розуміння її прихильниками ідейно-світоглядних, онтологічних і гносеологічних установок наукової діяльності, її теоретико-методологічних основ, які отримують проєкцію у позитивну та нормативну площину наукових досліджень. Наукова парадигма економічної науки – це, перш за все, загальний погляд на економічну реальність, наукова картина економічної реальності. Її безпосереднім проявом є наукова методологія (методи та дослідні прийоми), термінологія (категоріальний апарат), тематика досліджень, ідеали і норми наукової діяльності, які суттєво різняться в межах різних парадигм навіть у межах однієї наукової галузі [2, с. 17]. Наприклад, методологічні відмінності таких парадигм, як класична політична економія, історичний напрям, марксизм, неокласика, інституціоналізм, кейнсіанство.

Проте слід зауважити, що перша версія теорії наукових парадигм була розроблена Т. Куном на прикладі природничих наук, яким властива порівняно більша моністичність наукових підходів, ніж у суспільних (соціальних) наук, а тому і менша розгалуженість чи гетерогенність наукових інтерпретацій одних і тих самих явищ і проблем. Саме ця версія була викладена автором у першому виданні його праці «Структура наукових революцій» (1962). Особливої радикальності та однозначності

початковому варіанту теорії Куна, розрахованому на природничі науки (а через це частково прийнятному для аналізу плюралістичної структури економічної науки), надавали наступні чотири тези.

- По-перше, – теза про монополію однієї парадигми на етапі нормального розвитку науки, твердження про те, що парадигма не терпить конкуренції, а нормальний розвиток науки є однопарадигмальним.

Це означає співпадіння понять «парадигма» і «наука» на кожному дискретному проміжку історичного часу, тобто сприйняття парадигми практично всією фаховою науковою спільнотою на певному історичному етапі розвитку науки.

- По-друге, – теза про несумісність, неспіввимірність нових парадигм із старими.

- По-третє, – теза про відсутність проміжного періоду чи ланок між старою і новою парадигмами під час наукових революцій.

- По-четверте, – теза про миттєву і повну зміну парадигм упродовж наукової революції [1, с. 34–35].

У подальшому на основі глибокого осмислення фундаментальних відмінностей суспільних і природничих наук Т. Кун дійшов такого висновку. У суспільних науках (до яких, зауважимо, належить і економічна теорія) на відміну від природничих наук, яким властивий тотальний однопарадигмальний характер у стані розвитку «нормальної науки», спостерігається *переважаюча ситуація поліпарадигмальності*. Це означає існування кількох наукових парадигм навіть на етапі «нормальної науки».

Дійшовши усвідомлення наукового плюралізму соціальних наук, Т. Кун суттєво скоригував у відповідності з ним свою теорію парадигм і наукових революцій. Пізніше, зрілішу версію свого вчення Кун виклав у другому, переробленому і доопрацьованому, виданні своєї праці «Структура наукових революцій», яке побачило світ через вісім років після першого, у 1970 р. На жаль, воно менш відоме вітчизняним економістам. Нові принципові уточнення теорії наукових парадигм Куна, зроблені із врахуванням плюралізму суспільних наук, полягали у такому.

По-перше, було скориговано уявлення про парадигми та їх взаємодію з таких основних позицій:

- будь-якому етапу розвитку суспільної науки властиве одночасне співіснування різних наукових парадигм як проявів конкуруючих підходів у науці;
- не всі парадигми є несумісними;
- між різними парадигмами можливі різноманітні форми взаємодії: вони можуть перекривати одна одну та взаємопроникати.

По-друге, принципової корекції чи уточнення зазнало вчення Т. Куна про наукові революції. Учений дійшов висновку, що під час наукової революції парадигми не змінюють одна одну миттєво. Тобто це може відбуватись пролонговано в часі та поступово. Існує також *багатство перехідних форм парадигмальної трансформації* (модернізації) наукового знання. У світлі цього підходу криза парадигми спричиняє перехід до іншої парадигми, яка може продовжувати співіснувати та взаємодіяти з попередньою.

Отже, здійснюючи методологічний аналіз економічної теорії, слід передусім зважати на її *поліпарадигмальну природу*, що в цілому є іманентною суспільним наукам [1, с. 16–17]. Застосовуючи парадигмальний підхід до методологічного аналізу історії розвитку, сучасного стану та перспективних тенденцій подальшого розвитку економічної теорії, *слід брати до уваги ці принципові уточнення* Т. Куна, які нівелювали радикалізм початкової моделі парадигмального розвитку науки. Зміст цих *суттєвих корекцій* орієнтує методологічний аналіз економічної теорії, по-перше, на врахування парадигмально неоднорідної чи *поліпарадигмальної природи* економіко-теоретичного знання; по-друге, на необхідність осмислення складних форм *співіснування і взаємодії* наукових парадигм і навіть можливих *варіантів міжпарадигмального синтезу*. Системне вивчення зазначених аспектів збагачує дослідників розумінням вагомих закономірностей розвитку економічної теорії.

Численні приклади складної структури міжпарадигмальної взаємодії дає історія розвитку економічної теорії, *а ще більшою мірою – її сучасний етап*. На наш погляд, формою

реалізації такої взаємодії, є синтез наукових парадигм в економічній науці, який можна спостерігати впродовж її історичного розвитку. Прикладами феномену міжпарадигмального синтезу слугують синтез класичної та маржинальної теорій цінності (А. Маршалл, М. Туган-Барановський), кейнсіансько-неокласичний синтез (Дж. Хікс, П. Семюелсон, Е. Хансен), міжпарадигмальний синтез неокласики та інституціоналізму (Р. Коуз, О. Вільямсон, Дж. Б'юкенен) та ін. Системне вивчення феномену міжпарадигмального синтезу збагачує фахівців розумінням вагомих закономірностей розвитку економічної теорії.

Отже, у пізній версії теорії наукових парадигм Т. Куна однозначно визнається можливість одночасного співіснування різних парадигм і множинності перехідних форм їх взаємодії. Надалі ідея наукової та методологічної гетерогенності знайшла акцентованіший вираз у низці еволюційно-епістемологічних концепцій сучасної філософії науки, наприклад, у теорії конкуруючих дослідних програм І. Лакатоса та інших. На наш погляд, можливе та доцільне їх сполучення з парадигмальним підходом для врахування у методологічному аналізі економічної теорії високого ступеня її парадигмальної диференціації (плюралізму чи гетерогенності), яка властива сучасному стану постмодерну.

Розвиток економічної теорії на межі ХХ–ХХІ ст., в умовах *постмодерну*, суттєво модифікує характер наукової раціональності, структуру економіко-теоретичного знання і характер взаємодії наукових парадигм. Йдеться про утвердження постмодерністської інтерпретації науки з такими її рисами, як системність, нелінійність, контекстуальність у поєднанні з посиленням концептуально-методологічного плюралізму, який часом набуває характеру «методологічного анархізму». На цій основі формуються передумови для ще більшого посилення парадигмальної диференціації економічної теорії.

Література

І. Кун Т. Структура наукових революцій: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 608 с.

2. *Ананьин О.* Структура економіко-теоретического знания: Методологический анализ. – М.: Институт экономики РАН, 2005. – 244 с.

---

*Леоненко Петро Михайлович, д.е.н., професор,
завідувач відділу теорії економіки і фінансів
ДНУ «Академія фінансового управління»*

УКРАЇНСЬКІ ШКОЛИ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ (XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.)

Дослідження ретроспективи розвитку української економічної думки в XIX–XX ст., здійснені за останні 25 років, розкрили кілька важливих явищ. По-перше, з'ясовано зв'язок наших недостатніх знань історії вітчизняної економіки та економічної думки з частим перебільшенням реальних досягнень економічної науки Заходу, надмірним захопленням ними. Останнє прийшло на зміну попередньому всьому приниженню, ворожому ставленню в радянській економічній літературі до так званої буржуазної економічної теорії. Негативному явищу – нинішньому послабленню наукової діяльності по вивченню інтелектуальної спадщини XIX – початку XX ст. – сприяє процес викладання економічних наук у вузах: концентрація часу і зусиль на вивченні «мейнстрімського економіксу» на тлі применшення уваги до історико-економічних дисциплін, відповідно приниження їх ролі та значення. Безсумнівно, зарубіжні економічні концепції та досвід господарювання і управління економікою потребують найретельнішого вивчення, але не на шкоду вітчизняним здобуткам у галузі науки і практики. Необхідно враховувати, що в цілому вчені Західної Європи та США нині, як і раніше, не схильні ставити питання (або згадувати) про будь-які слов'янські школи в економічній науці.

По-друге, творчою та плідною є постановка і обґрунтування питання про так звані національні лінії становлення і розвитку економічних наук і національні пріоритети в цьому становленні й розвитку. Завдяки такому підходу відкривається

можливість ув'язати парадигмальні зрушення, зміни національних пріоритетів у розвитку економічної думки, розширення і ускладнення завдань її історії. Звичайно, при цьому слід враховувати специфіку національних шкіл і можливе поєднання окремих положень різних шкіл чи напрямів у поглядах тих чи тих учених.

По-третє, виявлено, що питання про школи в економічній науці (за теоретичними проблемами, основоположниками і лідерами, університетами, регіональними і національними масштабами тощо) виникає лише на етапі досить зрілого розвитку науки. Навіть «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776) знаменитого шотландського вченого А.Сміта ще не розчленувало економічну науку на її складові як особливі самостійні галузі людського значення (політична економія, фінансова і управлінська науки, статистика, демографія) всередині загальної єдності.

По-четверте, з'ясовано існування тісного зв'язку між здобуттям незалежності Україною і зростанням інтересу до аналізу різних питань щодо національних шкіл в економічній науці. Під різними кутами зору ставили і розглядали питання про національні наукові школи та школи в різних напрямках економічної науки минулого і сучасності відомі українські вчені В. Андрущенко, В. Базилевич, Г. Башнянин, Є. Воробйов, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Глущенко, С. Голубка, А. Гриценко, І. Малий, В. Небрат, С. Панчишин, Н. Супрун, І. Тивончук, В. Федосов, В. Фещенко, М. Чумаченко, А. Чухно, П. Юхименко та ін. Особливий внесок у розроблення теоретико-методологічних питань, пов'язаних з науковими школами та науковими новаторствами вітчизняних вчених в економічній науці, здійснили С. Злупко, Л. Корнійчук, Л. Горкіна. Відзначимо також праці сучасних українських учених (М.О. Кизим, О.М. Тищенко, С.І. Михальченко, Т.С. Смовженко, Г.Я. Стеблій, П.І. Юхименко та ін.), в яких обґрунтовані якісні та кількісні критерії виділення наукових шкіл в економічній, фінансовій, історичній та інших науках.

Праці відомих українських учених першої половини ХІХ ст. – М.А. Балудяньського (1769–1847), Т.Ф. Степанова (1795–1847), Д.П. Журавського (1810–1856), І.В. Вернадського (1821–

1884) та ін. – відображали вирішальний концептуальний вплив на висвітлення економічних проблем і проекти реформування вітчизняної економіки англійської політичної економії. Водночас у них уже виокремлено та проаналізовано різні школи західноєвропейської політичної економії (за національною ознакою – італійські, англійські, французькі, німецькі, за теоріями – меркантилізм, фізіократія, класична політекономія та ін.). Закладені основи наук історії економіки та економічної думки, особливо в історико-економічних працях І.В. Вернадського.

Друга половина XIX ст. відзначена плідною науковою і державною діяльністю основоположника українських шкіл в економічній науці, реформатора М.Х. Бунге (1823–1895), іншого видатного українського вченого і державного діяча М.І. Туган-Барановського (1865–1919), а також працями інших відомих українських науковців у різних галузях економічної науки. Для нового етапу в розвитку української економічної науки (друга половина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) характерні: зростання методологічної зрілості досліджень; множинність західноєвропейських наукових шкіл та ускладнення їх аналізу; постановка і розв'язання питань про вітчизняні наукові школи; конвергентні тенденції в розвитку економічної науки; аналіз новітніх явищ і процесів у сфері функціонування нових типів підприємств та управління ними; постановка у тісний зв'язок з новими явищами і процесами в економіці нових завдань економічної науки і освіти та розв'язання їх; нові підходи до розкриття питань співвідношення державного втручання в економіку і приватного підприємства, суспільних і приватних економічних інтересів тощо. Уже своєю першою великою працею «Теорія кредиту» (1852) М. Бунге заявив про себе не тільки як теоретик економічної науки, але й як історик економіки та економічної думки. Четвертий розділ праці носить назву «Історія теоретичних досліджень про кредит»; він найбільший за обсягом серед усіх інших (майже половина книги). Критичний розгляд історії теоретичних досліджень кредиту автор підпорядкував розкриттю його сутності і економічного значення, поглядів західноєвропейських і російських учених на ці питання, визначення кредиту і т.д. Водночас М. Бунге через призму кредиту

розглядає історію основних теоретичних шкіл економічної науки «як таких, що послідовно і логічно розвиваються одна за одною», де наступні школи становлять собою реакцію на попередні. Найтісніше переплетіння історико-економічних досліджень і теоретичного аналізу – характерна особливість наукової творчості видатного українського вченого, сприйнята його учнями і послідовниками. Проте для істориків економіки та економічної думки України залишається загадкою питання: чому, незважаючи на заяви багатьох провідних українських учених (О Миклашевського, В. Левитського, К. Воблого та ін.) написати історію вітчизняної економічної думки, ці наміри не були реалізовані. Оскільки власні пояснення вчених відсутні, то сучасникам доводиться робити умоглядні висновки.

Вперше питання про наукову школу в українській економічній думці поставив на початку 90-х рр. XIX ст. професор Харківського університету В.Ф. Левитський (1834–1939), автор курсу поліцейського права для студентів юридичного факультету. Він писав про особливий «науковий напрям у поліцейському праві», до якого відносив професорів І.В. Платонова («Вступні поняття до вчення про благоустрій і благочинство державне», 1856), К.К. Гаттенбергера («Вступ до курсу поліцейського права», 1905), М.Х. Бунге («Курс поліцейського права», 1874), Г.Ф. Симоненка («Про значення державної діяльності, як однієї із сфер народного господарства», 1870). «До цього ж напрямку зачисляє себе і автор цих рядків («Предмет, задача і метод поліцейського права», 1890)», – писав В.Ф. Левитський. Разом з тим, український учений досить критично оцінював висвітлення питань внутрішнього управління в курсах поліцейського права ряду західноєвропейських і російських авторів. Учений вважав, що у них продовжують панувати думки і вчення початкового етапу, які не гармонують з сучасними дослідженнями методології суспільствознавства та з сучасним становищем інших галузей суспільного знання. Належну основу для правильної постановки наукових досліджень у галузі управління та розкриття «законів явищ» у ньому В. Левитський, як і М. Бунге та його послідовники, вбачав у конвергентному розвитку науки, а саме у поєднанні досягнень класичної політичної економії, історичної школи та новітніх

учень державного права і врахування практики «соціальної» або «культурної держави».

На нашу думку, правомірно на основі застосування критеріїв визначення наукової школи поставити питання про школу української управлінської думки та її відомих представників (основоположника школи М. Бунге, послідовників – А. Антоновича, Д. Піхна, М. Цитовича, К. Гаттенбергера, В. Левитського, Г. Цехановецького, М. Туган-Барановського, П. Шейміна, М. Шпилевського, М. Куплеваського та ін.). Відмітимо наваж-ливіші характерні ознаки школи: розгляд об'єкта і предмета управлінської науки у взаємозв'язку матеріального та не матеріального виробництва, єдності дедуктивного та індуктивного методів дослідження; обґрунтування можливості та необхідності розширення втручання держави в економіку; аналіз єдності та взаємодії держави і суспільства у забезпеченні майнової та особистої безпеки і народного добробуту; розгляд еволюції управлінської думки від концепцій поліції, поліцейської держави до культурної держави; конвергентний характер розвитку науки (синтез ключових положень класичної політекономії, історичної школи, інституціоналізму, соціал-реформізму) та ін.

Питання про київську наукову школу в політичній економії вперше поставив і обґрунтував у 1913 р. професор Київського університету О.Д. Білімович. Дослідження відомих вітчизняних учених (С.М. Злупко, Л.Я. Корнійчук, Л.П. Горкіна, В.В. Небрат, П.І. Юхименко та ін.) поглибили розуміння причин виникнення, суті, особливостей поглядів представників цієї наукової школи, проте не привели до неоднозначних і несуперечливих трактувань питань. У повній мірі такий висновок відноситься і до поглядів тих західноєвропейських вчених, які поділяють думку про існування київської політико-економічної школи, основоположником якої справедливо вважається М. Бунге, а її найвідомішими представниками – учні та послідовники вченого (Д. Піхно, А. Антонович, Ю. Янсон, М. Цитович та ін.).

Німецький вчений Й. Цвайнерт вирішальну відмінність між київською і московською школами в галузі економічної теорії вбачає у запереченні київськими економістами (за винятком І.В. Вернадського) трудової теорії вартості. У галузі економічної

політики вирішальними відмінностями київської школи Й. Цвайнерт вважає: по-перше, «неприйняття соціалізму» і, по-друге, «переконаність, сприйняту від «молодшої» історичної школи, про можливість пом'якшити небажані соціальні наслідки капіталізму за допомогою державної соціальної політики».

Головну причину спадкоємності в економічному мисленні представників київської школи Й. Цвайнерт вбачає в уникненні Київським університетом того «руйнівного впливу, якого російська ліва інтелігенція і особливо Чернишевський вчинили на економічну науку в Центральній Росії». Поряд з тим, пише німецький дослідник, певну роль відіграв реальний історичний розвиток, а саме більш ранній розпуск в Україні общини і, як наслідок, суттєве зростання продуктивності праці.

Проте, на наш погляд, німецький учений свідомо чи несвідомо звузив межі розгляду наукової спадщини М. Бунге та інших відомих українських учених, вмістивши аналіз її у прокрустове ложе протиставлення дедуктивного й індуктивного методів дослідження. Це стає особливо помітно, коли врахувати, що наприкінці ХІХ ст. «спір про методи» між К. Менгером і Г. Шмоллером завершився фактично примиренням видатних учених і їх прибічників, визнанням необхідності та плідності використання цих методів у їх органічній єдності. За уявленнями Й. Цвайнерта, представники української економічної думки, включаючи М. Бунге, нібито продовжували перебувати у полоні відомих альтернативних підходів про різні методи дослідження напрямів економічної науки.

---

*Артёмова Тетяна Іванівна, д.е.н., доцент,
головний науковий співробітник відділу економічної теорії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

ІСТОРИЧНА ЕКОНОМІЧНА СПАДЩИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ІННОВАЦІЙНИХ ІДЕЙ І МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Проблема модернізації національної економіки і підвищення добробуту населення залишається актуальною для

України. Успішне вирішення зазначеної проблеми можливе на шляхах її концептуального упорядкування в руслі відповідної економічної політики з урахуванням практики глобальних ринкових транс-формацій рубежу ХХ–ХХІ століть. Осмислення такого досвіду, в свою чергу, вимагає нових теоретичних підходів, формування нового економічного мислення.

Становлення інформаційного суспільства з підґрунтям у формі мережевої економіки ознаменувало початок глобальної ціннісної модифікації системи економічних відносин і законів. Феномен економічної перехідності значно актуалізував потребу соціально-економічного осмислення теорії відносності. Адекватною відповіддю на вказаний запит є формування релятивістської економічної теорії, здатної відобразити генезис та історичні долі свого об'єкта як складного подієвого утворення у єдиній просторово-часовій системі координат, що містить передумови і можливості багаторівневого вибору суб'єктів у ймовірнісному діапазоні від абсолютної випадковості до жорсткої детермінації. Логіку серединного шляху як русло, що пролягає між двома крайніми (граничними) підходами, кожен з яких символізує відчуження, покликана сьогодні сформулювати політична економія за допомогою теорії економічної цінності.

Економічна наука за своєю природою є релятивістською – просторово-часовою. Дійсно, вже працями Аристотеля була виявлена найпростіша універсальна формула економічного відношення – обміну. Аристотель приходить до висновку, що обмін на принципах справедливості означає обмін за «достоїнством», і, знаючи справжнє достоїнство осіб, які вступають у відносини обміну, можна встановити конкретні пропорції останнього. Товарообмін як джерело наживання грошового багатства протягом кількох століть досліджували і підносили представники меркантильної школи. При цьому меркантилізм традиційно характеризують як ненаукову (непослідовно наукову) економічну систему саме внаслідок її сподівання на всемогутність товарно-грошового обміну. Тим часом, меркантильна система парадоксальна. Так, у трактаті «Про засоби забезпечити в достатку золотом і сріблом

королівства, позбавлені рудників дорогоцінних металів» А. Серра, зокрема, називає чотири основоположних фактори (причини) національного багатства:

- кількість ремесел;
- характер населення;
- обсяги торгівлі;
- політика правителів.

Незважаючи на те, що зовнішня торгівля, її масштаби, згідно традиційним меркантильним канонам, є наймогутнішою умовою накопичення суспільного багатства, в запропонованій класифікації цей фактор опиняється лише на третьому місці. Наявність же численних і різноманітних ремесел, що доставляють державі або місту гроші, не лише має бути поставлено на чолі інших факторів, але в багатьох випадках йому слід надавати перевагу перед іншими специфічним засобами внаслідок більшої надійності, говорить Серра.

На другому місці розташувалися фактори, обумовлені характером населення. Багатство притікає в країну, якщо її жителі за своєю природою є працелюбними і винахідливими, торгують не тільки між собою, а й з іншими країнами. Цей засіб, проте, на думку автора, є першочерговою специфічною причиною достатку грошей у державі. Про ступінь його важливості свідчить те, що працююче й винахідливе населення може зробити багатою навіть природно безплідну країну, тоді як недбайливі мешканці обумовлюють бідність країни із значними природними багатствами.

Що стосується власно торгівлі, то її вплив на суспільне багатство також не є однозначним. Так, вона здатна значно збагатити країну через обмін переважно іноземними, а не вітчизняними товарами; адже масштаби торгівлі здебільшого надлишком власних товарів не можуть бути значними. До того ж у цьому випадку головною причиною грошових надходжень постає не власне торгівля, а надлишок вітчизняних товарів. Якщо ж системно відбувається ввезення іноземних товарів для задоволення внутрішніх потреб, то така торгівля не тільки не збагачує країну, але й, навпаки, здатна призвести до її зубожіння. У той же час регулярна масштабна торгівля, зручність розташування і численні ремесла у своїй системній

єдності спроможні продукувати для держави позитивні синергетичні (самопідсилювальні) економічні ефекти. Незручне ж розташування в поєднанні з дозвільними настроями населення і злиднями ремісників пригнічують торгові відносини, обумовлюючи негативний (поглинаючий) синергетичний економічний ефект.

В якості кінцевого засобу названа господарська політика правителя, який керується інтересами суспільного благополуччя. Якщо государ здатний досконало здійснювати відповідну політику, вказаний фактор, говорить Серра, є наймогутнішим для наживання багатства. Його можна назвати діючою причиною і вищим фактором усіх інших засобів, що здатний організувати їх сукупну синергетичну дію і дозволяє досягти загального добробуту навіть у тих країнах, де не існує жодної з перерахованих вище умов.

Подібно до того, як правосуддя містить у собі всі інші чесноти, будучи їх головою і змушуючи їх діяти для досягнення своєї мети, так само політика государя містить у собі всі інші засоби, зберігаючи і організовуючи їх найкращим чином. І якщо мені скажуть, що я помилився, помістивши на першому місці не цей засіб, а численність ремесел у державі, то я відповім, що зробив це, маючи на увазі велику надійність останнього засобу для накопичення багатства у порівнянні з мінливою політикою правителя, пише Серра.

Однак, положення про те, що меркантильна теорія не є справді науковою (як і те, що Аристотеля лише умовно можна називати першим економістом), не позбавлене підстави; адже вся досмігянська економічна думка не просвітлена світлом вартості – економічної цінності. Саме відносини вартості як сутнісне підґрунтя господарського буття суспільного життя є формоутворюючими для будь-якої галузі знання; вони інституціоналізують науку як одну з форм суспільної свідомості, а, отже, і наукову картину світу, в цілому. Бо за своїм предметом наукове знання є знанням про буття, говорить Аристотель.

На відміну від усієї сукупності наук, які в своїй теоретичній (раціональній) частині лише побічно (неявно) ідентифікуються вартісними (ціннісними) відносинами,

економічна теорія (політична економія) з часів Адама Сміта зазначені відносини має в якості безпосереднього предмета (центральної проблеми). З цього часу процес накопичення суспільного багатства знаходить також і підстави внутрішньої врівноваженості, стійкості. Адекватним методологічним прийомом, розгортання якого демонструє механізми внутрішньої узгодженості, гармонії системи суспільних економічних відносин, є сміт'янська дихотомія праці затраченої і праці купованої. Багатством суспільства є сукупність корисних речей, з одного боку, створених власною працею народів, що його утворюють, з іншого, – отриманих у ході взаємовигідного товарного обміну, пропорції якого також обумовлені витратами праці, зазначає А. Сміт.

Разом з тим, поділ продуктивної праці на працю затрачену і працю куповану зумовлює у роботі Сміта множинність тлумачень феномена економічної цінності – як: трудового обґрунтування вартості; підходу, відповідно до якого економічна цінність визначається кількістю купленої у своє розпорядження праці в обмін на товар; концепції витрат виробництва («адитивної теорії вартості»), коли трьома джерелами економічної цінності визнаються заробітна плата, прибуток і рента; тлумачення з позицій тягаря праці, при якому вартість обумовлюється «тією часткою дозвілля, свободи і спокою», якою жертвує працівник.

З приводу «мирного співіснування» під одним дахом усіх цих підходів свого часу велося чимало дискусій. Сьогодні все більшого впливу в наукових колах набуває погляд на вчення Сміта як методологічно узгоджену економічну систему, яка свідчить про його наукову мудрість. Поділяючи зазначену точку зору, ми схильні до визначеніших висновків: з позицій рефлексії ціннісних відносин як буття економічного простору-часу суперечливість методології Сміта виявляється лише уявною. Більше того, можна стверджувати, що Сміт за допомогою методологічної дихотомії праці затраченої (буття економічного часу, втіленого в вартості) і праці купованої (буття економічного простору, втіленого в граничній корисності) заклав засади позитивно релятивістської теорії економічної цінності як інституціональної економічної теорії в широкому

сенсі. В цьому ми вбачаємо актуальність класичної економічної спадщини.

Усі наступні покоління економістів до нинішнього часу ведуть незримий діалог з Адамом Смітом, утім, результативність такого діалогу обумовлена саме його ціннісною складовою. Однак проблема вартості нині не є центром тяжіння для офіційної економічної доктрини. Це послаблює як її загальнометодологічну потенцію, так і можливості дослідження (й досягнення) засад сталого розвитку господарської системи в умовах наростання невизначеності економічних перспектив.

Література

1. *Аристотель* Никомахова етика // Аристотель Сочинения: В 4-х тт. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 175.

2. *Серра А.* Краткий трактат «О средствах снабдить в изобилии золотом и серебром королевства, лишенные рудников драгоценных металлов» // Меркантилизм. Сборник / Под ред. И. С. Плотникова. – Л.: Соцэргиз, 1935.

3. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэргиз, 1962.

---

*Супрун Наталія Анатоліївна, д.е.н., проф.,
головний науковий співробітник ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»*

**ТЕОРІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА
ОСНОВА ПАРАДИГМАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ**

Загострення соціально-економічних суперечностей суспільного розвитку в останній третині ХХ ст. актуалізувало потребу у кардинальному перегляді системи наукових поглядів на цілі та потенціал економічного зростання. Пошук відповідей на виклики економічного прогресу знайшов відображення у

працях багатьох мислителів, і зокрема у наукових розвідках Римського клубу, названих «Глобальною проблематикою», головною метою яких стало привернення уваги світової громадськості до глобальних проблем сучасності. Поняття «глобальна проблематика» сформувалося як новітня світоглядна концепція – теорія сталого розвитку, згідно з якою світ розглядається як єдина система, для існування та розвитку якої необхідні спільні зусилля людства щодо розв’язання низки проблем, які не можуть бути вирішені відокремленими ресурсами на локальному рівні. Такий підхід, отримавши назву «нового глобального мислення», актуалізував нові завдання для цілої системи суспільних наук: дослідження стану розвитку людської цивілізації та моделювання світової динаміки, яке враховує взаємозв’язки різних аспектів людського життя – соці-ального, політичного, морального, культурного, економічного.

Центральною ідеєю аналітичних розвідок Римського клубу стала концепція «меж зростання», згідно з якою обмеженість розмірів планети та її природних ресурсів передбачають існування межі експоненціального зростання народонаселення і промислового виробництва. Концепція була обґрунтована у праці «Світова динаміка» (1970) Дж. Форрестера¹ на основі комп’ютерного моделювання глобального розвитку, використання якого уможливило висновок, що подальший розвиток людства в межах традиційної моделі економічного відтворення у найближчі десятиліття призведе до екологічної катастрофи.

Подальший розвиток даний підхід отримав у доповіді дослідницької групи під керівництвом Д. Медоуза «Межі зростання»² (1972), у якій було доведено, що розвиток людства на основі виключно індустріальної моделі обмежений вичерпними ресурсами, насамперед викопними (паливно-енергетичними, металорудними, хімічними тощо) у глобальному та особливо регіональному масштабах.

---

¹ Forrester Jay W. World Dynamics. Portland. – Oregon : ProductivityPress, 1970.

² Meadows D.H. The Limits to Growth : A Report for the Club of Rome’s Project On The Predicament of the Mankind / D.H.Meadows. – NewYork : Universe Books, 1972. – 205 p.

У працях Д. Форрестера та Д. Медоуза було зроблено припущення, що при збереженні існуючих тенденцій зростання світового населення, розвитку промислового виробництва і як наслідок – експоненційного збільшення забруднення навколишнього середовища й виснаження природного потенціалу планети, спричинить глобальну катастрофу. Таким чином, подальше економічне зростання призведе до поступового занепаду насамперед промислово розвинених країн, що спричинить наступну деградацію господарського потенціалу людства, всесвітню екологічну та соціально-економічну кризу і потенційно можливу загибель людства. Концепція «меж зростання» сприяла розвінчання технократичного міфу про можливості безмежного економічного зростання, на противагу якому авторами було запропоновано концепцію «нульового зростання».

Значним внеском у розроблення концептуальних засад нової парадигми економічного розвитку стала доповідь групи Я. Тінбергена «Перегляд міжнародного порядку» (1976)³, в якій головною метою світового співтовариства автори назвали забезпечення гідного життя і помірному добробуту всіх громадян світу, що символізувало початок переходу від кількісного аналізу глобальних проблем до якісного аналізу людського буття, системи цілей і цінностей.

Центральне місце в системі засадничих принципів сталого розвитку посіли концепції «нового гуманізму», «революції світової солідарності» та «революції свідомості», які були сформульовані в доповіді «Цілі для людства» (1977), опублікованій групою вчених під керівництвом Е. Ласло. В доповіді були названі чотири глобальні цілі людства: глобальна безпека (припинення гонки озброєнь, виключення війн і конфліктів, відмова від насильства); вирішення продовольчої проблеми в глобальному масштабі (ліквідація голоду, створення світової системи, що дозволяє задовольнити потреби в продовольстві всіх людей на Землі); глобальний контроль за використанням енергетичних і сировинних ресурсів (розроблення раціонального й екологічно

---

³ RIO: Reshaping the International Order. A Report to the Club of Rome/Tinbergen, Dolman van Ettinger (Eds.). – New-York : E.P. Dutton. 1976.

безпечного енерговикористання, контроль над технологією, економічно ефективно природокористування); глобальний розвиток, орієнтований на якісне зростання (підвищення якості життя, соціальна справедливість у розподілі матеріальних і духовних благ).

У черговій доповіді Римського клубу «Фактор чотири. Витрат – половина, віддача – подвійна» (Е. Вайцеккер, Е. Ловінс, Л. Ловінс, 1997) зроблено висновок про те, що сучасна цивілізація досягла рівня розвитку, на якому зростання виробництва фактично у всіх галузях господарства здатне здійснюватися в умовах прогресуючої економіки без залучення додаткових ресурсів і енергії. Остання оновлена версія доповіді Римського клубу опублікована у вигляді книги «Межі зростання: 30 років потому» (2004).

Значним внеском у концептуалізацію нової суспільної парадигми економічного поступу стала спільна заява вчених-економістів та екологів «Економічне зростання, екологічний потенціал та довкілля» (1995), в якій підтверджувались висновки наукових розвідок Римського клубу про те, що істотними характеристиками сучасного стану розвитку світового господарства, що обмежують можливості економічного зростання є обмеженість ресурсної бази та екологічного потенціалу планети⁴. З огляду на те, що економічне зростання саме по собі не забезпечує покращення якості життя та довкілля, відзначалась нагальна необхідність формування нової парадигми суспільного розвитку, що знайшла відображення у теорії сталого розвитку, засади якої було сформульовано у роботі Г. Дейлі «Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку»⁵. Сталий розвиток розглядається як така модель економічного розвитку, що має забезпечити цілісність природних систем, їхню життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. У черговій доповіді Римського клубу «До ефективних суспільств. Дорогокази в майбутнє» Б. Гаврилишин стверджує, що в постіндустріальній економіці виникає нагальна потреба перегляду парадигми суспільного (і, насамперед, економічного)

---

⁴ Arrow K. et al. Economic Growth, Carrying Capacity and the Environment // Science. – 1995. – 28 April.

⁵ Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. – 298 с.

розвитку та істотно змінюється розуміння його сутності та критеріїв ефективності. Один із універсальних показників економічного розвитку – валовий національний продукт (ВНП) – є основним критерієм результативності та ефективності економічного розвитку. Проте, як зазначає Б. Гаврилишин, «це показник обсягів економічної (особливо ринкової) діяльності, а не показник добробуту людей і навіть не показник матеріального достатку»⁶. Цей показник дає недостатньо точну оцінку результатів виробничої діяльності та її економічного потенціалу, відповідно його не можна розцінювати як такий, що свідчить про ефективність економічної системи та економічного розвитку загалом. З іншого боку, методологічним бар'єром аналізу сутності та критеріїв результативності економічного розвитку, на думку Б. Гаврилишина, є «ізолюваність» аналізу економічного поступу від процесу суспільного розвитку загалом, що унеможливує визначення зрозумілих критеріїв оцінки ефективності процесу.

Серйозним методологічним прорахунком, що унеможливує оцінку соціального прогресу, як зазначає Б. Гаврилишин, є відсутність комплексного показника суспільної ефективності. Економічна наука часто нехтує аналізом неекономічних чинників, що визначають ефективність економічного та суспільного розвитку таких як: соціальні та політичні детермінанти. А саме такий підхід, на думку вченого, дає уявлення про прогрес людства та його реальні надбання. Він пропонує по-новому поглянути на ефективність економічного поступу, співвідносячи його із загальноцивілізаційним прогресом, що передбачає аналіз природи та джерел економічного розвитку з позицій глобального процесу еволюції людства та на основі порівняння рівня розвитку різних країн і суспільств. Це дозволяє не лише здійснювати ретроспективний аналіз, а й уможливує прогнозування подальшого розвитку суспільств.

Висновки науковців про глобальні загрози існуючої економічної моделі та концептуалізація наукових уявлень про

---

⁶ Там само. – С. 201.

сталий розвиток зумовила необхідність розроблення усталених та універсальних правил суспільної взаємодії у світовому масштабі, що своєю чергою спричинило зростання уваги міжнародних інституцій до цієї проблеми. Увіраження тенденції зростання екологічної загрози стало поштовхом до швидкого розвитку у світі законодавчої діяльності, пов'язаної з прийняттям законів і актів, регламентуючих норми і процедури природокористування. Одним із перших міжнародних документів, у якому вперше було вжито сам термін «сталий розвиток» став звіт Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» (1972), в якому поняття визначалося як розвиток суспільства, що дозволяє задовольняти потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Вже через кілька років у резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Екологічна перспектива до 2000 року і далі» (1987) сталий розвиток був визнаний керівним принципом діяльності ООН, урядів, приватних і неурядових організацій і найоптимальнішою стратегією суспільного розвитку. Значну роль у концепт-туалізації засад сталого розвитку суспільства відіграли міжнародні ініціативи, зокрема: Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро (1992), на якій стратегія сталого розвитку була проголошена стратегією виживання цивілізації у XXI ст. Наступні саміти Землі Ріо+5, Ріо+10, Ріо+20 підтвердили необхідність подальшого наукового аналізу проблеми як основи розроблення практичних механізмів реалізації стратегії сталого розвитку у світовому масштабі.

Названі підходи сформуvalи принципи сталого розвитку як альтернативної концептуальної основи для зміни існуючої системи наукових поглядів на природу та цілі економічного зростання, що є індиферентними до таких важливих складових суспільного розвитку як соціальний прогрес, якість життя та збереження довкілля. Теорія сталого розвитку ґрунтується на ідеї збалансованості економічних, соціальних та екологічних цілей суспільства. Таким чином, йдеться про гармонійний, безконфліктний прогрес усієї цивілізації, в ході якого одночасно оптимально вирішується комплекс питань щодо

збереження довкілля, ліквідації бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення.

---

*Небрат Вікторія Василівна, д.е.н., завідувач відділу
економічної історії ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»*

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ДОБРОБУТ: ЕВОЛЮЦІЯ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ПІДХОДІВ

Виповнилося 240 років від виходу «Дослідження про природу і причини багатства народів» А. Сміта, але науковий дискурс щодо пошуку відповіді на поставлене питання триває. Більше того, проблема набуває все більшої гостроти і множить на нові запитання, що виносяться в заголовки і назви вже сучасних монографій: «Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними» (Ерік Райнерт, 2014); «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності» (Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон, 2016) та ін. Нові запитання та аспекти розгляду проблеми пов'язані зі співвідношенням і трактуванням змісту понять «багатство» і «добробут»; загостренням соціальних наслідків економічної нерівності в глобальному масштабі; поглибленням суперечностей поляризованого суспільства та пошуком виходу із «замкненого кола бідності» тощо. Наздоганяючий розвиток і збіднююче зростання; ринок без капіталізму і капіталізм без конкурентного ринку; лібералізм без демократії і демократія без економічної свободи – всі ці парадоксальні феномени повертають нас до тих самих питань про природу і причини багатства, джерела і механізми досягнення добробуту.

Уже в добу античності Аристотель розмежував економіку й хрематистику як різні види діяльності залежно від мети і

змісту. Діяльність задля створення благ і задоволення потреб людей є суспільно бажаною і корисною. Натомість діяльність з метою особистого збагачення і нагромадження грошового багатства оцінюється негативно, а в середньовіччі, коли домінували морально-етичні підходи до визначення корисності діяльності та цінності речей, така діяльність ще й визнана гріховною. У часи меркантилізму, коли розцвітає обмін і лихварство, джерелом багатства націй, що саме постають, проголошується торгівля, а його втіленням – гроші. Фізіократи («школа економістів») знову звертаються до натуральних цінностей, які примножуються людською працею. Трактуювання ними змісту і суспільного значення комерції включає не тільки торгівлю, а суспільну взаємодію, комунікації, обмін досвідом, знаннями і, звичайно ж продуктами діяльності. Багатство теж трактується ширше і не зводиться до грошей. На перший план виходить праця як загальна умова та джерело і матеріального добробуту, і грошового багатства.

А. Сміт солідаризувався зі «школою економістів» зазначаючи: «Багатство народів полягає не в непридатних для споживання грошах, а в предметах споживання, які кожного року відтворює праця суспільства. Оскільки вона визнає повну свободу єдиним дійсним засобом для забезпечення якомога більших розмірів цього щорічного відтворення, остільки її вчення, треба думати, з усіх поглядів є так само істинним, як і шляхетним і ліберальним» [1, с. 418]. Власність постає ключовим чинником розподілу багатства і передумовою добробуту для обраних.

Для А. Сміта принципова відповідь на питання, що за його визначенням власне й становить предмет політичної економії, – природа та причини багатства народів, – пов'язана з формуванням вільного суспільства з приватною власністю, поділом праці, ринково-конкурентним механізмом саморегуляції та правовим регулюванням умов економічної діяльності. При цьому рушієм виробництва і комерції є підприємницька діяльність. Саме підприємництво як основна форма економічної активності насичує ринок товарами-благами, поєднує матеріальні і особистісні чинники виробництва, забезпечує технічний і організаційний прогрес суспільного

виробництва. В усій ліберальній традиції економічної думки первинними є власність і свобода. Саме вони забезпечують потужну внутрішню мотивацію господарюючих суб'єктів. Добробут (у розумінні задоволення потреб) виступає функцією підприємницької діяльності – вільної торгівлі та вільного виробництва. Розміри ринку визначають ступінь поділу праці, що своєю чергою впливає на рівень її продуктивності. Щодо держави, то А. Сміт визнавав її ключову роль і важливе значення в забезпеченні інституційних умов функціонування системи вільного підприємництва. Він присвятив цьому питанню окрему, п'яту, книгу свого фундаментального дослідження. «Нічний сторож», як звикли називати державу (нібито за Смітом), ніколи не спить. Автор «Дослідження...» вказує: «Торгівля та мануфактурна промисловість рідко можуть процвітати тривалий час у державі, де немає правильного відправлення правосуддя, де населення не відчуває себе забезпеченим у володінні своєю власністю, де силу договорів не підтримує закон і де немає певності в тому, що влада держави регулярно застосовується для примушення до сплати боргів усіх тих, хто в змозі платити» [1, с. 562]. А. Сміт виступав проти «меркантилістичної системи» державної економічної політики, що за своєю суттю була, як він категорично зазначив, системою обмежень і утисків, але ніколи не заперечував ролі держави у забезпеченні суспільного добробуту на основі ефективного функціонування вільного ринку і підприємництва. Ідея «невидимої руки», яка спрямовує діяльність раціональних і егоїстичних суб'єктів у русло спільної користі, є органічним продовженням і втіленням базового концепту про гармонізацію приватних і спільних інтересів у ринковій економіці, коли отримання прибутку передбачає задоволення потреб споживачів.

В українській економічній думці XIX ст. теза про суперечливу єдність багатства і добробуту, місію підприємця і держави в їх досягненні, співвідношення загальної користі, суспільного блага, з одного боку, та приватного інтересу, індивідуальної вигоди, – з іншого найглибше, на нашу думку, розроблена видатним вченим-економістом, професором Київського Університету св. Володимира, публіцистом і

громадським діячем І.В. Вернадським [2, с. 153–154]. Завдання економічної науки, на його думку, саме і полягає в тому, щоб визначити механізм поєднання індивідуальних і колективних інтересів, приватної і державної діяльності у сфері задоволення потреб.

Добробут – це не тільки матеріальний достаток, це нова якість життя, формування і задоволення нових потреб, розвиток і реалізація сутнісних сил людини за умови включеності кожного індивіда в процес суспільного творення. Сьогодні з'являються нові виміри добробуту і нові смисли підприємництва: екологічне, соціальне підприємництво, тощо. Незмінними залишаються його риси, що забезпечують суспільну роль підприємництва як рушія економічного розвитку – креативність і відповідальність. Економічний розвиток на основі інновацій – це процес, що його Й. Шумпетер визначив як руйнівне творення (творча деструкція). Тому економічний розвиток – це не просто процес появи кращих машин або збільшення кількості освічених людей, а й перерозподіл могутності, влади, власності і, зрештою, багатства. Він породжує нових переможців і невдач на політичній арені й на економічному ринку. Страх перед творчою деструкцією як зміною співвідношення соціальних сил часто стає основою для опору інституційним змінам, що сприятливі для економічного розвитку. Тому розвиток відбувається лише тоді, коли він не блокується потужними економічними гравцями, які відчувають, що їхні економічні привілеї будуть втрачені, й політиками, які бояться втратити свою владу.

У вітчизняній практиці інститут підприємництва зазнав критичної деформації, що призводить до невиконання його суспільної місії. Йдеться про те, що підприємництво підміняється бізнесом як діяльністю, направленою винятково на особисте збагачення. Традиція використання державних фінансів промислово-фінансовою олігархією через механізми урядової підтримки суспільно значимих проектів, формування компрадорського капіталу, асиметричні та непослідовні реформаційні перетворення призвели до закріплення інститутів, які не сприяють економічному розвитку та народному добробуту.

Дарон Аджемоглу та Джеймс Робінсон у своїй книзі, що одразу стала бестселером [3], на широкому історичному матеріалі довели, що умовою досягнення добробуту й процвітання націй є не природно-географічні чинники, культурні традиції чи обізнаність політичних лідерів з сучасними успішними стратегіями, а економічні інститути – правила, що визначають суспільну ефективність економіки, стимули та мотивації людей. Ефективність економічних інститутів щодо забезпечення суспільного добробуту залежить від характеру політичних інститутів, які визначають розподіл влади в суспільстві, правила і порядок соціальної взаємодії. Між політичними та економічними інститутами існує синергія, яка виявляється як у випадку, коли демократична політична система сприяє утвердженню та реалізації інклюзивних економічних інститутів, так і навпаки, коли реальна влада і власність сконцентровані в руках вузької еліти, що діє без обмежень у власних інтересах, відтворюючи та зміцнюючи систему бідності й залежності.

Цікавий і глибокий висновок цієї концепції для України: «Коли в умовах екстрактивних політичних інститутів з'являється реальна конкуренція панівній еліті, то здобута конкурентами влада також мало чим обмежена. Тому в них є стимул підтримувати існуючі політичні інститути й створювати подібну систему економічних інститутів» [3, с. 75]. Щоб розірвати це порочне коло інституційної синергії, яке прирікає націю на бідність, залежність і відсталість, необхідна зміна правил, тобто інституційна зміна, а не просто зміна влади.

Література

1. *Сміт А.* Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй : наукове видання / Адам Сміт. – К. : Port-Royal, 2001. – 594 с. – (Серія «Філософські першоджерела»).

2. *Небрат В.В.* Еволюція теорії державних фінансів в Україні : [монографія] / В.В. Небрат ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2013. – 584 с.

3. *Аджемоглу Д., Робінсон Дж.* Чому нації занепадають / пер. з англ.: О. Дем'янчука. – К.: Наш формат, 2016. – 440 с.

*Шевчук Володимир Олександрович, д.е.н., професор,
проректор з науково-педагогічної та наукової роботи
Національної академії статистики, обліку та аудиту*

СИМБІОТИЧНИЙ УСТРІЙ ЕКОНОМІЧНОГО ЗНАННЯ: ЖИТТЄСТВЕРДНА МОДЕЛЬ МИКОЛИ РУДЕНКА

Вихідним для даного дослідження структури сучасного світового економічного знання є твердження про те, що економічних теорій тільки дві: одна із них створена Ф. Кене, інша – А. Смітом [12, с. 311]. Вони споріднені і «повинні були розвиватися у взаємодії, доповнюючи та підсвічуючи одна одну. Але сталося інакше...» [10, с. 288].

На думку українського мислителя, письменника і правозахисника М. Руденка, виникнення розмежованості фізичної та політичної економії «належить до хитрих жартів діалектики, котра майже завжди спершу приводить до роздвоєння єдиного, а в синтезі неминуче з'єднує їх на вищому рівні» [10, с. 376]. Мислитель потратив кілька десятиліть на поетапне сходження до ідеї їх поєднання [10, с. 375].

Засновником напряму економічної науки, що отримав назву фізіократії, є вже згадуваний Ф. Кене. Об'єднуючи численних однодумців, він витворив французьку наукову школу фізіократів, що стала основоположною передумовою подальших симбіозів у європейській економічній думці. Наш співвітчизник М. Руденко показав поширення фізіократичних ідей у Європі XVIII–XIX ст., зокрема, появу італійської (Ф. Паолетті), німецької (Й.Ф.Л. Шмальц), англійської (Р. Джонс) та ін. шкіл [10, с. 67, 70–72]. Інші дослідники виявили прибічників фізіократизму і в українській економічній думці. Вказуючи на В. Каразіна, В. Голубничий доводив, що «фізіократична школа, якої на Московщині майже не було, в Україні розвинулася дещо пізніше, ніж на Заході» [6, с. 673].

Отже, можна вести мову про один із визначальних симбіозів для долі континентальної економічної думки – європейську фізіократію, засадничими положеннями якої є те, що «справжнім виробництвом є лише землеробство, бо тільки

тут виникає й нарощується нова матерія, що є підвалиною додаткової вартості» [10, с. 395].

М. Руденко розкрив непроминущу значущість доробку Ф. Кене, здобутки якого не знайшли визнання з огляду на відставання природознавства від світоглядних підвалин фізіократизму. Знадобилося більше століття для появи природничих ідей, суголосних із фізіократичними. Відкриття Ю.-Р. Майєром закону збереження і перетворення енергії створило передумови для наступних симбіозів.

На переконання М. Руденка, для досягнення одного із них «досить об'єднати відкриття Кене з відкриттям Майєра». Дослідник показав, що в такий спосіб «легко дістанемо те, що дістав С. Подолинський» [10, с. 218]. Через два десятиліття наш сучасник довів фундаментальність іншого симбіозу, будучи переконаним, що «Ф. Кене плюс С. Подолинський – це вже не часткова, а повна Істина» [10, с. 359].

Видатним українським науковцем-новатором С. Подолинським, місце якого М. Руденко бачив «серед економічних геніїв світу» [10, с. 381], своєю чергою, витворено ще низку феноменальних симбіозів. Відомо, що одну зі своїх праць український науковець надіслав К. Марксу, зазначивши у листі до того спробу «погодити додаткову працю з панівними фізичними теоріями» [9, с. 306]. Відомо й те, що Ф. Енгельс, якого К. Маркс просив висловити думку про розвідку С. Подолинського, відкинув провідну ідею молодого науковця, ствердивши, ніби той збився на манівці і «поплутав фізичне з економічним» [8, с. 66]. Нині належить стверджувати, що С. Подолинський насправді поєднав фізичне з економічним, витворивши унікальний симбіоз – фізичну економію, започаткувавши принципово нову наукову парадигму.

Ідеї С. Подолинського були використані засновником і першим президентом Української академії наук акад. В. Вернадським при обґрунтуванні учень про біосферу та ноосферу, а завдяки творчому синтезу їхніх здобутків з'явилося економіко-філософське учення М. Руденка [2; 10]. Спираючись на доведені нашим сучасником положення, можемо вести мову про економіко-природознавчий симбіоз, яким сьогодні є українська наукова школа фізичної економії [10, с. 395, 399]. Постає

завдання окреслення її значущості в симбіотичній структурі світового економічного знання.

Так, з одного боку синтез європейської фізіократії та української наукової школи фізичної економії утворюють феномен із більш ніж чвертьтисячолітньою історією – континентальну наукову фізико-економічну школу. З іншого боку, досягнуті на цій основі здобутки наших сучасників – француза М. Алле й українця М. Руденка, створюють основу новітнього економіко-філософського феномену – сучасної світової фізико-економічної думки.

У досліджуваному контексті потребує розгляду й інша гілка загальнолюдського економічного надбання – та одним із фундаторів якої є А. Сміт. М. Руденко свого часу дав рідкісний діалектичний аналіз «сили і слабкості» смітіанства [10, с. 374]. Нашому сучаснику також належить фундаментальна (бо заснована на природничих засадах фізичної економії) критика марксизму, насамперед його «наріжного каменя» – теорії додаткової вартості [10, с. 30].

Заслугують уваги положення, котрі М. Руденко з'ясував першим у світовій науці. На його переконання, заключна фраза «Капіталу», яка рефреном проходить через економічні праці М. Руденка, свідчить про звернення К. Маркса до фізіократичних ідей [10, с. 37, 189, 287, 384]. За висновком М. Руденка, справжня трагедія Маркса-дослідника полягала в тому, що наприкінці *opus magnum* свого життя той зробив висновок, за сто років до нього зроблений фізіократами. Наш сучасник формулює безкомпромісний вердикт: «те, до чого на останній сторінці «Капіталу» приходить Маркс, є вихідною позицією фізіократів, фактично він приходить туди, звідки вони починали» [10, с. 187].

Осмишуючи цю очевидність, М. Руденко формулює низку висновків рідкісної світоглядної значущості, насамперед – про необхідність синтезу теорії фізіократів і теорії Маркса [10, с. 102]. З'ясувавши, що з теорією фізіократів і висновками К. Маркса у заключному томі «Капіталу» безпосередньо змикається теорія В. Вернадського, наш сучасник показує: теорія додаткової вартості і теорія біосфери зливаються у єдину теорію Життя [10, с. 77].

М. Руденко дав критичний аналіз класичної економічної думки, вказуючи як на сильні, так і слабкі сторони не лише політичної, але й фізичної економії. Він порушував питання про те, «за що ми критикуємо фізіократів?» і давав неупереджені відповіді [10, с. 78]. Повертаючись до цієї проблеми через два десятиліття, відзначав, що «А. Сміт розробляв ту частину політичної економії, якої цуралися фізіократи, за що й поплатилися нерозумінням і забуттям» [10, с. 387].

Свідченням діалектичності підходу до критики політичної економії є рідкісна для світової економічної думки праця М. Руденка «Сила і слабкість Адама Сміта» [10, с. 374]. У той же час спадщина українського мислителя засвідчує безкомпромісну критику смітіанства і марксизму, адже хибність їхнього визначення субстанції вартості «зробили ХХ століття найкривавішим періодом земної історії» [10, с. 391].

Неодноразово повертаючись до витоків класичної економічної думки, М.Руденко спростовує наявність протиріч між фізичною та політичною економією. Більше того, структурування економічного знання за М. Руденком не означає ні відкидання політичної економії, ні її заперечення, ані протиставлення фізичної економії політичній, коли перша трактується як альтернатива другій [7]. Значущість кожної зі складових полягає у забезпеченні цілісності економічного знання. Саме тому належить вести мову про їх симбіоз: адже відсутність будь-якої складової унеможливорює цю цілісність.

Відстоюючи визначальні переваги природничих ідей для розвитку економічної науки, мислитель писав, що «фізіократична теорія ... бачить людину у взаємозв'язку з природою» [100, с. 330]. А тому «вчення Кене в жодному разі не надається до таких нищівних експериментів», які проведені у ХХ ст., коли за «колючими дротами ... конали жертви трудової теорії» [10, с. 376].

Отже, фізіократія не є засобом встановлення диктатур, інспірування заколотів, революцій чи воєн. Натомість внутрішня суперечність політичної економії (марксистської і смітіанської доктрин, ворожнеча всередині марксизму на ґрунті боротьби за «чистоту» останнього тощо) неодноразово, як

показано вище, зсовували людство на край прірви чергової світової війни.

За М. Руденком «теорії Кене і Сміта вступають у протиріччя лише тоді, коли цього вперто домагаються вчені». Насправді «із ... несумісних теорій повинна народитися єдина економічна теорія» [10, с. 375]. Звідси належить виводити їх субординацію: впливаючи з фізичної економії, політична має підпорядковуватися їй і доповнювати її.

З'ясовуючи спорідненість фізичної і політичної економії, мислитель вказував на географію: адже її спарений вигляд не викликає заперечень [10, с. 288]. Він наполягав на необхідності подібно до фізичної й адміністративно-політичної географії «узаконити ... фізичну економію й економію політичну» [10, с. 395].

Викладені положення є новим щаблем до досягнення симбіотичності світового економічного знання. М. Руденко добре усвідомлював межі й умови досліджуваного симбіозу. Так, «з трудовою теорією можна погоджуватися доти, доки вона не суперечить природознавчим істинам» [10, с. 389]. Відтак наприкінці життя мислитель вийшов на ще вищий світоглядний рівень симбіотичного устрою загальнолюдського наукового знання.

Він довів, що симбіоз природознавчої та економічної наук продовжує бути актуальним із часів Ф. Кене донині. Наш сучасник був переконаний, що екстраполяція здобутків Ф. Кене на сучасне природознавство дозволяє «підняти його ідеї до рівня Космічної ери» [10, с. 376]. «Чому треба прив'язувати економічну модель суспільства до вчення про Світобудову? – порушував питання мислитель у своїй останній публікації, що стала його космологічним заповітом. – Тому, що земна людина повинна мати цільний світогляд, а він, світогляд, складається не лише з соціального, але й космічного. Якщо ж ці фактори існують нарізно, то це ще не світогляд» [10, с. 401].

Ідея симбіотичності наукового знання пронизує весь доробок М. Руденка-мислителя – економічний, філософський, космологічний. Світоглядною підвалиною, на якій ґрунтується цей доробок, є дефініція сучасної світової економічної науки,

«від якої, – на переконання М.Руденка, – залежить життя на Землі» [10, с. 394].

Гуманістичність цього визначення можна осягнути, звертаючись до Руденкового тлумачення достатніх і недостатніх наукових теорій. «Коли ми вказуємо на недостатність якоїсь теорії, – то цим не вчиняємо замаху на її життя, – стверджував мислитель, – а лише з'ясуємо ту межу, до якої цю теорію можна вважати справедливою» [10, с. 375]. Цією межею вважаємо викладене М.Руденком положення про залежність життя на Землі від стану економічної науки. Керуючись цим положенням, наукові теорії, сприятливі для продовження життя на Землі, належить вважати життєствердними, рятівними, а несприятливі чи ворожі – смертоносними.

Розкриття життєствердності економічного знання, осягнення його рятівного змісту відкриває перспективу втілення низки новаторських проєктів. Так, проєкція фізичної економії на створені акад. В. Вернадським, визнані світовою інтелектуальною спільнотою й історично апробовані оригінальні світоглядно-природничі учення закладає підвалини фундаментальних фізико-економічних теорій біо-, гео- та ноосфери. Ці теорії своєю чергою спроможні стати основою прикладної фізичної економії живого, неживого й розумного.

Обґрунтування вказаних теорій і прикладних розробок потребує втілення піонерного видавничого проєкту під робочою назвою «Фізична економія. Загальнолюдське рятівне знання». Він покликаний розкрити корпус першоджерел, викладених у кількох багатотомних блоках, зокрема, «Аннали європейської фізіократії», «Надбання української наукової школи фізичної економії», «Антологія сучасної світової фізико-економічної думки». Проєкт спроможний стати рятівним викликом для сучасних економістів світу.

Ідеї подвижників фізичної економії, насамперед наших співвітчизників, збіглися в часі з появою низки управлінських парадигм ХІХ–ХХ ст., зокрема, фундаментальних наукових розробок у галузі теоретичної і прикладної кібернетики, котрі відповідали економічним викликам. Належить вести мову про поєднання значного і до цього часу незадіяного потенціалу фізико-економічних та управлінських ідей С. Подолинського і

Б. Трентовського [1; 8], В. Вернадського та Н. Вінера [2–4], М. Руденка і В. Глушкова [5; 10]. Поєднання їхніх новацій істотно змінює існуючу парадигму теорії і практики управління економікою. Її утвердження потребує керованості влади вже не просто розумом, а рятівним знанням.

Таким чином, життєствердність економічного знання досягається завдяки його симбіотичному устрою, визначальне місце у складі якого належить фізичній економії. Вона надає економічному знанню рятівного статусу.

Рятівне знання спроможна і покликана генерувати сучасна наука, зокрема, економічна. Місія сучасних і майбутніх науковців, у т.ч. економістів, полягає в тому, аби з науки, від якої життя залежить, творити науку, завдяки якій життя на Землі триватиме!

Життєствердне економічне знання має активно поширюватись через освіту й адресуватися передовсім молоді. Йдеться про новітню освітню парадигму, зміст якої – у вихованні адвокатів нащадків.

Визначальним для життєдіяльності людства є господарювання на засадах рятівного знання. Наукові дослідження та прикладні розробки, що поєднуюватимуть фізико-економічне і політико-економічне знання із природознавством, створюватимуть засновані на симбіотичних життєствердних засадах теорію і практику господарювання ХХІ століття.

Література

1. Бронислав Трентовский и возникновение кибернетики // В кн.: Моисеев Н.Н. Люди и кибернетика. – М.: Молодая гвардия, 1984. – С. 14–21.

2. *Вернадский В.И.* Биосфера и ноосфера. – Львов: ВК «Арс», 2013. – 416 с.

3. *Вернадский В.И.* Размышления натуралиста. – Львов: ВК «Арс», 2013. – 532 с.

4. *Винер Н.* Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине / Пер. с англ. – М.: Наука, 1983. – 344 с.

5. *Глушков В.М.* Введение в кибернетику. – К.: Издательство АН УССР, 1964.

6. *Голубничий В.* Три лекції про економіку України / У кн.: Українська економічна думка: Хрестоматія / Упорядник С.М. Злупко. – К.: Знання, 2007. – 694 с.

7. *Каныгин Ю.М.* Физическая экономия – альтернатива политэкономии. – К.: Арий, 2016. – 272 с.

8. *Подолінський С.* Вибрані твори / Упоряд.: Л.Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – 328 с.

9. *Подолінський С.* Листи та документи / Упорядн.: Р. Сербин, Т. Слюдикова. – К.: Центральний державний історичний архів України, 2002. – 422 с.

10. *Руденко М.Д.* Енергія прогресу (Нариси з фізичної економії). – Тернопіль: Джура, 2004. – 412 с.

Захарін Сергій Володимирович, д.е.н., проф.

Інін Лі, PhD, проф.

Ван Венцянь, PhD, доц.

Тяньцзиньського університету іноземних мов (КНР)

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ИВАНА ФРАНКО

В 2016 году исполняется 160 лет со дня рождения и 100 лет со дня смерти выдающегося украинского поэта, писателя, ученого, общественного деятеля Ивана Яковлевича Франко.

Творческое наследие Ивана Франко занимает видное место в истории философской, социологической, социально-политической, экономической мысли. Экономические взгляды Франко отражают достижения европейских ученых и развитие новых идей и принципов актуальных в то время проблем. Это наследие представлено работами: «О социализме», «Наука и ее отношение к трудящимся классам», «Что такое прогресс?», «О труде», «Новейшие направления в народоведении» и др.

Много внимания уделял Франко исследованиям проблем неравенства и социальной структуры Галичины, ее положение в составе Польши.

Еще одной областью научной деятельности видного украинского ученого были проблемы социальной статистики. Он считал что официальная государственная статистика

преследует контрольно-управленческие, налоговые цели и пользоваться такой статистикой в научной статистике следует очень осторожно. По мнению ученого, науке нужна более разнообразная статистическая информация, чтобы избежать односторонности. Особый интерес научной статистики должны представлять проблемы жизненного бюджета населения, рода занятий, способов заработка, тщательное изучение верований, состояния здоровья, образования, преступности, смертности и др. Он настаивает на методе непосредственного наблюдения при сборании фактов социальной жизни, либо пользоваться данными исследований специально подготовленных для сбора статистических данных людей.

Франко хорошо знал марксизм и был сторонником социализма как справедливого социального строя, в котором общечеловеческие права одновременно гарантируют и национальные права каждого народа.

Особое внимание Франко уделяет исследованию науки, ее роли и значению в жизнедеятельности человека, подчеркивая, что «конечной целью науки является человек и его блага».

Франко понимает историю как сложный процесс, как «наблюдение внутренних связей между фактами», нуждающимися в глубоких исследованиях экономических, политических, научных сношений между народами.

В истории украинской науки это была новая методология и новая парадигма для историографии в понимании исторического процесса развития общества, его источников, механизмов и движущих сил.

И.Я. Франко первый в украинской и один из первых в европейской литературе всесторонне и по-настоящему разрабатывает тему труда, трудовой морали, культуры и охраны труда. Работа в понимании Франка – единственное, что способно творить и совершенствовать человеческую душу, вселять в него чувство достоинства и правды. В то же время Франко считает, что жить только для работы невозможно, ведь кроме труда существует внутреннее благо человека, его творческое вдохновение, ее песня, способная, хотя бы на время, «отрывать душу от земного, колючей, грязной и переносить ее к надежде и вере в завтрашний день».

Франко ставил на повестку дня острые вопросы государственного строительства украинского государства. Он прекрасно понимал, что полноценное суверенное государство возможно только на сильной экономической базе. Государство только тогда сможет таковым быть и считаться, если оно может самостоятельно хозяйствовать и вести отвечающую национальным интересам государственную политику. Проблему ученый сформулировал так: что нужно сделать, чтобы негосударственная нация достигла своей государственности. Согласно Ивана Франко, необходимость государства обусловлена объединением отдельных частей для общей цели, правительства поддерживают общественную солидарность, мешая отдельным силам разорвать общественное целое.

Значительное место уделяет Иван Франко концепции государства, пытается анализировать и само возникновение и развитие государства, прослеживает степени ее становления от создания общин, общинных образований к образованию самого государства.

Раскрывая теоретическую концепцию революционного перехода от капиталистических отношений к социалистическим, Иван Франко отмечает, что «большая, всемирная революция постепенно разнесет современный порядок и построит новый». Под «всемирной революцией» Иван Франко понимает не «всемирный бунт бедных против богатых», а «большой ряд таких культурных научных и политических факторов, которые изменят все тогдашние понятия и основу и целей развитие какого-то народа, вернут на совершенно другой путь».

Раскрывая содержание «народного государства», Иван Франко отмечает, что по такой программе сознательные и организованные рабочие парламентским путем смогут усовершенствовать и улучшить современное государство, существовавшее на господстве одних и угнетении других. Впрочем, со временем Иван Франко критически стал относиться к идее «народного государства». Он гениально предвидел опасности, связанные с концентрацией политической и экономической власти в руках де-факто неконтролируемой верхушки.

Понимание национального сформировалось у Ивана Франко в процессе выбора между национальным и социальным,

потому эпоха, в которой он жил, была эпохой импульсивного «маятника» с противоположными национально-духовными и материалистически-интернациональными помыслами. В конечном итоге произошло возвращение Франко к национальному через социальное и интернациональное, с стремлением поднять украинскую национальную идею к европейским стандартам «национального», с возможным желанным закреплением ее в общественном сознании западных украинском.

Обращаясь к механизму формирования национальной идеи, Франко указывал на ведущую роль украинской элиты как исполнителя такой задачи. Более чем кто-либо другой из мыслителей его времени он чувствовал губительность капиталистических отношений, но это не могло его лишить горячей веры в социальное и национальное освобождение народа. Самым горячим призывом писателя было служение своему народу, идущему вверх. Именно в этом аспекте Франко изображает народ. Народные массы в его произведениях показаны не как толпа, а как коллектив, который начинает уже осознавать свои классовые интересы, стремится к утверждению социального равенства и правды.

В рассказах и повестях Ивана Франко человек показан не только в общественных связях, в идейной жизни, тогда его герои стали бы схематизированными изображениями социальных сил. Интеллектуальное содержание образа писатель неразрывно связывает с изображением эмоциональной сферы, сливает воедино высокие порывы и идеи с самыми тайными глубинами человеческой души. Сам Франко говорил, что нужно рисовать человека в его общественных связях, в тайниках его души. Именно это и стало основным принципом художественной структуры характера в его прозе. Поэтому его характеристика обоснована и в историческом, и в социально-экономическом, и в психологическом планах.

Своей журналистской и публицистической деятельностью Франко нажил множество врагов, в том числе среди действительно ведущего общественного течения того времени – народников. В то же время литературный гений Франко был высоко оценен представителями всех социальных слоев и групп, всех наций, которые населяли Галичину. Иван Франко никогда не

шел на компромиссное решение вопроса и не любовался примитивными формами жизни, как это было свойственно народникам. Наоборот, он критически относился к действительности и призывал читателей к борьбе вслед за своими, нередко крайне угнетенными и несчастными, но свободолюбивыми героями рассказов и повестей.

Иван Франко занимался политической работой. Он – один из инициаторов создания и основателей «Русско-украинской радикальной партии» (позже – «Украинская радикальная партия» – УРП), действовавшей на территории Австрии. Политическая платформа партии предусматривала коренную перестройку социально-экономических отношений, проведение широких мероприятий по обеспечению социальных и трудовых прав граждан, внедрение механизмов справедливого распределения дохода, необходимость введения принципов экономического плюрализма.

В 1915 г. Иван Франко был выдвинут на получение Нобелевской премии, однако из-за преждевременной смерти кандидатура Франко не рассматривалась.

Биография и творчество украинского ученого-реформатора изучаются во всем мире. В частности, в декабре 2016 года в Тяньцзиньском университете иностранных языков (КНР) при поддержке Посольства Украины в КНР пройдут «Франковские чтения», на которых, в частности, будут популяризироваться взгляды И.Я.ьФранко по актуальнейшим проблемам общественного развития.

Литература

1. *Астафьев А.* Трансформация общественно-политических взглядов Ивана Франко // Молодая нация. – 1996. – № 4. – С. 17.

2. «...Греет всю Украину, а светит далеко дальше»: Иван Франко и мировая литература // Всемирная литература. – 1996 – № 8. – С. 53–54.

3. *Забужко О. С.* Философия украинской идеи и европейский контекст: Франковский период. – К., 1993. – С. 88–89.

4. Иван Франко в воспоминаниях современников. – К.: Знання, 1956. – С. 131–140.

5. Маланюк Е. Франко как явление интеллекта // Украинский язык и литература. – 1996. – № 2.– С. 1–2.

---

*Лагутін Василь Дмитрович, д.е.н., професор,
завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного
університету*

НЕОКОНСЕРВАТИВНІ ТРЕНДИ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

В сучасних умовах економічна теорія характеризується співіснуванням різноманітних напрямів і теоретичних концепцій з різними методологічними і праксеологічними передумовами. Спроби синтезу різних концептуальних підходів здійснювалися постійно. Найуспішнішим з них був і залишається проект неокласичного синтезу. Характерною тенденцією для сучасної економічної теорії є диференціація (досить вузька спеціалізація) теоретичних досліджень. Унаслідок цього все складнішим стає узагальнення теоретичних і емпіричних розробок. У цих умовах важливе значення мала б спільна ідеологічна і методологічна інтерпретація наукових знань.

Роль такого ідейного й методологічного фундаменту економічної теорії виконував і багато в чому продовжує виконувати неолібералізм. У неоліберальному «мейнстрімі» будь-яка теорія починається із введення неокласичних припущень, серед яких центральною є ідея методологічного індивідуалізму.

Однак, у сучасному світі неолібералізм піддається сумніву. Все поширенішою стає точка зору про необхідність пошуку нової ідеологічної парадигми сучасної економічної теорії. У цьому плані очевидними стають доктринальні недоліки неокласичного розуміння індивідуалістичної методології. Критикувати неолібералізм як ідеологічну основу

«мейнстріму» є правилом «хорошого тону» й в українській економічній науці.

У 1980-х рр. ХХ ст. відбулася справжня неоконсервативна революція в економічній теорії і практиці державного управ-ління. Неоконсерватори (насамперед, представники монетари-стської теорії) тоді науково правильно встановили межі керованості високоскладними економічними системами і взяли курс в економічній політиці на кардинальне зміщення акцентів від дирижизму до ринку і конкуренції [1, с. 109]. Основами світогляду неоконсерватизму є збереження традиційних цінно-стей, насамперед, міцної сім'ї, релігії, патріотизму. В економічній сфері неоконсерватори наголошують на таких цін-ностях, як економічна свобода, приватна власність, ринкове саморегулювання, система вільного підприємництва.

Проблема неоконсервативних трендів у сучасній економічній теорії у даній публікації розглядається, насамперед, в її методологічному аспекті.

З позицій методології можна зробити висновок про те, що чіткого розмежування між ідеологічними концепціями консерватизму і лібералізму немає. Незважаючи на багаторічну відособленість консерватизму і лібералізму у них набагато більше загальних рис, ніж це зазвичай передбачається. Так, консерватизм невіддільний від ідеалів ліберальної демократичної держави. Як і лібералізм, консерватизм завжди підкреслює роль ринку, непохитне значення індивідуалізму, приватної ініціативи, розширення життєвих можливостей кожного індивіда. Досить повно єдність і відмінність між ідеологіями лібералізму і консерватизму розглянуті, наприклад, у праці Ф.А. Гаєка «Чому я не консерватор»[2, с. 397–411].

Як правило, на побутовому рівні поняття «консерватизм» трактується як щось «ретроградне», що «тягне» у минуле. Насправді, консерватизм передбачає націленість не лише на традиційні старі цінності. Він безпосередньо пов'язаний із розвитком усіх інститутів громадянського суспільства, коли індивідуальна активність обумовлюється ефективною діяльністю усіх основних соціальних груп суспільства. Інтереси індивіда повноцінно реалізуються лише за умов реалізації

інтересів громадянського суспільства в цілому. Йдеться про формування ефективних механізмів соціально-економічного розвитку в різних інституціональних площинах суспільства на основі переваг інтересів особливих (специфічних) груп індивідів.

Основними цілями неоконсерватизму є: дотримання як основного правила вільного підприємництва й ініціативи; забезпечення пріоритету приватної власності, одночасно незалежної та взаємозалежної; відновлення здорової фінансової системи та чіткий нагляд за нею; сприяння усім заходам, спрямованим на поліпшення соціальних умов людей; захист споживачів від зловживань з боку монополій; спротив усім клановим, офіційним або партійним привілеям; забезпечення закону і порядку, безсторонньої справедливості суддів, вільних від втручання з боку виконавчої влади; сприяння розвитку головного осередка суспільства – родини й домогосподарства; підтримування християнської релігії.

Консервативна традиція в українській суспільствознавчій літературі була закладена ще В. Липинським з його знаменними словами: «Хлібороб – це земля. Отчизною, Батьківщиною хлібороба – єсть його земля, а його нацією – народ, що ту землю заселяє. «Націоналізм» хлібороба зветься патріотизмом» [3, с. 271]. Неприпустимість реформ (змін) заради самих реформ (змін) – це чисто консервативний вираз, який є надзвичайно важливим для нинішніх українських умов.

Теоретичною основою неоконсерватизму завжди була і є модель конкурентного ринку. Інша справа, що сучасний ринок дуже далекий від ідеалів вільного ринку, механізму і дії «невидимої руки» конкуренції. І ринковий механізм, і конкуренція все більше визначаються реальними наслідками різноспрямованих векторів впливу ринкових суб'єктів. Сучасний ринок функціонує і розвивається на основі еволюції його інститутів, які стають витонченішими і складнішими.

Типовою неоліберальною позицією є принцип «більше ринку і менше держави» – це необхідна умова успішного розвитку економіки. Щодо неоконсервативних підходів, то тут трендовим є інший принцип «більше ефективного ринку і більше ефективною конкуренції». Ринкову рівновагу забезпечує

економічна конкуренція, а суспільну рівновагу – інституційні норми і цінності.

Ще один неоконсервативний тренд. Консерватизм ставить завдання «наситити» економічну теорію ціннісними (аксіологічними) судженнями, обмеживши (там, де це необхідно) застосування математичних моделей. Економічна теорія не може бути чисто позитивістською наукою; у її структурі важливе місце займають нормативні категорії. Безумовно, правий М. Фрідман, зазначаючи: «Однак економічна теорія є дещо більшим, ніж простою системою тавтологій, яку вона хоче передбачати, а не просто описувати наслідки дій» [4, с. 186].

Сучасна економічна теорія все більше звертається до проблеми етики. Г.В. Колодко зазначає: «У своєму розвитку економічна наука описала своєрідне інтелектуальне коло і після періоду явного ухилу в бік математики знову звернулася до філософії, конкретніше – до етики» [5, с. 100]. Проблема еволюції етичних цінностей та їх культурного впливу на процес економічного розвитку набуває стратегічного характеру.

З точки зору неоконсервативної методології релігія охоплює не тільки етичні цінності. Це – певна інституційна система, в межах якої формується державна соціально-економічна політика. Важливо те, що християнська релігія ставить на перше місце в суспільстві людину – кожна людська особистість унікальна і має відігравати свою особливу роль у побудові власного шляху «спасінні». Економіка несе в собі вагомий моральний аспект – як вибір між альтернативами: «що правильне», а «що хибне».

Якщо неоліберальна методологія розглядає безпосередні прямі зв'язки в трикутнику «людина-ринок-держава», то неоконсерватизм розуміє ці зв'язки крізь призму окремих соціальних груп. Очевидно, що соціальні групи (первинна з них – родина, домогосподарство) з точки зору їх економічних інтересів характеризується наявністю цілісних системних властивостей, які відсутні у окремих індивідів. А. Рубінштейн у цьому зв'язку зазначає: «На відміну від індивідуальних інтересів членів групи, які теорія розглядає як те «що є», інтерес групи в цілому формується в термінах «що повинно бути» [6, с. 24]. Методологічно не підлягає сумніву, що мають місце

інтереси спільноти (соціальних груп), які не зводяться до інтересів індивідів, що їх складають.

Думається, що неоконсервативна інтерпретація економічного інтересу групи є важливою для сучасної економічної теорії. Існування спільнот та інститутів у суспільстві є об'єктивним. Група індивідів приймає колективні рішення, коли вона інституційно організована й наділена інституційними формами. М. Олсон – один із найвідоміших дослідників теорії груп пише про два головні її варіанти (з точки зору традиційного погляду): «казуальний» – приватні організації та групи є загальнопоширеним явищем, що впливає з фундаментальної людської схильності до формування асоціацій і приєднання до них; «формальний» – пояснення сучасних асоціацій і груп як один з аспектів еволюції сучасних індустріальних суспільств [7, с. 26–27].

Самореалізація і самодостатність членів суспільства можлива лише на основі їх органічного об'єднання в економічні, соціальні і духовні спільноти (галузеві асоціації, кооперативні об'єднання, релігійні організації, територіальні громади). Саме громадянські спільноти в основному й виконують роль «інституційних ліфтів» для активних індивідів в суспільстві.

Можливість подальших неоконсервативних змін у сучасній економічній теорії залишається відкритою і актуальною.

Література

1. История экономических учений (современный этап): Учебник / Под общ. ред. А.Г. Худокормова. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 733 с.

2. F.A. Hayek *The Constitution of Liberty*. – Chicago: The University of Chicago Press, 1960. – 576 p.

3. *Липинський В.* Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна / В. Липинський. – Київ-Філадельфія, 1994. – 286 с.

4. *Фридман М.* Методологія нормативної економічної науки // Філософія економіки. Антологія / М. Фридман. – М.: Изд. Института Гайдара, 2012. – С. 177–216.

5. Колодко Г.В. Куда идет мир: политическая экономия будущего / Г.В. Колодко. – М.: Магистр, 2014. – 528 с.

6. Рубинштейн А. Социальный либерализм к вопросу экономической методологии / А. Рубинштейн // Общественные науки и современность. – 2012. – № 6. – С. 12–34.

7. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / М. Ослон. – К.: Лібра, 2014. – 272 с.

Нестеренко Олена Петрівна, к.е.н., доцент
кафедри економічної теорії, мікро- і макроекономіки Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

ЛІБЕРАЛЬНА ТРАДИЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА СУЧАСНИЙ НЕОЛІБЕРАЛІЗМ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ЕПОХИ

Ліберальна ідея (традиція) в суспільних науках бере початок від декларування базових ліберальних цінностей у XVIII ст., а саме: свободи особистості, рівності у значенні рівності можливостей, договірному характеру співіснування індивіда й держави, захисту індивідуальних прав і свобод. Класичний лібералізм пропагує такий спосіб дій у всіх сферах суспільного життя, в основі якого лежить особиста ініціатива і свобода вибору, гнучке сприйняття нових ідей разом із запереченням будь-якого диктату – ідеології, політики, державної влади. З часів філософії Просвітництва право на життя, свободу і власність визнані такими, що належать людям довічно і є невідчужуваними. Ідея індивідуальної свободи є незаперечною, центральною в лібералізмі, а вимога верховенства закону виступає інструментом соціального контролю. Таким чином, класична ліберальна традиція заклала основи розуміння індивідуалізму як безперервного розвитку і самовираження особистості.

Ліберальна традиція в економічній науці, «вкорінена» Адамом Смітом у тогочасній політичній економії у тому ж

XVIII ст., поклала початок економічному лібералізму в його поліморфному змісті та багатоманітних формах. Первинно економічний лібералізм являв собою класичну (сміт'янську) концепцію «мінімальної» держави та містив вимоги лібералізації зовнішньої торгівлі. Однак означеним економічний лібералізм не обмежувався: зауважимо, що першість у вивченні інститут-ційних засад господарювання, започаткуванні основ міждис-циплінарного та еволюційного підходів, теоретичному осмис-ленні механізмів соціально-економічної еволюції та продуку-ванні багатьох інших інтелектуальних новацій в економічній теорії належить представникам ліберальної традиції.

На момент завершення класичної політичної економії у вченні Дж. С. Мілля очевидним стає започаткування теорії соціально-економічного реформування у формі вимог щодо вдосконалення системи приватної власності на основі розвитку кооперативно-виробничих асоціацій, реформування відносин розподілу, розв'язання суперечностей між працею і капіталом шляхом поступового становлення відносин партнерства та ін. Така модифікація класичних поглядів відбувається передусім у відповідь на негативні соціально-економічні наслідки промислового перевороту та загрозу соціального вибуху через наростання невдоволення найманих робітників. Дж. С. Міллем також висловлені нетипові для лібералів погляди щодо впровадження найрадикальніших заходів – заклики до вилучення земельної ренти за допомогою земельного податку на користь суспільства (її соціалізації) та обмеження прав успадкування.

Таким чином, творча спадщина класичної школи демонструє певний дуалізм ліберальної традиції. З одного боку, це становлення т.зв. класичного лібералізму як сукупності ідей першовартості особистості, заснованої на концепції природних прав і свобод людини, що не можуть бути підірвані зовнішнім (в тому числі державним) втручанням. Назву цьому напрямку і дала школа. З іншого – формування конструктивістського варіанту лібералізму, що більшою мірою успадкував ідеї просвітництва про людину-творця, здатну до раціоналізації і перебудови існуючого світу, викликавши появу різноманітних теорій соціального конструктивізму.

Маржиналізм і виникнення відмінної від класичної теорії цінності істотно вплинули на відвертання уваги наукової економічної спільноти від загальнофілософських, політико-економічних і морально-етичних аспектів економічної діяльності на користь функціонального аналізу механізмів ухвалення рішень індивідом-виробником та індивідом-споживачем. Вибудовані на основі концепцій граничної корисності та граничної продуктивності теорія споживного вибору і теорія фірми заклали дієвий фундамент вивченню мікроекономічного рівня господарювання. І саме вони на довгі десятиліття посприяли формалізації і схематизації економічного знання, переведенню економічної науки на математичну мову викладу матеріалу і нехтуванню вивченням соціально-економічних відносин. Принагідно зазначимо, що зміст і ключові ідеї праць представників основних маржиналістських шкіл були значно глибшими і всеосяжнішими в контексті продовження ліберальної традиції, ніж сучасне розуміння ідей неокласичної школи. Чого вартує знамените маршаллівське *Natura non facit saltum* (Природа не робить стрибків) і твердження про те, що Мекка економіста знаходиться швидше в економічній біології, аніж в економічній динаміці. На наш погляд, це переконливо доводить прихильність А. Маршалла до еволюційного підходу, розуміння ним обмеженості неокласичної порівняльної статистики.

Неоліберальні школи, сформовані й інституційно оформлені з 30-х років ХХ століття, репрезентували палітру новітніх ідей і ціннісних орієнтирів, а також значний успадкований ідейно-філософський і методологічний доробок попередніх поколінь. Це стосується передусім найпотужніших неоліберальних угруповань – австрійської та німецької шкіл неолібералізму. Перша з них успадкувала та плідно розвинула ідеї класичного лібералізму, активно протистояла теорії та політиці кейнсіанства (Л. фон Мізес, Ф. фон Хайск), поширила новітні трактування підприємництва (І. Кірцнер), акцентувала на завданнях лібералізації світової і національних грошово-фінансових систем.

Німецька школа неолібералізму в теорії і на практиці тяжіла до соціального конструктивізму, реалізуючи ідею можливості інституційного забезпечення формування соціально-

економічної системи, поєднання переваг конкурентного порядку та забезпечення соціально орієнтованої політики перерозподілу (ордоліберальна теорія В. Ойкена та концепція соціального ринкового господарства А. Мюллера-Армака та Л. Ерхарда). Разом з тим, чіткого і сталого поділу лібералізму на класичний і конструктивістський не існує, адже їх елементи і ціннісні настанови переплітаються у теоретичних підходах і реальній економічній дійсності.

Серед економічних пріоритетів як класичного, так і сучасного лібералізму вагоме місце посідають: обмеження державного впливу на економічне життя, гармонійний розвиток приватної власності в плюралістичній системі відносин власності, стимулювання вільного підприємництва, безперешкодний розвиток конкурентних начал господарювання, обмеження форм і методів соціальної політики кейнсіанського типу, а з 80-х років ХХ ст. – приватизація, лібералізація податкового й антимонопольного регулювання та ін.

Неолібералізм початку ХХІ століття найяскравіше представлений неоавстрійською школою, що бурхливо розвивається у США, а не на європейських теренах. Сьогодні він викристалізувався у потужний напрям, що просуває лібертаріанські ідеї в економічній теорії, господарській практиці та у політиці (чого варта участь кандидатів від Лібертаріанської партії у виборах президента США в умовах жорсткої двопартійної політичної системи).

Викладене дозволяє стверджувати, що *ліберальна традиція є найпотужнішою в економічній теорії* як в історичній ретроспективі, так і в сучасності. Разом з тим протидіюча лібералізму традиція етатизму (інтервенціонізму) в економічній науці видається не менш значущою і представлена меркантилізмом, німецькою історичною школою, марксизмом (з певними застереженнями), інституційним напрямом, і, звичайно, кейнсіанською економічною теорією.

Ліберальна ідея (традиція) економічного аналізу виступає передусім як певна система цінностей, а сучасний неолібералізм виконує роль «хранителя» цієї системи. Розуміння лібералізації як поступового і перманентного руху до свободи, до самореалізації і самовдосконалення людини, до гуманізації і

людиноцентризму має прийти на зміну обмеженому сприйняттю лібералізації як виконання вимог наднаціональних фінансових інституцій.

Вкрай небезпечною видається тенденція до посилення деяких суттєвих розбіжностей у розумінні неолібералізму політологією та економічною теорією, що створює недоречності, а інколи втілюється у повну невідповідність трактувань й реалізації настанов неолібералізму в економіці та політиці. Особливо виразним це стає у дискусійній площині неоліберальної та неоконсервативної ідеологій в економічному та політичному житті. Так, ліберальна традиція в економічній теорії реалізується в багатьох школах неолібералізму та в економічному неоконсерватизмі (переважно англломовному явищі). Водночас, політологія і деякі інші суспільні науки іменують «ліберальними» ідеї і погляди реформаторського руху, зокрема соціал-демократичного (реалізовані, наприклад, в економічних програмах лейбористів у Великобританії чи демо-кратів у США), пов'язані з проведенням активної соціальної політики, пом'якшенням трудового законодавства, впроваджен-ня державних програм розвитку соціально значущих сфер.

Прикладом розширення лібералізації економічного життя є реалізація заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що передбачають формування конкурентного характеру ринків, рівного доступу до інфраструктури усіх учасників ринку (користувачів різних форм власності), лібералізації підприємницької діяльності, формування сприятливого інституційного середовища, зокрема щодо дозвільного і ліцензійного регулювання. Подібна лібералізація повинна відбуватися на засадах неоліберального вчення: компетентності, повноти і доступності інформації, забезпечення прозорості комунікацій і відповідальності.

Засадничі ліберальні ідеї першорядного значення і розвитку особистості, індивідуальної свободи, пріоритетності індивідуального інтересу, творчої підприємницької діяльності назавжди залишаться привабливими для економістів, політиків і широкого загалу. Внаслідок цього класичні ліберальні та сучасні неоліберальні настанови в економічній, політичній та

ідеологічних площинах «приречені» на чергове відродження і поширення, що в цілому підкреслює еволюційний характер і хвилеподібність розвитку економічної науки.

---

*Степаненко Сергій Васильович, к.е.н., професор, завідувач
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

ПРИНЦИП ГЕНЕЗИ В ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стан кожної економічної системи значною мірою обумовлений особливостями її історичного розвитку. Дослідження сутності змін, їх причин і спрямованості, що мали місце на кожному попередньому етапі, дозволяє встановити ключові фактори та тенденції її історичного поступу. Вивчення змін в економічній системі в часі, оцінка наслідків таких змін для досягнення нею дійсного стану, є одним із важливих напрямків історико-економічних досліджень.

Центральною проблемою цих досліджень стає вибір методологічних підходів (стратегій) встановлення сутності та впливу зазначених змін на розвиток економічних систем. Обрання стратегії направлено на досягнення головної мети такого аналізу – розкриттю діалектики змінюваності та сталості економічної системи. Розкриття механізму збереження цілісності об'єкту дослідження, в процесі його безперервної змінюваності, встановлення історичних форм, яких набуває цілісність, відіграє основопологаючу роль в історико-економічних дослідженнях. В сучасних умовах такі стратегії представлені *принципами історизму та генези*.

Природа цих принципів обумовлена різними загальнонауковими методологіями – класичної науки, репрезентовану *позитивізмом*, що реалізується класичною та неокласичною економічними теоріями, і неокласичною наукою, репрезентовану *цивілізаційним аналізом* розвитку суспільства, що реалізується

сучасним інституціоналізмом⁷. Класична та неокласична економічні теорії досліджують сутнісність і спрямованість змін, їх вплив на сучасний стан економічних систем на основі принципу *історизму*. Інституціоналізм в таких дослідженнях спирається на принцип *генези* та розглядається як наступний крок у розвитку принципу історизму.

Принцип історизму випливає з основоположної тези про первинність матерії стосовно свідомості і зазвичай виявляється у формі матеріалістичного розуміння історії. Зміни в історичному розвитку суспільства пояснюються неухильним прогресом матеріальних продуктивних сил та органічно пов'язаними з ними виробничих відносин. Пізнання їх змін у часі здійснюється за допомогою *хронологічного та історичного методів*. Принцип історизму й притаманні йому методи дозволили обґрунтувати поняття суспільно-економічної формації та невідворотність послідовного проходження суспільством кожної з відомих п'яти формацій.

Принцип генези⁸ (*грец.* – походження, процес виникнення і подальший розвиток) дозволяє розкрити рух суспільного ладу *певного типу*⁹ та притаманної йому економічної системи у часі, на засадах *монадності* – єдності матерії та свідомості. В економічній сфері суспільного життя монадність проявляється у формуванні господарських одиниць (економічних корпорацій), що виступають суб'єктами господарської діяльності. Матеріальна складова в них

---

⁷ Нині існують кілька течій в дослідженні проблем інституціоналізму: неоінституціоналізм реалізує методологію неокласичної економічної теорії, нова інституціональна економічна теорія розвиває методологію неоінституціоналізму та доповнює її здобутки новими теоретичними та прикладними результатами. Застосування в інституціональних дослідженнях принципів та підходів цивілізаційної парадигми суспільствознавства дозволяє отримати важливі результати що можуть бути об'єднані спільною назвою інституціональна теорія ринкової економіки.

⁸ Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л.І.Шевченко, О.І. Ніка та ін.; За ред. Л.І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 141 с.

⁹ Кожний тип суспільного устрою обумовлений характером головного зв'язку, що лежить в його основі, - зв'язку суспільної залежності. Остання має конкретно історичну визначеність і набуває форми *особистої, майнової, чи залежності від власного суспільно розвитку індивідів*. Тому кожний тип суспільного ладу має свою історичну обмеженість, яка обумовлена тривалістю головного зв'язку, що лежить в його основі та є основою його цілісності (сталості). У даній статті розглядається генезис суспільного ладу з майновою залежністю господарська сфера якого виступає як економічний лад ринкової економіки.

представлена засобами виробництва, а суспільна свідомість – економічними індивідами, які діють заради досягнення свідомо обраних цілей.

Формування, історичні форми та розвиток економічних корпорацій залежать від суспільства як цілісності, від його емерджентних властивостей. До таких властивостей прийнято відносити: характер верховної влади; тип власності на засоби виробництва; рівень матеріальної культури, відображений у засобах виробництва; духовно-культурні цінності, притаманні суспільству на певному етапі його історичного розвитку тощо. Економічні корпорації (історичні форми господарських одиниць) і способи організації їх взаємодії у процесі виробництва та споживання матеріальних благ і послуг стають у центр історико-економічних досліджень.

Як відомо, етапами історичного розвитку господарської сфери суспільств Європейської цивілізації прийнято називати натуральне господарство, товарно-грошову (ринкову) економіку, постринкову економіку (постекономічне суспільство). В межах зазначених етапів мали місце різні господарські одиниці та способи їх взаємодії. Дослідження історичного розвитку кожної економічної системи відбувається шляхом їх генези, на основі характеристики послідовно змінюваних стадій. Способами розкриття генези певного економічного ладу виступають *метод життєвого циклу* та *метод розгортання змісту наукових понять*. Вони дозволяють: встановити причини його розвитку; розкрити зміни, що відбуваються на кожній стадії життєвого циклу; вияснити логіку переходу до наступної стадії.

Так, засадничою *причиною* всіх змін виступає головне протиріччя суспільного розвитку – протиріччя між відносною відокремленістю і включеністю індивідів у суспільне життя. Воно розв'язується (знімається) шляхом формування зв'язків суспільної залежності індивідів у двох основних формах – соціальній і функціональній залежності. На кожній стадії життєвого циклу зазначені форми залежності набувають різного значення та проявляються у специфічних *формах власності* на ресурси та *рівні суспільного поділу й кооперації праці*. Під їх впливом формуються певні господарські одиниці та способи взаємодії. В їх особливостях

відображається вплив зовнішнього середовища на економічний лад, причини змін господарських одиниць на даній стадії і необхідність переходу до наступної стадії.

Основні характеристики (рисни) економічного ладу, що притаманні всім стадіям його життєвого циклу, відображаються сукупністю наукових понять і категорій. Набуття цими характеристиками особливостей на кожній стадії розвитку суспільного ладу, супроводжується розвитком змісту понять і категорій, у яких вони представлені. Збагачення змісту понять і категорій суспільного ладу, яке відображає реальні зміни в ньому на кожному етапі життєвого циклу, дозволяє встановити *логіку* його розвитку. У цьому полягає сутнісність методу розгортання (розвитку) змісту наукових понять і категорій. Він дозволяє розкрити спрямованість змін у структурі та зв'язках на кожній стадії суспільного ладу, логіку його історичного поступу.

Рух суспільного ладу та його економічної системи у часі проявляється в існуванні якісно відмінних, але взаємопов'язаних стадій – міри довжини періоду, якому притаманні певні якісні ознаки. Кожна стадія являє собою окремий процес забезпечення єдності змін, направлених на реалізацію місії і цілей, притаманних даній стадії суспільного ладу. Результати попередніх стадій відіграють вирішальну роль у розгортанні наступних стадій і мають виключне значення для проходження всього шляху руху. Втрата здатності суспільного ладу до збереження цілісності означає невідворотність його трансформації або руйнування.

Сукупність взаємопов'язаних процесів, що утворюють у межах даного устрою суспільства коло змін і завершуються переходом до нового устрою, утворює його *життєвий цикл* (*грец.* – коло, круговерть)¹⁰. Окремими стадіями циклу, що відображають якісні зміни в устрої суспільства, є: *виникнення; становлення; утвердження (остаточне зміцнювання); деградація та трансформація (руйнація)*.

Слід наголосити на неповторності устрою кожної соціальної системи, на індивідуальному характері її суспільного ладу.

---

¹⁰ Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка та ін.; За ред. Л.І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 651 с.

Важливість даної тези обумовлена тим, що в суспільній свідомості та науковій літературі широко використовується поняття суспільно-економічної формації¹¹. Воно передбачає віднесення конкретного суспільства до одного із п'яти типів суспільно-економічних формацій і встановлення особливостей прояву *суттєвих, повторюваних, спільних* рис, притаманних кожній формації.

Відмінність між суспільним ладом і суспільно-економічною формацією полягає у тому, що в основу розвитку суспільного ладу покладена ідея життєвого циклу, а суспільно-економічної формації – ідея соціального *прогресу*¹² (лат. – поступальний рух) – невідворотність переходу від нижчого до вищого рівня розвитку, від менш досконалої до більш досконалої формації. Поняття суспільно-економічної формації та ідея прогресу мають переважно світоглядне та пізнавальне значення, можуть бути використані для характеристики невідворотності змін *типів* суспільної залежності, «червоної лінії» історичного розвитку суспільства.

У той-же час поняття суспільного ладу та його життєвого циклу мають як пізнавально-світоглядне, так і практичне значення та відображають його змінюваність у межах окремих типів суспільної залежності індивідів. Адже встановлення ключових ознак суспільного ладу, визначення історичної стадії життєвого циклу, на якій він знаходиться в певний історичний момент, відкриває можливості для організаційних змін, що відповідають сутності (цілям) даної стадії.

Практична значимість принципу генези полягає ще й у тому, що він дозволяє встановити вплив на дійсний стан суспільного ладу попередніх етапів його розвитку. Сутність такого впливу полягає у наявності позитивного зворотного зв'язку між попередньою та нинішньою стадіями розвитку суспільного ладу. Вплив минулих подій і фактів на реальний його стан, прийнято називати *залежністю від пройденого шляху (колії*

---

¹¹ Воно відображає певний тип суспільства що знаходиться на одному із п'яти ступенів історичного прогресу людства: первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної та комуністичної формацій.

¹² Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка та ін.; За ред. Л.І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 497 с.

минулого) розвитку. «Динамічний процес, розвиток якого обумовлено власною історією, називається залежність від шляху розвитку»¹³. Дослідження кожної стадії життєвого циклу дозволяє встановити ключові фактори, що обумовили особливості суспільного ладу на кожній стадії його розвитку, тенденції, що супроводжують його перехід на нову стадію розвитку.

Гене́за, як принцип цивілізаційного аналізу змін суспільного устрою у часі, передбачає уточнення поняття *часу*. Як відомо, воно дано для відображення зміни кількісних і якісних характеристик, накопичених системою протягом певного періоду. Класична наука розглядає час у його абсолютних вимірах як такий, що характеризується *неперервністю, послідовністю та рівномірністю* перебігу. Тобто, враховується лише певне коло факторів, що обумовлюють зміни в ньому та рівномірність їх дії.

Цивілізаційний аналіз передбачає розглядати час як такий, що складається з окремих періодів у межах яких суттєві зміни відбуваються з різною інтенсивністю. Час набуває *стрілоподібної* форми, оскільки відображає зміни в суспільному устрої під впливом різноманітних чинників. Дія таких чинників має різну направленість і характеризується нерівномірністю¹⁴. Причиною цього є наявність різних цілей і суспільних умов, на окремих стадіях життєвого циклу суспільного ладу, мінливість зовнішнього середовища. Стрілоподібність часу означає, що окремі фактори мають різну силу впливу на процеси даного етапу, вектори яких не співпадають. У результаті втрачається єдиний часовий масштаб виміру змін (астрономічний час) і виникає феномен індивідуального (відносного) часу проходження кожної стадії життєвого циклу суспільного ладу. Тривалість кожної стадії вимірюється не хронологічно, а мірою реалізації цілей, які повинні бути досягнуті.

---

¹³ Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса. Гос. ун-т – ВШЭ – 2-е изд. – М.: Изд. Дом ГУВШЭ, 2008. – С. 183.

¹⁴ «...Надання таким факторам історії, як виробництво, побут, спілкування та життю особистості культурних пріоритетів переводить «горизонталь» стріли часу у «вертикаль» ціннісних досягнень»: Пахомов Ю.Н., Павленко Ю.В., Кримський С.Б. Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998. – С. 24.

Таке розуміння часу передбачає розкриття змісту (перш за все, цілей) кожної стадії життєвого циклу суспільного ладу. Вона може бути використана в якості критерію оцінки визначення етапу розвитку суспільного ладу даного суспільства та міри досягнення притаманних цій стадії цілей. Інтенсивність і дієвість змін, необхідних для досягнення цілей, способи забезпечення сталості, особливості використання залучених факторів – ці та інші особливості забезпечення цілей даної стадії генезису суспільного ладу не лише характеризують специфіку відповідної стадії, а й відіграють важливу роль у проходженні наступної стадії.

На *стадії виникнення* нового суспільного ладу відбувається *розширення функцій елементів існуючої структури та формування окремих елементів і зв'язків структури майбутнього суспільного ладу*. Вона проходить у рамках попереднього суспільного ладу та ґрунтуються на існуючому типі суспільної залежності. Такі зміни направлені на ефективніше досягнення цілей, що стоять перед суспільством, і викликані необхідністю адаптації структурних елементів до нових умов.

Прикладом зародження елементів економічної системи нового суспільного ладу є виникнення простого товарного господарства в надрах феодалізму, що функціонував на засадах особистої залежності. Спеціалізація ремісників на виготовленні певних благ на замовлення, формування цехів і гільдій дозволило суттєво вплинути на забезпечення суспільних потреб. Незважаючи на обмеження їх діяльності існуючими феодальними порядками, вони були адаптованішими для виконання місії господарської системи. За своєю сутністю такі зміни в структурі потребували нового типу суспільної залежності, орієнтовані на формування нового суспільного ладу.

Становлення суспільного ладу передбачає виникнення його якісної визначеності, появу зв'язків, що будуються на новому типі суспільної залежності. Для даного етапу характерним є співіснування її з попереднім типом головного суспільного зв'язку, незавершеність формування нового суспільного ладу, відсутність цілісності структури та однорідності зв'язків, що їх поєднують.

Так, становлення суспільного ладу майнової (економічної) залежності індивідів в господарській сфері суспільного життя, відбувалося в процесі масштабного зростання кількості нових елементів економічної структури (форм господарств), їх об'єднання в суспільні корпорації, що мали форму ремісничих майстерень з простою кооперацією праці, мануфактурного виробництва тощо. Їх функціонування спиралося на нові (не владні) способи взаємодії. І хоча вони містили значну частину норм, притаманних устрою з особистою залежністю індивідів, в них існували нові способи регулювання, координації та мотивації діяльності. Найяскравіше це проявляється в співіснуванні двох типів власності – влади-власності, що є основою особистої залежності, та приватної власності, яка реалізує економічну залежність.

Стадія *утвердження* суспільного ладу передбачає гармонізацію структури та зв'язків, що виникли на основі нового типу суспільної залежності. Вона передбачає формування умов, що відкривають можливості для повного прояву потенціалу структурних складових на засадах головного зв'язку, приведення до злагодженості та взаємної відповідності складових і зв'язків суспільного ладу. Його утвердження означає, що він функціонує на власній основі, на притаманному йому типі суспільної залежності.

Прикладом може бути утвердження принципів ринкової економічної системи у всіх сферах господарської діяльності суспільства. Воно досягається шляхом організації їх функціонування на засадах приватної власності, яка є власною основою суспільного ладу особисто вільних і рівних, але матеріально залежних індивідів. Утвердження передбачає створення засобів організації взаємодії економічних суб'єктів, що формуються на засадах приватної власності та конкуренції. До таких засобів слід віднести, перш за все, ринкові економічні інститути.

Стадія *деградації* суспільного ладу полягає у поступовій втраті спроможності структури адекватно реагувати на виклики, у зниженні дієвості існуючих господарських форм і засобів регулювання, координування та мотивування їх діяльності. Прикладами деградації ринкової економічної системи може розглядатися поява протиріч, що не можуть бути розв'язані в

межах діючих інститутів, і знаходять свій вихід у стихії різних криз. Виникає необхідність пошуку нових засобів її упорядкування в рамках існуючого типу головного зв'язку шляхом реформування. Так з'являються різні моделі ринкової економічної системи, що містять удосконалені (реформовані) економічні інститути.

У разі відсутності потенціалу суспільного ладу для необхідних змін, виникає необхідність його *трансформації* шляхом переходу організації суспільства на основі іншого типу суспільної залежності. Так, основа сучасного устрою суспільств Європейської цивілізації – зв'язки матеріальної залежності індивідів, що об'єднують їх у суспільство, – все більше проявляє свою обмеженість, як на рівні окремих індивідів, так і на рівні суспільства. Це проявляється в значному зниженні дієвості матеріальної мотивації суспільних індивідів по мірі зростання добробуту та соціального захисту в цих суспільствах. Послаблення суспільної активності індивідів призводить до гальмування їх соціального розвитку, адже розвиток здібностей людини може відбуватися лише в процесі їх постійного та інтенсивного використання. До цього слід додати негативний вплив незайнятості суспільною діяльністю все більшої частини населення.

На рівні суспільства матеріальна залежність породжувала безупинну гонитву за багатством, у процесі якої проявлявся та зростав рівень розвитку індивідів. Разом з тим, наявність різних стартових умов, природні відмінності у здібностях індивідів поступово призвели до поляризації в суспільстві та між суспільствами за рівнем накопиченого багатства. Різка диференціація суспільства та країн за критерієм добробуту породжує сили, що загрожують цілісності суспільства. Із об'єднаного начала матеріальна залежність, мотив збагачення поступово призводить до протилежних результатів.

Виникає необхідність у новому типі головного зв'язку та переходу до іншого типу суспільного ладу. Його зародження проходить у рамках існуючого суспільного ладу матеріальної залежності шляхом формування нових об'єднанчих цінностей, навколо яких буде виникати якісно інший тип суспільної залежності індивідів. До таких цінностей слід віднести, перш за все, гідність особи (гідність праці, гідне відношення до особи з

боку суспільства, власна гідність тощо), що вигідно відрізняється від амбітності, притаманної індивідуалізму. Ключова відмінність між зазначеними ціннісними альтернативами полягає у різному спрямуванні цілей їх діяльності – домінування в них соціальних чи індивідуалістських начал.

Іншою тенденцією, що засвідчує зародження нового типу суспільного зв'язку, є посилення елементів громадянського суспільства в його організації. Відбувається поступовий перехід усе більшого числа функцій держави до органів громадського самоврядування. Це означає, що відбуваються зміни і в структурі та характері сил, що забезпечують реалізацію зв'язків суспільної залежності, в способах регулювання, координації та мотивування діяльності суспільних суб'єктів.

На перспективи подальшого розвитку суспільства та його економічної сфери, що функціонують на засадах матеріальної залежності, безпосередньо впливає реалізація та постійне зростання соціальної зрілості індивідів. Виникає необхідність у формуванні нового типу суспільної залежності, нових зв'язків між взаємодіючими господарськими одиницями. Такі зв'язки поступово втрачають вартісно-еквівалентну природу та набувають постринкового характеру.

У разі нездатності (неготовності) суспільства забезпечити перехід до нового типу взаємодії між господарськими одиницями відбувається його руйнація (розпад суспільства), шляхом диференціації на окремі суспільні утворення, об'єднані локальними цілями та цінностями. Кожне нове об'єднання індивідів формує власний економічний лад, що відповідає характеру головного суспільного зв'язку. Так вимальовуються обриси постринкової економіки, в якій залежність індивідів від власного соціального розвитку виступає головним суспільним зв'язком, що приходить на зміну зв'язкам матеріальної залежності.

Література

1. Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса / Гос. ун-т – ВШЭ. – 2-е изд. – М.: Изд. Дом ГУВШЭ, 2008. – С. 183.

2. Пахомов Ю.Н., Павленко Ю.В., Кримський С.Б. Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998. – С. 24.

3. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка та ін.; За ред. Л.І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.

Галабурда Микола Костянтинович, к.е.н., доцент
кафедри політичної економії ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ. МЕТОДОЛОГІЧНІ УРОКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Постсоціалістична трансформація як послідовність процесів, що супроводжують динаміку кардинальних соціально-економічних та організаційно-політичних перетворень від коман-дно-адміністративної системи соціалізму до ринкового капіталізму поступово зникає із поля зору економістів при обгрунтуванні концепцій і моделей поглиблення кризи на теренах СРСР. Кризові явища розглядаються ізольовано, статично, або у короткостроковому періоді, що не дозволяє побачити ані фундаментальні взаємозв'язки, ані сформувати онтологічну картину генези капіталізму на пострадянському просторі.

Сучасна депресія в Україні за своїми наслідками є куди важчою, ніж Велика депресія 30-х років. І мова йде не тільки про статистично осяжні величини спаду ВВП, промислового виробництва або відтворення основних фондів, а й про псевдоморфози в структурі суспільної взаємодії.

Глибока криза в соціально-економічній системі України не може вважатись результатом ринкових перетворень. Навпаки, інституціональна структура має всі ознаки, характерні для епохи соціалізму, які набрали зовнішніх адаптивних форм у процесі еволюції до нових політичних реалій. 25 років групи

політичного тиску задля отримання влади та її утримання створювали дієву систему негативної селекції, формували субоптимальну систему розподілу прав власності, яка повністю усунула креативність із ціннісних пріоритетів суспільства.

Останні події емпірично підтвердили висунуті гіпотези як щодо природи походження та динаміки розвитку постсоціалістичних циклів і криз [1], принципів формування і основних обмежень цільової функції трансформаційної політики [2], так і антидержавного характеру сформованої структури розподілу прав власності [3] та невідворотності катастрофічних наслідків тінізації трансакційних витрат [4].

Загострення політичної конкуренції на політичних ринках і скорочення часових горизонтів груп, що контролюють державний менеджмент, зумовили практично повне заміщення цільових пріоритетів інтересами абсолютного контролю держ-сек-тора, який включав політичний диктат і можливості розпорядження залишками державного майна у вигляді стратегічних підприємств і галузей. Це, насамперед, наклало відбиток на видозміни у розподілі прав власності, тінізації трансакційних витрат і надало широкі можливості отримання вигід від об'єктів власності, не обтяжуючи себе відповідальністю і витратами.

Послідовні кроки на ринках запозичень створювали в суспільстві враження наявності фундаментальної програми політики реформ. Уряди не тільки самі вдавалися до надмірних запозичень, а й сприяли поширенню подібної поведінкової моделі в планах ведення бізнесу та бюджетів домашніх господарств. Протягом десяти років пропагувались ідеологічні постулати соціального утриманства на потужних плечах державної (бюрократичної, партійно-номенклатурної тощо) економічної машини, а суспільство і менеджмент почали поводити себе так, немов було знайдено невичерпне джерело багатства.

Україна знаходиться на межі каскаду біфуркацій. Корупційна складова в системі ціноутворення вже сьогодні ставить питання про природний рівень споживання, нижче якого формуються негативні ефекти функціонування робочої сили. Наочними верифікаційними маркерами можуть слугувати темпи

розвитку ломбардного та лихварського бізнесу із 100–700 % річних і відповідною швидкістю зuboжіння населення. Структура розподілу внутрішньоборгового тягаря, непідйомний зовнішній борг, що було нагромаджено в процесі втрати виробничого потенціалу усувають будь-яку можливість самостійного вирішення соціальних проблем.

Таким чином, саме псевдоморфізм як внутрішня властивість системи набувати тих зовнішніх форм, що не відповідають її сутнісній і змістовній структурі, є ключовою у поясненні кардинальних невідповідностей методологій теорії і практики постсоціалістичного реформування.

Література

1. *Галабурда М. К.* Методологія обґрунтування постсоціалістичних циклів і криз / М. К. Галабурда // Економічна теорія. – 2011. – № 4. – С. 26–31.

2. *Галабурда Н. К.* Бесцельная трансформация или политическая экономия постсоциалистических преобразований / М. К. Галабурда // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [відп. ред. О. О. Беляєв]. – Ке : КНЕУ, 2014 – Вип. 31. – С. 79–89.

3. *Галабурда М. К.* Методологія дослідження відносин власності / М. К. Галабурда // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. : Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; відп. ред. О. О. Беляєв. – К. : КНЕУ, 2010. – С. 180–194.;

4. *Галабурда М.К.* Приватизація як інструмент постсоціалістичної трансформації / М.К. Галабурда // Економічний вісник: Зб. наук. праць учених і аспірантів. – Вип. 16/1. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 271–276.

5. *Галабурда Н. К.* Институциональная трансформация. Методологические уроки постсоциалистического реформирования / Н. К. Галабурда // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер. : Економічна. – 2014. – № 2. – С. 129–137.

Бойко Аліна Василівна, д.е.н., доцент, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічний університету

ТЕОРІЯ СТІЙКОСТІ В ЕКОНОМІЦІ: ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ

Теоретичне осмислення стійкості економічних систем пов'язане переважно із новітніми явищами та процесами у глобальній економіці, їх нелінійною динамікою наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., тоді як теорія стійкості систем у природничих науках має більш ранній період становлення [1]. Наразі сфера застосування поняття «стійкість» досить широка. Це поняття давно перетнуло рамки фізичного осмислення, як таке, що зумовлене закономірностями руху механічних систем, і стало загальнонауковим.

Зважаючи на історичну традицію накопичення знань про стійкість та основні методологічні підходи до визначення змісту цієї дефініції [2], правомірно стверджувати, що стійкість є універсальним атрибутом матеріальних і нематеріальних явищ і процесів, зокрема внутрішніх властивостей живих і штучних систем, соціально-економічних і суспільно-політичних відносин. Загальнонаукова та філософська природа поняття «стійкість» зумовлює складність і неоднозначність її тлумачення, на чому наголошували ще у минулому столітті.

В умовах нарощування глобальних суперечностей і зростання трансферу кризових явищ між національними економіками постають складні та багатогранні проблеми, які на гносеологічному рівні потребують дослідження категорій та економічних законів, що складають найглибшу сутність економічних систем, розкриття процесу їх еволюції, передбачення тенденцій розвитку. З огляду на це, пізнання властивостей чи визначення характеристик економічних систем потребує використання потужного арсеналу засобів і прийомів дослідження. Розробка методології вивчення такої властивості економічної системи, як стійкість, повинна здійснюватися із орієнтацією на осучаснення економічної парадигми та врахуванням основних положень теорії стійкості систем.

Виходячи із теоретичного осмислення стійкості відкритих динамічних систем, об'єктивність поняття «стійкість» в економіці не заперечує змін і суперечностей, які, виникаючи і розв'язуючись, не руйнують життєво важливі співвідношення окремих складових у відповідній системі. Аксиоматично стійкість економічної системи є необхідною умовою для розширеного відтворення, для реалізації інтересів економічних суб'єктів на ринку та здійснення їх основних видів діяльності.

Стійкість є властивістю системи, що полягає у здатності останньої змінюватись під впливом зовнішніх чи внутрішніх збурень, але при цьому зберігати свої життєво важливі структурні та функціональні параметри, що дає підстави припустити, що стійкість економіки є необхідною умовою, насамперед, для простого відтворення. Соціально-економічною формою стійкості національної економіки виступають відтворювальні процеси в економічній системі.

Окрім того, стійкість економічної системи розглядається з позиції руху відповідної системи у напрямі позитивного ефекту, хоча економіка цілком може мати нисхідний тренд (економічний спад), коли починається процес її руйнування, наприклад, у формі припинення функціонування неефективних, технологічно застарілих виробництв. У класичних підходах політекономії стійкість є взаємообумовлене існування і функціонування окремих економічних відносин, що у своїй взаємодії зберігають стан рівноваги. В умовах нелінійної динаміки економічного розвитку та нерівноважності економічних процесів, стійкість економіки означає властивість економічної системи зберігати свої структурно-функціональні орієнтири руху на усіх етапах її циклічного розвитку.

Усе це дає підстави стверджувати, що стосовно економічної системи категорія «стійкість» не виключає стан рівноваги як прояв ефективної взаємодії суб'єктів економічної діяльності через економічні зв'язки, які постійно реалізуються і розвиваються. З позиції політекономії стійкість економічної системи виражає такий її стан, при якому розвиток усіх визначальних її елементів відбувається переважно при збереженні їх рівноваги.

Під стійкістю економіки розуміють її самозабезпеченість і незалежність від зовнішнього постачання природних ресурсів. Науковці зазначають, що особливу стійкість економіці Росії надає та обставина, що за запасами паливно-енергетичних ресурсів країна посідає провідні позиції у світі [3, с. 5]. Лідерство на світовому ринку природних ресурсів формує передумови для стійкості економіки, однак є недостатнім для того, щоби економічна система країни була здатна реагувати на виклики різної природи та відновлюватися після дії негативних впливів, і більше того, в умовах формування нового технологічного укладу – дискусійним і нетривалим. Самий по собі природно-ресурсний потенціал не забезпечує стійкість національної економіки, оскільки потребує ефективного використання, відновлення та збереження. При цьому позитивної оцінки заслуговує такий підхід до інтерпретації стійкості економіки через пошук саме національних особливостей її формування.

Місткішим вважаємо тлумачення стійкості економіки як здатності системи (включаючи національну економіку) зберігати незмінність траєкторії свого руху, здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім флуктуаціям, що можуть викликати скачок на іншу (рівноважну чи нерівноважну) траєкторію, тобто фактично здатність зберігати параметри у визначеній області значень [4, с. 148]. При цьому визначення такого гатунку мають відображати також унікальність економічної системи щодо інших систем, детермінувати особливості її функціонування та складових.

Також варто зважати на загострення соціально-економічних і суспільно-політичних протиріч, суспільно-екологічні та економічно-екологічні проблеми, трансформацію ролі держави та зростання суперечностей між державами, як важливі характеристики сьогодення, які, виражаючи ознаки економічної реальності, логічно наповнюють зміст поняття «стійкість економічної системи». У науковій літературі зазначена проблема розглядається переважно у контексті досягнення стабілізації економічної системи, переходу до економічного зростання, зміцнення інвестиційних і фінансових процесів. З огляду на це, нерідко має місце ототожнення

стійкості економіки з такими поняттями, як стабільність економіки, сталий розвиток, стійкий розвиток.

Ще одним важливим аспектом розробки методології дослідження стійкості економічної системи є взаємозв'язок стійкості національної економіки із економічною безпекою країни. У науковому обігу існує термінологічна неузгодженість. Зокрема, окремі науковці економічну безпеку розуміють як внутрішню мінімально-необхідну стійкість системи, яка дозволяє забезпечувати її життєздатність. У наведеному визначенні терміну має місце перехресне визначення поняття як одне із порушень правила співмірності при з'ясуванні його суті, коли один місткий термін розкривається із використанням іншого, не менш місткого та складного. Насамперед, під безпекою слід розуміти захищеність країни від наявних і потенційно можливих загроз або здатність країни до захисту національних економічних інтересів від таких загроз.

З вивчення змісту інших визначень поняття «економічна безпека» [5, с. 5; 6] слідє висновок про те, що стійкість економічної системи країни виступає фундаментом, на якому будується її економічна безпека. Мета останньої полягає у недопущенні нерационального використання національного багатства, його перерозподілу на користь конкуруючих країн. Більше того, критерієм економічної безпеки країни, як зазначено у відповідній Концепції, є здатність національної економіки зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішнього постачання або кризових ситуацій внутрішнього характеру [5]. Зазначене дає підстави стверджувати, що стійкість економіки є одним з критеріїв економічної безпеки країни.

Методологічною основою дослідження стійкості економічної системи країни правомірно прийняти такі положення. Стійкість економічної системи є основою життєздатності економіки країни та визначається національною економічною моделлю. Стійкість властива об'єктам різних ієрархічних рівнів: від домогосподарств і до рівня світової економіки, але важливою умовою всебічного та комплексного її оцінювання є уникнення розгляду будь-якого з таких об'єктів

окремо. Перспективи забезпечення стійкості національної економіки певною мірою визначаються загальними тенденціями розвитку світової економіки. Стійкість національної економіки є її комплексною властивістю, яка узагальнено відповідає за здатність економічної системи країни зберігати свої життєво важливі параметри та функції на усіх етапах циклічного розвитку під дією як внутрішніх, так і зовнішніх впливів. Стійкість економічної системи означає здатності цієї системи забезпечувати ефективний розподіл і перерозподіл ресурсів та активів, який сприяє довгостроковому економічному зростанню та розвитку, а також суспільному добробуту, незважаючи на шоківі впливи. Якщо економічна система країни стійка, то потенційно вона здатна розвиватися, а наявні механізми саморегулювання (стабілізації і рівноваги) здатні забезпечити умови комплексного розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем в умовах глобалізації.

Література

1. *Бойко А.В.* Еволюція концепції стійкості: від природничого до економічного контексту / А.В. Бойко // Економічна теорія. – 2013. – №4. – С. 27–37.
2. *Куклина Е.А.* Устойчивость экономической системы: методологические подходы к определению понятия, виды устойчивости, типы устойчивого развития // Образование. Экономика. Общество. – 2007. – № 3. – С. 44.
3. *Пороховский А.А.* Россия и мировая экономика // США: экономика, политика, культура. – 1999. – № 3–4. – С. 3–17.
4. *Ерохина Е.А.* Теория экономического развития: системно-синергетический подход.– Томск: Изд-во Томского ун-та, 1999. – 160 с.
5. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування ; кер. проекту В.М. Гесць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
6. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF>

Маслов Анатолій Олександрович, д.е.н., доцент
кафедри економічної теорії, мікро- і макроекономіки Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА ПРО ДОБРОБУТ НАЦІЙ

Двісті сорок років минуло з часу виходу книги «Добробут націй. Дослідження про природу та причини багатства націй» (1776) Адама Сміта (1723–1790) – видатного шотландського економіста доби мануфактурного виробництва, з іменем якого пов'язане становлення економічної теорії як науки. Започаткувавши систематизований виклад економічних знань і глибокий теоретичний аналіз економічних явищ і процесів, він зайняв особливе місце в історії економічної думки. Геніальна праця ученого започаткувала народження ліберальної економічної теорії і стала справжнім проривом у світовій економічній думці. У ній А. Сміт уперше перейшов від аналізу окремих проблем до теоретичних узагальнень і систематизації економічних знань.

За задумом автора, «Дослідження...» мало розкрити механізм дії «природного закону справедливості», відповідно до якого «кожен отримує свою долю з усього виробленого землею». Спрямована на виявлення першооснови багатства народів і найважливіших чинників його зростання, насичена історичними прикладами та посиланнями на господарську практику, книга вченого завершила етап становлення економічної науки як особливої галузі людського знання. Викладена в ній теорія економічного розвитку, заснованого на дії механізмів ринку, відобразила специфіку соціально-економічного становища Англії XVIII ст., прагнення англійської промислової буржуазії до зовнішньоекономічної експансії, свободи господарювання, звільнення від опіки держави та протекціонізму.

Дослідження А. Сміта, безумовно, здійснили революцію у розвитку світової економічної думки, а наступні школи

економічної думки здійснювали своє становлення і розвиток значною мірою під впливом теорії Сміта. Зрозуміло, що з плином часу вчення Сміта піддавалося критиці за певні прогалини у ньому та з інших причин, однак, якщо згадати слова Ж.С. де Сімонді, то «порожнім марнославством було б вказувати на пункти, в яких думка його не була ще зовсім ясною, бо йому ми зобов'язані усім, навіть пізнішим відкриттям істин, які самому Сміту не були ще відомі».

Питання, які А. Сміт порушив і поставив у центр уваги економічної науки, ще й до сьогодні не дають спокою дослідникам, і не лише економістам, а проблема, яку було винесено в назву книги, спонукає сучасних економістів вдаватися до дослідження економічного добробуту націй крізь призму епох. Сучасна світова економічна думка вибухнула великою кількістю праць, які задалися питанням: «Чому одні країни багаті, а інші бідні?». Зокрема, дати відповіді на ці питання спробували цілий ряд авторів, кожен з яких в основу свого пояснення багатства і бідності покладав свої детермінанти, які на їхню думку і є визначальним.

Так, Н. Фергюсон («Цивілізація: чим Захід відрізняється від решти світу», 2011) в основу досліджуваної проблеми поклав так звані *додатки-вбивці*. У Дж. Голдстоуна («Чому Європа? Піднесення Заходу у світовій історії, 1500–1850», 2009), – *тріумф скептицизму та вільнодумства*, у Е. Райнерта («Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними», 2007) – *теорії другого канону*, у Р. Аллена («Британська промислова революція у глобальній картині світу», 2009; «Глобальна економічна історія: короткий вступ», 2011) – *промислова революція*, у Дж. Мокіра («Важіль багатства. Технологічна креативність і економічний прогрес», 1990) – *технологічна складова*, у Дж. Даймонда («Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами», 1997; «Колапс: як суспільства вибирають між виживанням і гибеллю», 2005) – *відмінності у довкіллі народів*, або, *географічний детермінізм*. М. Олсон («Зростання і занепад народів. Економічне зростання, стагфляція, соціальний склероз», 1982), Н. Розенберг і Л. Бирдцелл, («Як Захід став багатим. Економічне перетворення індустріального світу»,

1995), Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон («Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності», 2012) у своїх працях звернулися до *інституційної складової*, як вирішальної у питанні багатства і бідності.

До того ж, до вирішення цієї проблеми бралися не лише економісти, соціологи і філософи, а й спеціалісти з інших галузей людської діяльності – Н. Розенберг (історія техніки), Л. Бірдцелл (право) із Принстонського університету.

Зокрема, Ніал Фергюсон дає відповідь, чому Захід панує над рештою світу, а не навпаки. Чому відбулося так, що після тривалого панування Сходу, зокрема Китаю, з кінця XIV – початку XV ст. відбувається так зване «велике розходження», коли Китай зокрема, і Схід загалом, починають відставати у своєму розвитку, не зважаючи на достатню наявність ресурсів і населення, а Захід – спочатку Європа, а згодом і Північна Америка – виходять у світові лідери? На думку Н. Фергюсона, «ключами до західного панування» були *шість унікальних «додатків-вбивць»: конкуренція, наукова революція, верховенство права і представницьке правління, сучасна медицина, суспільство споживання, трудова етика.*

Так, *конкуренції* у Європі сприяла її загальна політична роздробленість і наявність у кожній монархії чи республіці конкуруючих корпорацій. Стосовно *наукової революції*, то всі основні відкриття, здійснені в XVII ст. у математиці, астрономії, фізиці, хімії і біології, були зроблені у Західній Європі. Щодо *верховенства права і представницького правління*, або, говорячи мовою інституціональної економіки, то саме в англomовних країнах виникла оптимальна соціально-політична модель, яка ґрунтувалась на приватній власності та участі власників у роботі виборних законодавчих органів (парламент).

Говорячи про *сучасну медицину* як про «додаток-убивцю», то, на думку Н. Фергюсона, з чим не можна не погодитись, майже всі головні відкриття у медицині XIX–XX ст., у тому числі ті, що мають значення для боротьби з тропічними хворобами, здійснені західними європейцями і північними американцями.

Поява *суспільства споживання* стала логічним і законо-мірним результатом промислової революції, яка відбулася там,

де були для цього такі передумови, як: наявність техніки, яка підвищувала продуктивність, та зростаючого попиту на якісні і дешеві товари, починаючи з бавовняного одягу. Західні економіки – західноєвропейська і північноамериканська – забезпечили своїм суспільствам і ринкам спочатку насичені внутрішні ринки, а потім здійснили експансію на зовнішні ринки – економічну і не тільки...

Стосовно *трудової етики*, то населення Заходу першим в історії поєднало, і як свідчить історичний досвід цих суспільств, поєднало успішно, працю зі збільшення норми заощаджень, що і зробило можливим стійке накопичення капіталу. Свого часу ще А. Сміт звертав увагу на такий чинник суспільного багатства, як ощадливість. Надалі теоретичне осмислення цього процесу знайшло своє відображення і в історії економічної думки, зокрема, у праці М. Вебера (1864–1920) [1], де досліджено вплив протестантизму на формування капіталістичних відносин, зокрема, розглянуто питання зв'язку між віросповіданням і соціальними розшаруваннями, проаналізовано комплекс психологічних і культурних факторів, які сприяли утвердженню ринкових відносин в економіці. Значну увагу приділено вивченню професійної етики протестантизму, зокрема концепції М. Лютера професії-покликання як фактору, що сприяв інтенсивній раціоналізації господарського та політичного життя Заходу [1].

Інституційному чиннику значну увагу приділяє представник Вірджинської школи нової політичної економії видатний американський економіст М. Олсон (1932–1998) у своїй праці [3] використовує розроблену ним *теорію колективних дій* для пояснення особливостей економічного зростання різних країн у різні історичні періоди. На його думку, *величезний вплив на економічний розвиток виявляють невеликі лобістські організації і коаліції*, які переслідують свої інтереси і поширюють свій вплив значно ефективніше, ніж великі групи чи співтовариства. Але вплив лобістських груп розвиток суспільства і економіки може бути як позитивним, так і негативним.

Характеризуючи трансформаційні процеси в суспільствах, зокрема, на пострадянському просторі, і звертаючи увагу на негативний вплив певних лобістських груп, М. Олсон зазначав:

«Необхідно пам'ятати, що будь-який історичний чи соціальний процес, якщо він зрозумілий, не є невідворотний. Будь-яка доктрина історичної невідворотності, чи то марксистська чи будь-яка інша – хибна. Майбутнє пострадянського суспільства не визначено як неминуче його історією або чимось іншим. Якщо люди в новому демократичному суспільстві добре усвідомлюють ситуацію, в якій вони опинилися, «економічне диво» може статися і в їхній країні.

Пам'ятайте, що кожне лобі особливих інтересів, кожен картель, кожне підприємство-динозавр – лише крихітна меншість електорату. Кожен особливий інтерес може бути багаторазово забалотований, як тільки громадськість з'ясує його природу, зрозуміє, що відбувається. Навіть якщо лише інтелігенція країни розуміє, що відбувається, цього вже досить, щоб обмежити тиск особливих інтересів і блокувати картельне регулювання ціни і зарплати.

Якщо суспільство уникне цих небезпек, то для процвітання буде потрібно всього лише одне – є захищеною і чітко визначені і надійно захищені права власності і контрактне право» [3, с. 10].

Ця проблема має надзвичайно важливе значення і для сьогодення України, де такими лобістськими невеликими організованими групами з особливими інтересами є проолігархічні, або такі, що дуже близькі до них. Не будемо занурюватись у всю глибину і складність цієї проблеми, оскільки це може бути предметом самостійного розгляду. Однак, не зважаючи на голоси у захист національних олігархічних кіл, які можна чути час від часу, зокрема, що вони надають робочі місця, сучасне складе економічне і соціально-політичне становище, свідчить про те, в Україні сама проблема лобізму має національні особливості, які до того ж характерні майже для всього пострадянського простору (окрім колишніх Прибалтійських республік), коли влада і власність зрощуються, а самі бізнесмени і олігархи стають політиками (чи, псевдополітиками) і депутатами, і самі лобіюють свої вузькогрупові інтереси.

Говорячи про перспективи добробуту в Україні, згадаємо оптимістичні слова М. Олсона: «Народи ... пострадянських

країн заслуговують економічного процвітання, і при правильному розумінні і правильному виборі, вони його досягнуть» [3, с. 11].

Проблему багатства і бідності, у тому числі і в сучасному світі, можна звести до одного запитання, яке Джаред Даймонд назвав запитанням Ялі (Ялі – політик Нової Гвінеї 1970-х рр.): «Як сталося так, що ви, білі люди, виробили так багато карго (*карго* – матеріальні блага – *А.М.*) і привезли його на Нову Гвінею, а ми, чорні люди, маємо так мало власного карго?» [2, с. 12]. Питання про нерівність у сучасному світі Дж. Даймонд пе-рефразував таким чином: «Чому багатство і влада розподілені саме в такий спосіб, а не як-небудь інакше? Скажімо, чому не корінні американці, африканці або аборигени Австралії повбивали й винищили до ноги європейців або азійців?» [2, с. 13].

У своєму дослідженні Дж. Даймонд знайшов відповідь на запитання Ялі, яка полягає у тому, що «разючі відмінності між довгочасними історіями народів різних континентів пов'язані не зі вродженою різницею між самими цими народами, а з різницею між їхніми довкіллями» [2, с. 391].

Отже, сукупність детермінант економічного розвитку та добробуту охоплює основоположні *природні, техніко-технологічні та суспільні*, зокрема, *інституційні чинники*, що є його засадами, та ряд засобів і форм, що створені людством у процесі його еволюції. Їхня оптимальна взаємодія дає змогу країнам і ре-гіонам домагатись високих економічних показників. І, навпаки, розладнаність механізмів, що поєднують природні й набуті фактори господарського розвитку, спричиняє значні економічні ускладнення і кризові процеси, що періодично виникають у тих чи інших секторах світової та національних економік.

Намагання дослідниками з'ясувати логіку і закономірності економічного розвитку, зміну регіонального і світового лідер-ства, їхніх умов і факторів, які необхідно розглядати як продов-ження смітіанської традиції дослідження природи та причин багатства націй, зумовлює необхідність вдаватися до історико-економічної компаративістики, порівняння історичних і еконо-мічних

траєкторій розвитку різних народів, суспільств, країн і цивілізацій. За влучним висловом одного із рецензентів книги Дж. Даймонда, який зауважив, що останній нібито розглядає світову історію як цибулину, у якій сучасний світ – це лише верхній шар, і чиї глибші шари слід зчищати один за іншим, аби досягти розуміння історії. Та Дж. Даймонд і не заперечує: «Так, світова історія справді нагадує таку цибулину! Однак зчищення її дедалі глибших шарів – захоплює і надзвичайно важливе в наші дні випробовування, коли ми намагаємося засвоїти уроки нашого минулого заради нашого майбутнього» [2, с. 9].

Література

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
2. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / Переклад з англ.. Тараса Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 488 с.
3. Олсон М. Возвышение и упадок народов. Экономический рост, стагфляция, социальный склероз. – М.: Новое издательство, 2013. – 324 с.

Колядич Олександр Іванович, к.е.н., доцент кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

**ЗМІНИ В ЖОРСТКОМУ ЯДРІ ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ
НА ПОЧАТКУ XXI СТ.**

Аналіз розвитку економічної теорії добробуту, методології дослідження проблематики, що складає її предмет, показує її

надзвичайну актуалізацію у другій половині ХХ ст. У цей період її основні ідеї, методи «засвоюються» інтелектуальною елітою, яка працює в цій галузі наукового знання. Такі теорії І. Лакатос [1] називає «жорстким ядром» науково-дослідницької програми.

Розвиток національного добробуту як багатогранний і об'єктивний процес вимагає розширеного теоретико-методологічного підходу до свого дослідження, що інтегрує західні і вітчизняні теорії добробуту з урахуванням взаємопов'язаної трансформації (еволюції) категорій індивідуального, економічного і суспільного добробуту, матеріального і національного багатства, рівня і якості життя.

У кінці ХІХ і в другій половині ХХ століть, слідом за кейнсіанською революцією, в економічній теорії з'являються теорії соціальної держави (Л. Штейн, А. Вагнер, Г. Геллер) і держави добробуту (Дж. Гелбрейт, Г. Мюрдаль та ін.). Автори теорій виходили з того, що вся діяльність держави спрямована на підвищення суспільного добробуту, проте втручання держави в економіку не повинно бути надмірним, що тягне «провали держави» та вимагає поєднання заходів державного регулювання і заохочення конкуренції, заходів розвитку особистої ініціативи громадян щодо забезпечення свого власного добробуту. Пошуки причин неспроможності держави сприяти зростанню суспільного добробуту, привели до розвитку теорії суспільного вибору, що пояснює дії індивідів не як споживачів, а як виборців, політиків, чиновників, що мають різноспрямовані інтереси.

Ідеї В. Ойкена, Л. Ерхарда, В. Рьопке, А. Рюстова та інших ордолібералів лягли в основу економічної політики Західної Німеччини після Другої світової війни, яка спричинила «західнонімецьке економічне диво» – фундамент держави загального добробуту. Теоретичні розробки цих учених слід вважати елементами жорсткого ядра теорії добробуту.

Серед ознак і принципів держави загального добробуту відзначимо:

і започаткувати формування нового постіндустріального суспільства.

У таких умовах інтенсивний розвиток процесів соціалізації економіки держава перекладає на приватну ініціативу і сприяє відродженню традиційних цінностей – сім'ї, праці, приватної власності. «Жорстке ядро» теорії добробуту з часом починає зазнавати змін. Активізувалися «допоміжні гіпотези», так званий «захисний пояс» фундаментальної теорії, які намагалися синхронізувати теорію з фактами. Аналіз теоретико-методологічних основ ідентифікації національного добробуту і його ролі в економічному розвитку був представлений у працях П. Агійона, Р. Барро, Г. Беккера, Дж. Гелбрейта, В. Іноземцева, Р. Нуреева, Д. Родріка, С. Роузфілда, А. Сена, Р. Солоу, Дж. Стігліца, П. Тодаро, Ф. Фукуями та інших. Теоретичні розробки цих учених засвідчили формування концептуально нових підходів до дослідження національного добробуту в рамках нової інституційної еволюційно-циклічної інформаційно-інноваційної парадигми.

Уже на початку ХХІ ст., нові виклики (насамперед, світова криза 2008 року) почали руйнувати й «жорстке ядро» теорії добробуту. Вчені на сьогодні не спроможні знайти ефективні шляхи вирішення соціальних проблем у більшості країн. Багато у чому саме ця причина скидає у глибоку прірву економічну теорію у першій третині ХХІ століття.

У сучасному трактуванні, національний добробут характеризується не як матеріальне багатство, а як складна, циклічно функціонуюча система, що охоплює процеси відтворення та інноваційної динаміки, якісні антропосоціальні ресурси, що створюють стимули стійкого та ефективного економічного розвитку.

Більшість сучасних авторів орієнтуються на три концептуальні вектори, які на початку ХХІ столітті сприяють зміні «жорсткого ядра» теорії добробуту:

- розширення досліджуваного кола потреб людини, що визначають національний добробут через зростання уваги до нематеріальних потреб;
- виокремлення внеску життєдіяльній компоненті в підвищення добробуту людей через поєднання у єдине ціле

елементів способу життя, людського і соціального капіталу, якості населення та ін.;

- орієнтація стратегії підвищення національного добробуту і подолання бідності на розширену, в порівнянні з традиційним «ресурсно-цільовим» фундаментом, найновішу концептуальну платформу економічного розвитку – соціо-еколого-економічну, яка передбачає не лише зростання рівня доходу, а й розширення людського вибору на охорону здоров'я, освіти, економічної та суспільної діяльності.

Сучасні методологічні підходи до дослідження добробуту відрізняються різноманітністю у трактуванні благ, від вузького матеріального підходу (вимір за чисто економічним параметром), притаманного неокласичній школі, до широкого неінституціонального розгляду цього поняття як багатопараметричної системи не тільки кількісно визначених матеріальних, а й якісних нематеріальних благ, життєвих умов.

Наріжним каменем для сучасних альтернатив традиційній теорії добробуту є відмінності між *велферистським* і *невелферистським* підходами. Для неокласичної теорії принцип раціональності має не тільки аналітичне, але також нормативне значення і використовується нею не тільки при описі і поясненні спостережуваних економічних феноменів, але також при оцінці альтернативних станів світу в термінах краще / гірше. По суті, саме цей принцип виступає відправною точкою для традиційної економіки добробуту, нормативний підхід якої Р. Сагден так і назвав – «велферистським» (*від* англ. *Welfare* – добробут) можливостей [3; с. 228]. У його рамках переваги трактуються як дані, а повнота їх задоволення служить нормативним стандартом, у термінах якого оцінюється добробут будь-якого індивіда. У свою чергу добробут суспільства розуміється як агрегат добробуту складових його індивідів. В останні десятиліття бурхливий розвиток отримали велферистські методи оцінки суспільного добробуту, засновані на агрегуванні внеску в «економічний добробут» окремих факторів корисності. В рамках велферистської парадигми в прикладному аналізі добробуту користуються таким показником, як сумарні споживчі витрати на всі товари і послуги (заданий період),

нормалізовані з урахуванням відмінностей в існуючих цінах і відмінностей у розмірі та складі сімей [4, 5].

Другий підхід заснований на контролі за споживчими товарами і, як правило, передбачає, що в основі аналізу добробуту індивіда повинні лежати деякі можливості (платоспроможність) в задоволенні елементарних потреб (наприклад, можливість забезпечити себе в достатку їжею або одягом). Таким чином, невелферистський підхід може не враховувати фактори корисності самі по собі. Концепцію, яка підтримує невелферистські оцінки добробуту, але не залежить безпосередньо від контролю за споживчими товарами, запропонував англійський економіст А. Сен, який стверджує, що термін «добробут» насправді має пряме відношення до хорошого стану, тобто до можливості жити довго, добре харчуватися, бути здоровим, грамотним і т. д. : «... цінність життєвого рівня полягає саме у самому житті, а не у володінні товарами ...» [6, с. 25]. По суті, мова йде про функціональні можливості людей. У цьому випадку завдання аналізу полягає у визначенні того, що собою представляють ці можливості в конкретних суспільствах і хто позбавлений таких можливостей.

Сучасні дослідження у сфері теорії добробуту, на думку автора, набудуть ефективності за подальшого розвитку і синергетичного поєднання таких концепцій:

- розширювальної ресурсної (грошової) концепції національного добробуту / бідності, що розвивається в рамках методологічних концепцій людського і соціального капіталу;
- концепції розвитку національного добробуту і людського потенціалу;
- соціо-еколого-економічної концепції сталого розвитку добробуту і зниження рівня бідності;
- концепції національного добробуту як можливостей, свободи споживчого вибору і концепції суб'єктивного добробуту, що обґрунтовує об'єднане об'єктивно-суб'єктивне розуміння національного добробуту як комбінації об'єктивних умов життя і суб'єктивного сприйняття добробуту, як триєдності трьох компонентів: якості населення (здоров'я і освіти), можливостей самозабезпечення (дохід і зайнятість) і базових характеристик середовища / умов життя: природного

(ступінь забруднення) і соціального (забезпечення основними послугами, безпеку, ступінь реалізації прав людини і т.п.).

Література

1. *Лакатос И.* Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. – М.: Медиум, 1995. – 236 с.
2. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. / [С.В. Степаненко, С.Н. Антонюк, В.М. Фещенко, Н.О. Тимочко] ; за ред. проф. С.В. Степаненка. – К. : КНЕУ, 2010. – 743 с.
3. *Robert Sugden,* 2008. "Why incoherent preferences do not justify paternalism," // *Constitutional Political Economy*, Springer, vol. 19(3). – P. 226–248.
4. *Jorgenson D. W. and Slesnick D.T.* Redistributive Policy and the Measurement of Poverty. In: *Daniel J. Slottje* (ed). *Research on Economic Inequality* Greenwich: JAJ Press, 1989.
5. *King M.A.* Welfare Analysis of Tax Reforms Using Household Level Data // *Journal of Public Economics*. – Vol. 2. – 1983. – P. 183–214.
6. *Sen A.* *The Standard of Living.* (Hawthorne G). Cambridge: Cambridge University Press; 1987. – P. 1–38.

---

*Ущатовський Юрій Володимирович, к.е.н., доцент
кафедри економічної теорії Житомирського державного
технологічного університету*

**ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНА НАУКА В ПЛОЩИНІ
ЕВОЛЮЦІЇ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ**

Теперішній стан економічної системи України є своє рідним симбіозом залишків зруйнованої радянської суспільно-економічної структури і спотворених нею новонароджених елементів ринкової економіки. Потреби гармонійного розвитку українського суспільства передбачають створення такої інституційної

структури економіки, яка б ефективно і вчасно реагувала на виклики сучасної доби.

Вже очевидно, що побудова в Україні сучасної ефективної економіки наштовхується на перешкоди інституційного характеру, які не можна подолати залишаючись на позиціях традиційної неокласичної парадигми. Такий стан речей актуалізує пошук нових методологічних підходів для розв'язання посталих проблем.

Серед науково-дослідних програм (парадигм) сучасної економічної науки інституціоналізм найкраще враховує світоглядні аспекти наукового пізнання, цілі і цінності суспільства, що втілені у соціально-економічних інституціях. Попри всю різноплановість дослідницької програми інституціоналізму, антропоцентризм і еволюційність зробили її привабливою для сучасного економічного аналізу. Вона набула поширення серед економістів України у зв'язку з її раціональнішим і виваженишим ставленням до аналізу економічних явищ і процесів у порівнянні з традиційною ортодоксальною теорією.

Інституційне дослідження економічної системи дає змогу відстежити її внутрішню єдність, зрозуміти фактори, що впливають на її стабільність, сприяє побудові інституційної структури з чітко окресленими суспільними функціями. Досвід конкурентоспроможних економік передбачає врахування національної специфіки та успішне залучення інституційних факторів у формуванні економічної системи країни.

Наріжним каменем – «жорстким ядром», дослідницької програми інституціоналізму є категорія «інституції». Проблеми визначення цієї категорії у науковій літературі присвячено не одну працю.

Прихильники неоінституціоналізму визначають інституції через обмеження екзогенного характеру, натомість прихильники класичного інституціоналізму обмежують дію інституцій чинниками ендегенного змісту. Незважаючи на такі розбіжності у методологічних підходах, інституції слід розглядати не тільки з точки зору певних обмежень при прийнятті господарських рішень, але і як результат суспільної еволюції. Неоінституціоналісти вибудовують свою парадигму на «жорсткому ядрі» неокласичної ортодоксії, ігнорують вплив часу та соціально-

економічного середовища на формування індивідуальних потреб і технологічних змін. З огляду на сказане, наголос на еволюційних аспектах походження інституцій особливо важливий для створення цілісної інституційної парадигми, яка б враховувала методологічні здобутки попередників.

У такому контексті важливим є з'ясування місця, ролі та специфіки формування соціально-економічних інституцій в українському суспільстві загалом і в господарській системі зокрема. Досягненню такої мети на сучасному етапі розвитку наукового пізнання може сприяти історико-економічна наука.

Для вдосконалення методології інституціоналізму доречно залучати ретроспективний аналіз з позицій сучасної науки спадщини української економічної думки, яка є невід'ємною складовою національної економічної культури.

Для ґрунтовного кількісного аналізу соціально-економічних інституцій минулого бракує попередньої якісної структуризації проблеми. Особливо доречним для цієї мети є системний підхід, який допомагає встановити та деталізувати зв'язки між елементами інституційної структури та окреслити шляхи її вирішення.

Інституціоналізм прагне подолати роздробленість сучасного наукового знання, що робить його подібним до синергетики, яка також прагне універсалізму. Синергетичний підхід передбачає структуризацію системи під впливом відкритості, нелінійності та нерівноважності. Залучення синергетики до ретроспективного інституційного аналізу долає методологічну обмеженість сучасної неокласики, дозволяє розглядати нефом-мальні інституції як результат дії нерівноважних і неоднорідних дисипативних структур. Синергетична концепція дисипативної структури, яка встановлює принципи спонтанної самоорганізації матерії, вдосконалює методологію інституційного аналізу історії господарства та економічної думки, оскільки окреслює особливості зародження, еволюції та імплементації інституцій.

Особливо цінним і доречним для ретроспективного аналізу історії економічної думки є елеваційний підхід, який передбачає напрямок наукового дослідження від пізніших до більш ранніх еволюційних форм. Значення елеваційного підходу

важливе при дослідженні протоінституційних ідей у спадщині української економічної думки.

Цивілізаційний підхід є корисним як загальнонауковий метод пізнання та складовий елемент сучасної парадигми постіндустріального суспільства. Ретроспективне використання цивілізаційного підходу збагачує аналіз господарських систем минулого, оскільки розглядає розвиток інституційної структури господарства у площині цивілізаційних цінностей.

Отже, нові методологічні підходи сучасного інституціоналізму розширюють можливості історико-економічної науки для онтологічного й гносеологічного аналізу еволюції економічної думки України.

Дослідження історії економічної думки України з методологічних позицій інституціоналізму мають не тільки теоретичний інтерес, але й практичне значення для створення ефективної економічної системи в Україні.

***Вітер Ірина Ігорівна**, к.е.н., доцент, провідний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

КОНЦЕПЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. трансформація світової системи міжнародних економічних відносин відбувається передусім під впливом глобальних тенденцій. Глобалізація як зростання взаємовпливу та взаємозалежності між країнами світу, переплетення їх економік стала основним мегатрендом світового розвитку. Внаслідок глобалізації та інтеграції, інтенсивних процесів глобальних трансформацій у рамках глобального капіталізму нині формується новий соціально-економічний устрій, суспільний лад, нова світова мегасистема – система глобального імперіалізму, неоімперіалізму, або світосистема глобалізму – з його викликами та загрозами [1].

Природно, що сучасні концепції економічного розвитку відображають ці глобальні тенденції, а також містять можливі шляхи вирішення глобальних проблем, що постають перед людством. Більше того, з кінця ХХ ст. намітилась тенденція все більшого зміщення уваги вчених, дослідників у навіть політиків з окремих проблем на загальніші процеси глобалізації та глобалізму. Глобальна проблематика привела до зміни поглядів на концепції економічного розвитку, проблеми почали досліджуватися комплексно. Виникла молода наука глобалістика, яка вивчає сутність, закони й тенденції глобалізації.

На сьогодні існують різні підходи до періодизації глобалістики (зазвичай вчені виділяють три або чотири етапи в її становленні) та її предмету. Тут думка науковців розділилась з самого початку, чітко окреслились межі двох основних підходів – вузького та широкого. При *вузькому підході* предметом глобалістики виступають актуальні глобальні проблеми, а завданням глобалістики є дослідження цих проблем і пошук шляхів їх вирішення. Найяскравішими представниками цього підходу були експерти Римського клубу, які зосередились на вирішенні глобальних проблем. Відповідно була введена до наукового апарату і категорія «глобальні рішення», під якою стали розуміти узгоджені, всеохоплюючі й одночасні спроби вирішити якомога більше глобальних проблем або намітити шляхи їх вирішення та ефективнішу стратегію. Недоліком цього підходу було те, що кожна глобальна проблема вивчалась окремо: екологія – екологами, економіка – економістами, соціологія – соціологами. Серйозного наукового взаємозв'язку глобальних проблем, їхньої єдності, «контактних зон» між ними не було. Тому не було і глобалістики як науки в повному розумінні цього слова.

Формування сучасних парадигм глобалістики розпочалось у 80-х рр. ХХ ст., коли почав інтенсивно розвиватись *широкий підхід* до цієї науки, і до середини 90-х рр. ХХ ст. склалися основні теоретичні засади такого підходу. Широкий підхід визначає предмет глобалістики як цілісність світобуття, що створюється, глобалізацію у всіх її виявах, глобальний розвиток людства; завданням глобалістики в цьому випадку виступає дослідження закономірностей і тенденцій такого розвитку.

Зазначимо, що ширше поле досліджень приводить до значно меншої єдності в позиціях і підходах сучасних учених. Основними концепціями, що активно задіяні в сучасній глобалістиці для адекватної роботи з її предметом, виступають:

1. *Концепції індустріального і постіндустріального суспільства* (Р. Арон, А. Турен, Д. Белл, Дж.К. Гелбрейт, О. Тоффлер), що дають анатомію соціальної структури, економічних інститутів і культурних цінностей, описують їх функції та «механізми» цілепокладання.
2. *Теорія «суспільства ризику»* (У. Бек, Е. Гідденс, Н. Луман), яка пропонує аналізувати буття сучасних суспільств через екологічні, технічні, політичні, економічні ризики й виклики і прагне виробляти рецептуру щодо їх подолання або мінімізації.
3. *Соціосинергетика* (І. Пригожин, Г. Малинецький, Л. Лесков та ін.), яка виходить з того, що світ – це відкрита й нестабільна система, а в її розвитку роль випадковості фундаментальніша, ніж роль необхідності.
4. *«Світ-системна парадигма»* (А.Г. Франк, Ф. Бродель, І. Уоллерстайн, С. Амін та ін.) з її поняттям «світ-економіки».
5. *Структурно-функціональний підхід*, запропонований американським соціологом Т. Парсонсом, який передбачає входження до соціальної структури сучасного світу а) доіндустріальних суспільств з двома «еволюційними універсаліями» – статусною стратифікацією та культурною легітимацією через письмову традицію; б) індустріальних або сучасних суспільств з чотирма універсаліями – бюрократичною організацією, грошима і ринком, єдиною правовою системою та демократичними об'єднаннями; в) постіндустріального суспільства з притаманними йому специфічними рисами.
6. *Екологічну антропологію*, основи якої розроблені Дж. Стюартом і Л. Уайтом, яка намагається виявити причинно-наслідкові зв'язки екологічної, соціальної і власне антропологічної криз, роблячи наголос на людині та її духовному (ментальному) світі.
7. *Універсальний еволюціонізм* (М.М. Мойсєєв, С. П. Капіца та ін.), який при аналізі соціоприродних процесів спирається на ідеї системного та еволюційного підходів, що дозволяє розглядати неживу, живу й соціальну матерії у фокусі єдиного універсального еволюційного процесу.
8. *Ноосферологічну концепцію*

В.І. Вернадського та його послідовників, згідно з якою розвиток біосфери не тільки увінчався появою тонкої сфери (оболонки), що охоплює поверхню Землі, – ноосфери, але саме нова якість (глобального) розуму має бути врівень соціально-політичним, екологічним та етичним викликам сьогодення і майбутнього [2].

Найдоцільнішим ми вважаємо цивілізаційний, або культурологічний підхід, у рамках якого предметом глобалістики є дослідження процесу глобалізації в його історичній динаміці – як становлення єдиного взаємопов'язаного світу через творчий діалог цивілізацій. У цьому розумінні однією з головних проблем глобалістики є розробка нової концепції діалогу цивілізацій як адекватної відповіді на глобальні виклики часу – етноконфесійні, геополітичні, гео економічні, екологічні, моральні й культурні. По мірі того, як цивілізаційний підхід набуває поширення, ми можемо говорити про становлення в сучасній глобалістиці *цивілізаційної парадигми*, яка, на наш погляд, найкраще розкриває зміст суспільно-історичних процесів, характеризує особливості сучасної епохи, відповідає вимогам часу, а тому – є найбільш актуальною і перспективною.

Очевидно, що між поняттями глобалізації та цивілізації існує певний взаємозв'язок і взаємозалежність, особливо сьогодні, коли глобалізація виступає об'єктивною закономірністю постіндустріальної цивілізації (зазначимо, що ми розрізняємо глобалізацію як об'єктивний процес і глобалізм як руйнівну дію певних легальних і латентних структур, у першу чергу, глобальних корпорацій і так званих країн-глобалізаторів).

На сьогодні існують два, на перший погляд, діаметрально протилежні погляди на проблему взаємодії глобалізації і окремих цивілізацій. Згідно першого підходу, в ході глобалізації стираються географічні кордони соціальних цивілізаційних систем, а населення світу стає громадянами глобального суспільства. І дійсно, сьогодні ми спостерігаємо перехід від епохи національних суспільств і цивілізацій до епохи глобального надсуспільства. З іншого боку, глобалізація призводить до зіткнення цивілізацій через те, що сучасна парадигма розвитку є прийнятною лише для найрозвиненіших країн так званого «золотого мільярду». Більше того,

диференціація світової економіки як наслідок глобалізації виступає загрозою вимирання цілих цивілізацій. Але, насправді, між цими підходами немає протиріччя, тому що саме загроза уніфікації світу призводить до глобальних національних і релігійних конфліктів, виступає фактором світової нестабільності та можливою причиною зіткнення цивілізацій. Цей факт підтверджує необхідність урахування цивілізаційного фактору при дослідженні глобальних процесів, а отже – свідчить на користь цивілізаційного підходу.

Цікавою, на наш погляд, є класифікація підходів до вивчення глобального світу вітчизняного дослідника А.С. Філіпенка. На його думку, основу сучасного цивілізаційного знання становлять 5 відносно самостійних парадигм, сукупність яких дає можливість скласти більш-менш цілісне уявлення про генезис, структуру й динаміку сучасних цивілізаційних процесів: загально-історична; філософсько-антропологічна; соціокультурна; технологічна; економічна парадигма. При цьому ядром цивілізаційного підходу автор вважає філософсько-антропологічну парадигму [3, с. 38–40].

Теорії і підходи сучасної глобалістики знайшли своє відображення в концепціях і моделях економічного зростання. Так, різне ставлення до перспектив і наслідків економічного зростання відобразилось у таких концепціях, як: концепція нульового економічного зростання, концепція сталого економічного розвитку, концепція ноосферного розвитку, концепція інноваційного економічного зростання тощо.

Проаналізувавши сучасні концепції економічного розвитку, можемо зробити висновок, що в умовах формування світосистеми глобалізму, з появою нових викликів і загроз існуванню людства, вони (концепції) зазнають певної еволюції: змінюється їхня проблематика, дослідження стають ґрунтовнішими, наближенішими до життя, носять комплексніший характер – увагу вчених привертають не окремі, хай навіть глобальні, проблеми, а процеси глобалізації та глобалізму, взяті в цілому, майбутнє всього людства. І це закономірно: тільки на засадах єдності, взаєморозуміння, соціальної справедливості можливий подальший розвиток нашої цивілізації.

Література

1. Білорус О. Проблеми трансформації та модернізації транзитивних країн в умовах глобалізації / О. Білорус // Економічний часопис. – XXI. – 2007. – №7–8. – С. 3–8.
2. Муза Д.Е. Введение в глоба листику: Учебное пособие / Д.Е. Муза [текст]. – Донецк: ДонНТУ, 2010. – 240 с.
3. Филипенко А. С. Цивилизационные аспекты экономического развития // Теоретическая экономика. – 2013. – №5. – С. 38–47.

---

*Хрустальова Вікторія Вікторівна, к.е.н., доцент
кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торгово-економічного університету*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА ЯК КОНЦЕПЦІЯ НЕСКІНЧЕННОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Становлення та розвиток суспільства й економіки в цілому, окремих їх складових нерозривно пов'язані сьогодні з інституціональною концепцією розвитку. Інституціоналізм, як наукова течія синтетичного змісту, у своїй основі значно розширив предметну область досліджень економічної теорії, пропагуючи поглиблення знань про економічне питання на усіх його рівнях у динаміці.

Глибина і непередбачуваність глобальних потрясінь стали викликом економічній науці, яка не встигає за сучасним динамічним розвитком і осмислює новітні процеси і явища в системі усталених категорій і понять [1].

Головний ідейний принцип інституціональної парадигми – концепція нескінченної еволюції, що, за переконаннями інституціоналістів, необхідно застосовувати як до суспільства, так і до економіки, держави, ринку.

Інституційна теорія виникла і розвивалася як опозиційне вчення спочатку політичній економії, а потім «економіксу». Не випадково американський економіст Бен Селигмен охарактеризував старий інституціоналізм як «бунт проти формалізму» [2].

«Бунт» – тому що інституціоналісти намагалися висунути альтернативну основному вченню концепцію, «проти формалізму» – тому що вони прагнули відобразити в економічній теорії не тільки формальні моделі та строгі логічні схеми, але і живе життя у всьому його різноманітті [3].

Інституціональна теорія утвердилася як фундаментальний напрям економіко-соціальних досліджень, спрямованих на обґрунтування ключових елементів економічної системи у контексті їх впливу на суспільний розвиток, ринок та його учасників. Вже тоді стало чітко зрозумілим, що інститути формують умови розвитку економіки і поведінки економічних суб'єктів. Досліджуючи еволюцію і сучасні тенденції розвитку інституціоналізму, вважаємо, що даний напрям є широкоаспектною наукою економіко-соціального спрямування. Дійсно, інституціональний аналіз окрім причинно-наслідкової оцінки результатів суспільно-економічного розвитку ставить за мету їх аналіз через призму змін відносин і правил поведінки економічних агентів, регуляторної політики держави, національної моделі суспільства в частині розвитку соціуму й економіки господарських зв'язків.

Інституціоналізм є повноцінною парадигмою, яка намагається вирішити проблеми інституційних змін в економіці і суспільстві в контексті методології еволюціонізму, інституціональної економіки [4].

Оцінюючи роль інституціональної концепції в контексті розвитку світової економічної науки американський історик економічної думки Роберт Л. Хайлбронер зазначив, що «Економічна теорія перетворилася в царицю соціальних наук. Це єдина галузь соціальних досліджень, за якою присуджується Нобелівська премія. Вона удостоїлася видання фундаментального чотиритомного енциклопедичного словника, який налічує чотири мільйони слів, через які як нитка Аріадни проходить думка про те, що економічна наука нарешті вийшла за вузькі межі її колишнього царства – царства виробництва і розподілу – і може тепер заявити свої права на велику територію, простирається від сімейних відносин до спорту, від антропології до державного права» [5].

Вивченню проблематики теорії інституціоналізму в цілому присвячено чимало публікацій і наукових праць вітчизняних

і закордонних науковців. Вагомий внесок у дослідження даних питань зробили, зокрема, Дж. Б'юкенен, Т. Веблен, О. Вільямсон, У. Гамільтон, Дж. Гобсон, Т. Еггертссон, Р. Коуз, Т. Негіші, Д. Норт, Р. Позер та ін. Пострадянська інституціональна парадигма формується під впливом фундаментальних і при-кладних досліджень С. Архієреєва, В. Вольчика, Т. Гайдая, В. Гейця, А. Гриценка, Р. Капелюшнікова, С. Кваші, С. Кірдіної, М. Корецького, М. Латиніна, Ю. Лопатинського, О. Мороз, В. Радаєва, П. Саблука, В. Тамбовцева, О. Шпикуляка, А. Чухна та ін.

Різноманітність сучасних інституційних досліджень все ж залишає без відповіді низку важливих для сучасної державної політики України питань – відповідальності за впровадження у життя реальних планів, поєднання при плануванні творця та виконавця, забезпечення участі суспільства у реалізації планів (на відміну від примусового нав'язування).

За умов активних реформаційних вимог, які постали перед нашою державою, ускладнення реформаційних процесів, зазначені питання входять до низки надзвичайно гострих. Це пояснює і безпосередній науковий інтерес до осмислення сутнісного змісту інституційної парадигми.

При розгляді інститутів у ринковій економіці важливе значення відіграє аналіз прав власності та інституційне середовище як у країні, так і в різних галузях економіки. Однак через тривалий кризовий стан економіки України найбільша увага органів державної влади та українських учених-економістів приділялася проблемам фінансової стабілізації, і проблематика вдосконалення інституційного середовища не отримала комплексної оцінки. Хоча вона постійно розглядалася, під її гаслом відбувалися певні трансформації, але вони не носили системного характеру. В умовах розмитості інституційного середовища механізм формування ефективних інститутів став непрозорим, права власності на ресурси – невизначеними. Місце інституційного вакууму зайняла система неефективних інститутів. Роль інститутів у житті суспільства полягає в тому, що держава на основі прямого або непрямого регулювання має домагатися зсуву ринкового оптимального рівня виробництва до соціально оптимального рівня випуску продукції, реалізуючи

інтереси суспільства. Істотна роль держави полягає у встановленні різного роду нормативів, стандартів в охороні навколишнього середовища, особливо небезпечних для природи і здоров'я людини речовин. Державі має належати провідна роль у здійсненні альтернативних варіантів вирішення проблем структурної перебудови економіки в умовах ринку, про що свідчить досвід розвинених країн останніх десятиліть.

Таким чином, інституційна методологія розгортає логіку становлення та зміст політичних і соціальних інституцій та інституційному, організаційному та індивідуальному рівнях (інституційне середовище – інституційна структура – інституційна практика). Слід зазначити, що аналіз державно-політичних інституцій містить значний пояснювальний потенціал для розуміння варіативності розвитку різних соціальних систем як в історичній ретроспективі, так і в конкретний період суспільно-історичного розвитку. Зрозуміло, що сьогодні саме інституції забезпечують упорядкованість і передбачуваність соціальних відносин на підставі існуючих норм прийняти рішення [6]. У зв'язку з цим інституційна методологія потребує свого доповнення підходом, який допоможе розкрити неповторне та особливе в існуванні соціальних інституцій.

Література

1. *Базилевич В.Д.* Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст. / В.Д. Базилевич, А.І. Ігнатюк, Т.В. Гайдай // Економічна теорія. – 2013. – № 1. – С. 111–118.
2. *Селигмен Б.* Основные течения современной экономической мысли. – М.: Прогресс, 1968. – Ч. 1.
3. Постсоветский институционализм / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480 с.
4. *Шникуляк О.Г.* Институціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії // Економіка АПК. – 2009. – №11. – С. 141–147.
5. *Robert L. Heilbroner.* Economics as Universal Science / THESIS. – №1. – 1993. –Р. 41–55.

6. Сушиць О. Теоретичні засади інституційної теорії державної політики /Публічне управління: теорія та практика. - 2011. – № 2 (6). – С. 110–116.

---

*Лавриненко Володимир Миколайович, к.е.н., доцент
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

ІСТОРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ЕКОНОМІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ

В останні роки серед дослідників соціальної та гуманітарної проблематики можна помітити значний інтерес до історико-економічної науки. У 2015 році відбувся XVII-й Міжнародний конгрес з економічної історії, що проходив у місті Кіото (Японія). Конгреси з економічної історії проводяться кожні три роки Міжнародною асоціацією економічної історії (The International Economic History Association (IEHA)). У роботі конгресу, проведеному за темою «Різноманіття в розвитку», взяли участь близько тисячі вчених, що займаються вивченням історії економіки. Особливий акцент у програмі був зроблений на методології досліджень. Одними з головних тем сесій і пленарних засідань були також питання про нові підходи у вивченні історії економіки, міждисциплінарних дослідженнях, написання підручників з економічної історії. З цих причин здається доречним звернутися до стислого огляду тенденції *історизації економічної теорії та економізації історії*.

Ця тенденція проявляється і з боку істориків, і з боку економістів. У Європі і США існує вже міцна традиція міждисциплінарного підходу на основі економічної історії. Сучасна економічна історія у світовому науковому співтоваристві зайняла своє місце поряд з економічною теорією та економетрикою. Історичний метод корисний економіці тим, що привносить в економічний дослідницький інструментарій такі принципи, як *ретроспективність, реконструктивність і*

репрезентативність. Історична лінія міркувань важлива не тільки як контекст, що поглиблює предмет дослідження у просторовому та історично-часовому вимірах, але і як можливий спосіб перевірки достовірності гіпотез. *Ретроспективні дані*, з одного боку, істотно зміцнюють емпіричну базу економічної теорії, з іншого, вони вкрай важливі для побудови цілісної динаміки соціально-економічних процесів. За допомогою *реконструктивності* створюється можливість на основі конкретних історичних документів і статистичних даних реконструювати внутрішню структуру і функціонування економічних інститутів, а це відкриває широкі перспективи для активного використання економічного досвіду для створення різноманітних моделей економічного розвитку. *Репрезентативність* історичних джерел дозволяє уникнути довільних узагальнень та поверхових висновків. Спираючись на ці принципи, сучасне проблемне поле економічної історії охоплює широке коло питань серед яких важлива роль належить і питанням історії національного аспекту господарства, переосмислених і викладених з урахуванням нових методологічних засад [4, с. 3].

Якщо узагальнити деякі основні тенденції розвитку економічної історії в зарубіжній літературі останніх років, то потрібно звернути першочергову увагу на такі тенденції. По-перше, це застосування хронологічного масштабу: багато дослідників розглядають розвиток історико-економічних явищ протягом довгих хронологічних періодів (від століття до тисячоліть). По-друге, відбувається подолання або розширення географічних кордонів розгляду економічних явищ у світлі інтеграційних і глобальних змін, а разом з тим, і постійні порівняння країн і континентів. По-третє, особливий інтерес до ретроспективним даних, їх пошуку та аналізу. По-четверте, зростає потреба в систематизації наявних знань, використанні енциклопедичних проектів у галузі економічної історії [2, с. 10–11].

Звернення до минулого економічної історії є запитом до її сучасної дієвості і досконалості, особливо, у науковому та вітчизняному освітньому просторах. Зокрема, в останньому проявляється негативна тенденція до переведення цієї

дисципліни в статус вибіркової або взагалі вилучення з програм по підготовці економістів, що суттєво знижує рівень фундаментальної підготовки та компетенції студентів у галузі різних сфер економічної діяльності. Як розуміти економічну історію, визначити її роль у складних господарських процесах ХХІ ст. – залежить не тільки від дослідницьких цілей і методів, але й від поглядів і цінностей, які сформовані у минулому. У зверненні до історичного минулого економісти намагаються знайти відповіді на запити сучасності, залучаючи до цього ідеї «нові економічної історії», зокрема, проблема «path dependence» – одна з них. В історичних розвідках також акцентується увага на тому, що рефлексія над минулим, її місце в історії людського мислення про «господарчі явища» залежить від того, що турбує сучасність [3, с. 213]. У роботі відомого польського історика Войцеха Вложека відмічається: «... долучення перспективи минулого до міркувань на економічну тематику надає руху таким висновкам: зіставлення минулих та актуальних станів нібито автоматично викликає питання про майбутні стани, є порівнянням минулого з сьогоденням і водночас мисленням про майбутнє; крім того, ідея станів, що передують певному стану, викликає проблему генези» [1, с. 84]. Генетична залежність історії та економіки найзмістовніше відображається у двох аспектах процесу виникнення економічної історії, а саме: історизації економічної науки та економізації історії.

Історизація як методологічний прийом ґрунтується на ключовій ролі історичних фактів як «об'єктивних даних» і застосуванні історичного методу. Наприклад, історизація політичної економії полягає, у найзагальнішому розумінні, у збагаченні наявної економічної рефлексії історичною перспективою. Економічні концепції сучасності, починають вживатися при поясненні минулого. У результаті економічна наука перетворюється на *евристичну модель*, горизонт спостереження за минулими економічними явищами, процесами та історичними фактами, які якісно змінюють стан господарських системи (наприклад, від натуральної до ринкової). Завдяки цьому економічна наука набуває можливості користуватися «часовою перспективою минулого», що дозволяє залучати до економіч-

ного аналізу історичні форми, які передують економічній сучасності [1, с. 83].

Економізація історії – це явище, що супроводжується зближенням історії та економічної науки. Як відомо, найбільший змістовний *історичний компонент* в економічну науку внесли представники німецької історико-економічної школи. Проте, в останній третині XIX ст., з початком «маржиналістської революції» відбувається певне розмежування між економічною теорією та економічною історією, в основі якого ідеологічні розбіжності економістів на роль універсальних (космополітичних) і національно-спрямованих розвідок в економічній науці. Кризові явища, які охопили провідні країни світового господарства у 20-30-ті роки XX ст. і пошук шляхів їх подолання, визначили необхідність застосування історичного методу при дослідженні довготривалих тенденцій розвитку економіки (економічних циклів, економічного зростання, динаміки цін та ін.). Зміст історичних досліджень цього періоду, серед іншого, характеризується і відродженням зацікавленості до економічних явищ представників історичної науки. Важлива роль у застосуванні економічної науки до потреб історії (чи навпаки) стали дослідження французьких вчених у галузі соціоекономічної історії Франції – Франсуа Сіміана та Ернеста Лябруса, внесок яких в історико-економічну науку ще не має належного відображення у наукових та освітніх публікаціях. У своїх поглядах Ф. Сіміан окреслював нерозривний зв'язок економічних фактів з соціальним і політичним контекстом розвитку суспільства. Так, на його думку, флуктуації цін і заробітної плати можуть впливати на соціальні вимоги робітників, а страйки робітників, навпаки, матимуть економічні результати в вигляді подорожчання виробництва. Дієвий розвиток його ідей та їх новаторський розвиток здійснив один з видатних представників спільноти «Анналів» Е. Лябрус. У його роботах проведено дослідження взаємодії між трьома основними рівнями людського буття: економічним, соціальним і ментальним. Він і його численні учні та послідовники внесли в історико-економічні дослідження елемент статистичної «точності» у пояснення тих чи тих процесів, які відбувалися в історичному просторі та часі.

Статистична обробка цифрової інформації, започаткована істориками спільноти «Анналів», «зоряний час» якої припав на 1950–1960-ті, створила засади квантитативного аналізу. Його мета – збирання якомога детальніших цифрових даних про об’єкт і предмет дослідження для подальшого виведення на їх підставі певних усереднених величин. Такі дослідження стали свого роду стандартом об’єктивних реконструкцій у галузі соціоекономічних студій [5, с. 245]. Під великим впливом європейської історіографії, молоді гарвардські вчені А. Г. Конрад і Д.Р. Мейер представили на конференції американської Асоціації економічної історії методологічну доповідь «Економічна теорія, статистичний підхід і економічна історія». Вона мала переломне значення у дослідженнях з економічної історії, забезпечила поширення кліометричних підходів у американських, а потім в університетах інших країн. У 1993 р. Роберт Фогель і Дуглас Норт отримали Нобелівську премію «за внесок в оновлення досліджень економічної історії з застосуванням економічної теорії і кількісних методів з метою пояснення економічних та інституціональних змін». Таким чином, систематизація знань з економічної історії привела до повноцінного міждисциплінарного синтезу економічної теорії та історичної науки. Верифіковані ретроспективні дані надають історико-економічним дослідженням обґрунтованість, а також дозволяють формалізувати їх у рамках квантитативної перевірки гіпотез і дозволяє ставити важливі і самостійні завдання перед новими дослідженнями в галузі економічної історії.

Література

1. *Вжосек В.* Історія-Культура–Метафора. Постановня неокласичної історіографії; Про історичне мислення / Войцех Вжосек ; [пер. з польськ.]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 296 с.

2. *Володин А.* Новые рубежи познания экономической истории / А. Володин // Экономическая история: взгляд из XXI века (сборник научных трудов). – М.: Финансовый университет, 2012. – С. 10–18.

3. *Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська ; [пер з польськ. та англ. В. Склокіна]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.

4. Корнійчук Л. Я. Історія економічної думки України. Навч. посібник. / Л. Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2004. – 431 с.

5. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 375 с.

Штань Марина Володимирівна, к.е.н., доцент
кафедри фінансів та банківської справи
Національної академії управління

ТЕОРЕТИКО-ЕВРИСТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Зростаюча динамічність змін зовнішнього та внутрішнього середовища створює можливості для функціонування складних відкритих соціально-економічних систем і супроводжується структурними трансформаціями їхніх зв'язків. Конкурентоспроможність національної економіки, успішність її розвитку та рівня життя населення визначається ступенем використання досягнень науково-технічного прогресу, оскільки він утвердився як найважливіший чинник економічного зростання. Залежно від рівня розвитку інноваційної діяльності, здатності підприємців створювати нові продукти, ініціювати новітні процеси визначається життєздатність й ефективність суспільних інститутів [3, с. 5-7].

Конкурентоспроможність національної господарської системи значною мірою обумовлюється сприятливими чинниками для максимально повного використання творчого потенціалу особистості. Якраз ця обставина створює для країни можливість масштабно використовувати у національних інтересах інтелектуальний потенціал. Завдяки цьому розвинені країни отримують переваги, які менш розвиненим державам неможливо компенсувати іншими засобами, окрім розвитку свого інтелектуального потенціалу.

Для України, яка є країною з ресурсно-промисловою системою господарювання, особливо актуальною є стратегія трансформації власної господарської системи у напрямі розробки

теоретико-методологічних і практичних підходів до формування та реалізації інноваційних процесів. Усвідомлення інноваційного розвитку як найефективнішого шляху виходу з економічної кризи, зростання ролі держави у реалізації інноваційної моделі економіки, стимулювання інвестицій в інноваційну сферу, сприяння розвитку економіки знань, підвищення мотивації праці та підприємництва виступають основними складовими нової парадигми. Інновації стали частиною сучасної епохи, а те, що тільки передбачалося ще двадцять років тому, майже повністю реалізувалося [4, с. 486–487].

Передумови і прототиби всіх перелічених інновацій уже існують і проходять безперервне тестування задля поліпшення показників і подальшої реалізації у житті людства. Інновації – це еволюційний шлях, який людство вже обрало. Інноваційна революція вже відбулася, людство її давно акцептувало. В Україні спостерігається лише відгомін інноваційного прогресу, який повним ходом крокує давно глобалізованим світовим науковим простором. Слід наголосити на двох важливих обставинах. По-перше, у нашій країні немає особливих проблем з нестачею винахідників та інноваторів. По-друге, у світі змінилася концепція наукового розвитку.

У світі відбувається поступове відхід від традиційної концепції «освіта-університет-наука-інновації». Завдяки сучасним технологіям і безпрецедентному доступу до різноманітної інформації, інноватором, експериментатором, винахідником може стати кожна талановита людина. Головна проблема українського інноваційного простору полягає у відсутності залучення у сучасні наукові кластери. Наприклад, США і Європа – це наукові кластери, які працюють спільно, оскільки завдяки Інтернету нині не потрібно переміщувати науковців з однієї країни в іншу [5].

Насправді «технологічна яма», в якій перебуває Україна, не є унікальною, оскільки багато країн уже проходили аналогічні періоди. Аналізуючи їхній досвід, слід звернути увагу на те, що за непростих умов розвитку вони зробили наголос на інноваціях. Поки що за рівнем розвитку інноваційного капіталу Україна суттєво відстає. Головна проблема, яка не дозволяє українським інноваторам допомогти суспільству вийти

на нову якість життя, – це низька додана вартість вітчизняної економіки. Україна повсякчас «наздоганяє» глобальний процес змін, а натомість повинна оцінити новий соціальний капітал і можливості, якими є інтелектуальні ресурси.

Сучасні економіки функціонують здебільшого за рахунок ренти людського капіталу. Натомість країни, які відстають, продовжують використовувати ренту промислового та фінансового капіталу, перебуваючи у постійному пошуку ресурсів для його нагромадження та відтворення. Зараз існує унікальна можливість, оскільки йдеться про здатність мобілізувати інтелектуальний ресурс у непростих умовах.

Саме технологічна перевага України могла би стати національною ідеєю, яка дозволить нам у найкоротший термін вийти на траєкторію стійкого економічного зростання. Одна з головних проблем – відсутність гарантій для повернення інвестицій, а також проблема із захистом інтелектуальних прав. Саме цей аспект впливає і на відплив інтелектуальних ресурсів нашої країни. Україні необхідна законодавча база, яка захищає інтелектуальну власність. Як тільки в Україні буде захищена належним чином інтелектуальна власність, інноваторам не потрібно буде їхати за кордон для патентування своїх винаходів [5].

Такий простір повинен функціонувати в Україні. Однак, якщо це стане можливим в Україні, інвестори самі зацікавляться українським науковим кластером й інтегрують його у загально-світовий контекст. У книзі Д. Аджемоглу і Д. Робінсона «Чому нації зазнають поразки. Походження влади, багатства і бідності» йдеться про переваги функціонування так званих інклюзивних суспільств. Для того, щоб інновації знайшли застосування у суспільстві, необхідно, щоб і воно також модернізувалося, а процес такої модернізації має відбутися на рівні горизонтальних інклюзивних взаємозв'язків [5].

Побудова інклюзивного суспільства є необхідною платформою, на якій інновації зможуть розвиватися. Отже, потрібно створити базу для захисту інновацій. Локомотивом інновацій має стати підприємницьке середовище разом із науковою спільнотою. Важливо, щоб розвитком інновацій зайнялися суспільні інститути. Україна не повинна проминути шлях

інновацій, тому що для подальшого успішного розвитку існують всі необхідні передумови. Самі обставини диктують єдиний вихід з нинішньої непростой ситуації – знайти і розвивати свої технологічні інноваційні ніші.

Індустрія інформаційних технологій в Україні є конкурентоздатною за вартістю кваліфікованої робочої сили. На сьогодні в Україні близько 100 тис. програмістів, які створюють до 2,5 млрд дол. доданої вартості протягом року. Вони мають достатньо експортних замовлень, однак потрібно, щоб їхня праця сприяла збільшенню доданої вартості якраз у країні. Для цього вони мають отримати внутрішнього замовника, а критичну масу в цьому може створити лише обробна промисловість [1].

Динамічна модель – це найкоротший шлях до тривалого економічного зростання. Очевидно, постає питання про місце підходів динамічної моделі у загальному процесі трансформації економіки України. Механізм запуску динамічної моделі являє собою набір заходів, зміни та інституцій, які сприяють економічній активності створюють сприятливе інвестиційне середовище.

Література

1. *Власюк В.* Власний шлях трансформації / В. Власюк. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/business/vlasniy-shlyah-transformaciyi.html>
2. *Данилишин Б. М.* Тактика еволюціонізму в сучасному економічному розвитку світу (в аспекті Третьої та Четвертої промислових революцій) / Б. М. Данилишин // Економіка України. – 2016. – №8. – С. 44–61.
3. *Петриченко О.А.* Теорія суспільно-економічного розвитку: монографія / О.А. Петриченко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 102 с.
4. *Уманців Г.В.* Інноваційний розвиток національної економіки в умовах глобальних трансформацій / Г.В. Уманців // Глобалізаційні виклики розвитку національних економік: Матеріали міжнарод.ї наук.-прак. конф.; за ред. А.А. Мазаракі. Ч. 1. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016 – С. 486–498.

5. Янковський І. Не зійти зі шляху інновацій / І. Янковський. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/business/ne-ziyti-zi-shlyahu-innovaciy.html>

---

*Кондрат Олександр Борисович, к.е.н., старший викладач
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА ПРО ЗРОСТАННЯ ВПЛИВУ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН

У сучасну епоху глобалізації, коли капітал легко перетинає національні кордони, коли інвестиційні фонди можуть бути виведені з однієї країни в іншу і миттєво реагувати на нові можливості для бізнесу, економічний розвиток усе частіше починає залежати від незвичних факторів. Сьогодні, як ніколи, економічне зростання має бути в межах досяжності будь-якої країни в будь-якій точці земної кулі. Для всіх є зрозумілим, що існують необхідні умови для залучення інвестицій і підвищення конкурентоспроможності країни у світовому господарстві. За умов стабільності уряду, верховенства права, і сприятливого клімату для інвесторів, будь-яка країна матиме необхідні позиції, для досягнення стійкого економічного зростання.

Проблема полягає у тому, що не всі країни здатні виконати ці умови. І навіть якщо більшість з основних умов задовольняються, певні фактори все одно примушують інвесторів прийняти рішення вкласти гроші деінде. Це відбувається тому, що економічний розвиток залежить ще й від тих нематеріальних активів, які відомі під загальною назвою культури.

Від самого початку свого існування, економічна наука достатньою мірою цікавилась особливостями людської поведінки. Адам Сміт, який вважається засновником сучасної економіки, стверджував у своїй класичній праці «Багатство Націй», що кожна людина, прагнучи задовольнити свої егоїстичні інтереси,

сприяє суспільним інтересам у системі, яка є саморегульованою. А. Сміт був достатньо далекоглядним, щоб визнати, що «гонитва за особистими інтересами» є поняттям значно ширшим, ніж прагнення до прибутку. У своєму трактаті «Теорія моральних почуттів» він розглядає те, що сьогодні ми назвали б духовно-культурними цінностями. Джон Стюарт Мілль зробив той же висновок, коли зазначив, що культурні обмеження для окремих осіб можуть чинити на них сильніший вплив, ніж гонитва за особистою фінансовою вигодою.

Сергій Булгаков, на початку ХХ-го століття, наголошував на тому, що розвиток «економізму», до якого все більше тяжіла економічна наука, призведе до виходу з її поля зору величезного пласту чинників, які визначають особливості людської поведінки, а від так і її господарську діяльність. Макс Вебер запропонував конкретніше розуміння того, як культурні або навіть релігійні цінності можуть вплинути на економічний розвиток. Він стверджував, що протестантська трудова етика, яка заснована на реформаторських цінностях, потребує, у гонитві за багатством, не забувати про свій суспільний обов'язок, вимагає від людини гідності, працелюбства, ощадливості тощо. І тільки за дотриманням цих настанов стає можливим досягнення максимальної економічної ефективності. З цієї причини, на той час, протестантські країни були продуктивнішими, ніж католицькі по всій Європі, (наприклад Німеччина, Великобританія і США порівняно з Ірландією, Іспанією, Португалією тощо).

Однак згодом економічна наука звужує своє поле зору і з 1930-х рр. її увага направляєтся на створення усе складніших формул, які стосуються таких речей, як ринки, рента, політика доходів, ціни, стабільність, рівновага, контроль над інфляцією тощо. Вона вдосконалює набір математичних інструментів для перевірки теорій, які генерує. Її основний інтерес зосереджується в оцінці впливу різних стратегій на фінансові й економічні кризи з тим, щоб розробити надійний набір принципів для прогнозування та управління цими кризами.

Очевидним стає спад інтересу економічної науки до культури та ціннісних орієнтирів загалом. В основі її методології утверджується імператив економічної людини, яка є однако-

вою незалежно від того, де народжується, виховується, живе, вона завжди підпорядковується тим самим невідворотним законам попиту і пропозиції, максимізації прибутку тощо. Методологія розроблена для аналізу та управління економічними ситуаціями є автономною і не включає духовно-культурних особливостей людської поведінки. Сьогодні, з поширенням глобалізаційних процесів, стає зрозумілим, що така економічна наука не спроможна запропонувати ефективних шляхів розвитку для країн, що розвиваються та намагаються витягнути себе з бідності.

Ефективне управління розглядається як необхідна умова розвитку: політична система повинна бути стабільною; закони повинні бути чітко виписані і застосовуватися таким чином, щоб договірні угоди виконувались; уряд не повинен бути корумпованим або некомпетентним. Слід заохочувати іноземні інвестиції, бюрократичні процедури для отримання дозволу на бізнес не повинні бути занадто обтяжливим. Без сумніву до цього списку ще є, що додати, але він як і раніше не враховує фундаментальні питання щодо того, як духовно-культурні цінності (економічна культура) впливають на господарський розвиток. А без цього незрозумілим лишається факт, чому окремі етнічні групи швидше досягають успіху в бізнесі, навіть якщо ці етнічні групи є меншинами в інших культурах, і чому країни з обмеженими ресурсними можливостями випереджають ті, які мають кращі вихідні дані для швидкого економічного зростання.

У своїй роботі «Роль культури в економічному розвитку» Френсіс Хейзел зазначає, що етнічні китайці на Філіппінах, які становлять менше 2 % населення, контролюють 60 % приватного сектора економіки країни, в тому числі чотири великих авіакомпанії країни і майже всі банки, готелі і торгові центри країни. І це не тільки на Філіппінах, китайці, як етнічні меншини, домінують в бізнесі й у інших країнах Південно-Східної Азії, а особливо в Індонезії, Таїланді, Бірмі та Малайзії [6].

І так по всьому світу ми можемо знайти приклади того, що окремі етнічні групи демонструють чудову здатність досягти успіху в бізнесі, де б вони не жили. Ліванці стали

найуспішнішими підприємцями в Сьєрра-Леоне та інших частинах Західної Африки. У Росії, після приватизації державних ресурсів, шість з семи мільярдерів є євреями. Протягом багатьох років хорвати характеризувались набагато вищим рівнем життя, ніж більшість сербів у колишній Югославії.

У тих випадках, коли у певних країнах (як то в Індонезії, в Руанді, в Сербії тощо) відбувались спроби позбавити домінуючі бізнес-меншини їх економічної потужності, прагнучи усунути дисбаланс шляхом експропріації холдингів, вигнання етнічних меншин, або війнами, крім величезних людських страждань, породжених самими конфліктами, позитивних ефектів не було досягнуто. Народи, які прагнули повернути те, що як вони відчували, було по справедливості їхнім, стали ще біднішими, оскільки люди, яким підприємства були передані не змогли забезпечити їх ефективне функціонування.

Грегорі Кларк пропонує ряд доказів, що підтверджують його переконаність у тому, що шлях до економічного розвитку, будь то на текстильній фабриці або комп'ютерній лабораторії, залежить від продуктивності праці, яка, в свою чергу, залежить від економічної культури людини. Він простежує стійке зростання продуктивності праці японців на противагу індійським працівникам у перші роки ХХ-го століття, показуючи, що з 1930-х років Японія випередила Індію і почала домінувати на ринку. Він доводить, що висока продуктивність праці японських робітників є результатом їх сильної дисципліни, яка, в свою чергу впливає з їхніх духовно-культурних цінностей [7].

Гвідо Табелліні, зробив спробу запропонувати реальні докази впливу культури на економічний розвиток. Використовуючи в якості культурних критеріїв довіру, віру у важливість індивідуальних зусиль, спільну мораль і автономію, він приходить до висновку, що щорічне економічне зростання і валовий внутрішній продукт на душу населення є вищим у тих регіонах Європи, які демонструють вищі рівні цих чотирьох духовно-культурних цінностей [8].

Важливим аспектом у розумінні впливу духовно-культурних цінностей на економічний розвиток країн є функції

економічної культури, через які розкривається її механізм, а відтак, і те, яким чином можна впливати на особливості її формування.

Наведемо для прикладу працю О.І.Янбулатової, яка виокремлює наступні системні функції економічної культури:

- *трансляційну*: передача з минулого в сьогодення, а потім у майбутнє цінностей, норм, уподобань, мотивів економічної поведінки;

- *селекційну*: відбір з успадкованих регуляторів тих, які корисні для вирішення нагальних завдань соціально-економічного розвитку;

- *інноваційну*: оновлення соціальних цінностей і норм шляхом вироблення нових еталонів і запозичення прогресивних з інших культур.

Вона ж обґрунтовує думку, що процес формування економічної культури є довготривалим і залежить від таких факторів:

- *економічних*: умови економічного життя суспільства, рівень розвитку економіки, характер власності;

- *історично-національних*: релігія, національні традиції, історичний розвиток країни, загальнокультурні цінності;

- *освітніх*: навчання, виховання, засоби масової інформації [5].

Таким чином, стає зрозумілим, що в сучасних умовах економічного розвитку країн, освіта сприяє йому не стільки тому, що вона надає нову інформацію і відточує навички, а тому, що прищеплює новий погляд на світ і формує суспільні цінності.

Дещо доповнюючи концепцію О. Янбулатової, В. Рижиков пропонує власне трактування функцій економічної культури. Автор, виходячи із її сутності, виділяє такі функції:

- *світоглядна* – формування загального уявлення про економіку, про економічну діяльність;

- *трансляційна* – передача з минулого в сьогодення і майбутнє соціальних цінностей, норм, еталонів поведінки, що склалися у сфері виробництва і розподілу в галузі економічної діяльності;

- *селекційна* – вибраковування морально застарілих цінностей, норм, еталонів поведінки;
- *інноваційна* – оновлення соціальних цінностей, норм, еталонів поведінки і запозичення їх з інших прогресивних культур;
- *гуманістична* – формування активної життєвої позиції людини, духовно-практичне перетворення світу;
- *аксіологічна* – зв'язок різних цінностей між собою, із соціальними і культурними факторами, структурою особистості;
- *адаптаційна* – взаємодія особистості або соціальної групи із соціальним середовищем;
- *стабілізаційна* – сприяння безконфліктному розвитку суспільства [3, с. 57].

Підвищення рівня освіченості громадян, зростання соціальних показників і наукоємності виробничого процесу свідчить про зростання значимості економічної культури у суспільстві. Зокрема, П. Лукша у своїй праці «Економіка культури – штрихи в науці нового покоління» обґрунтовує тезу, що виклики сучасного, постіндустріального, суспільства вимагають брати до уваги економічну культуру як один із домінуючих факторів економічного розвитку на ряду з освітою, науковими дослідженнями та іншими галузями соціально-економічної інфраструктури [2].

Суттєвість впливу економічної культури на якість людського капіталу та на економічний розвиток доводить і К. Гасратян, вказуючи на те, що в постіндустріальному суспільстві потреба у духовних та естетичних ресурсах зростає дедалі більше. Бурхливий розвиток інформаційних технологій, які проникають у все більше сфер людського життя, всезростаючі масштаби інформаційних ресурсів, подальше впровадження та розширення Інтернет-мережі спонукають до стрімкого збільшення інформаційних потоків в економіці та інтенсифікації культурного обміну [1, с. 84–90].

Досліджуючи спроби та причини невдач Росії розвинути інноваційні галузі в економіці, Н. Шорохова приходить до висновку, що: «Формування інноваційної економіки постіндустріального суспільства залежить не тільки від впровадження нано- та біотехнологій. Глобалізація та

інформатизація економіки, інтелектуалізація господарської діяльності вимагають розробки дієвої економічної політики, що спирається на адекватні економічні моделі та світоглядні компоненти економічної куль-тури, що дозволяють забезпечити людство від безконтрольного використання технологій шостого укладу» [4, с. 122].

Усе це дає змогу зробити висновок, що одні лиш сучасні технології ніяк не зможуть забезпечити розвитку економіки і підвищення рівня життя населення. Розвиток мислення на ряду з духовно-культурними цінностями, традиціями і звичками є значною частиною рівняння економічного успіху країн. Економічна культура, як сукупність цінностей і норм, які є регуляторами економічної поведінки людей, відіграє значну роль у становленні та розвитку ринкового суспільства, а також інститутів необхідних для його ефективного функціонування. Сучасна економічна думка дедалі частіше звертається до проблем економічної культури, зауважуючи зростаючий вплив духовно-культурних цінностей на особливості економічного розвитку країн.

Література

1. *Гасратян К.* Сфера культури в постіндустріальній економіці // МЭ и МО. – 2001. – №7. – С. 84–90.
2. *Лукиа П.* Економіка культури – штрихи в науці нового покоління // Неприкосновенный запас. – 2003. – №6 [Електронний ресурс] режим доступу: www.magazines.russ.ru
3. *Рижиков В.С.* Економічна культура: історичний аспект, аналіз та перспективи розвитку в умовах становлення економічних відносин ринкового типу // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №1 (163). – С. 57.
4. *Шорохова Н.А.* Економічна культура в умовах переходу до інноваційної економіки: проблеми та тенденції розвитку // Вестник Новгородского университета. – 2014. – №82. – С. 119–122.
5. *Янбулатова О.Ю.* Економічна культура як фактор соціально-економічного розвитку: Дис... канд. економ. наук: 08.00.01. – Кострома, 2000. – 101 с.

6. *Francis X. Hezel, SJ.* The Role of Culture in Economic Development // Micronesian Seminar. – 2009. [Електронний ресурс] режим доступу: <http://www.micsem.org>

7. *Gregory Clark.* A farewell to alms: a brief economic history of the world. – 2007. – 432 p.

8. *Guiso L., Sapienza P., Zingales L.* (2006) “Does Culture Affect Economic Outcomes?” // NBER Working Paper. – №1. – 1999.

Калініченко Зоя Дмитрівна, к.е.н, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Теорія інноваційної економіки підприємницького суспільства сформульована американським вченим П. Друкером. Він вважав економіку 90-х років на відміну від 60–70-х років інноваційною.

Сучасні теорії інноваційного розвитку змістили акценти у поведінці людей, сформували в них прагнення до накопичення знань.

Ранні теорії циклічного економічного зростання опиралися на технологічну парадигму. Дослідження Й. Шумпетера і його прихильників сформували техніко-економічну парадигму економічного розвитку. Концепція техніко-економічної парадигми виходить з того, що технологічні зміни випереджають зміни в системі державного устрою. Ключовий фактор парадигми – це нові технології і засоби виробництва [1].

Більшість центрів НТР знаходяться у мегаполісах, здатних генерувати синергію – підсилення результуючої окремих скла-

дових системи завдяки їх взаємодії – на базі знань та інформації. Така парадигма взаємодії зумовила появу техно-соціо-економічної парадигми. Тому, що кінцевий результат інноваційної діяльності залежить від особливостей взаємодії усіх чинників.

Позитивне сприйняття цієї парадигми важливе і для України, економічна криза якої виявилася затяжною і вийти з якої важливо лише за інноваційної концепції розвитку. Врахування цієї парадигми у процесі реформування економічних відносин дасть змогу сформуванню в Україні сприятливе для інноваційної діяльності та економічного розвитку середовище.

Економічний розвиток соціально-економічної системи неможливий без всебічного і безперервного використання продуктів науково-технічної діяльності. Нововведення здатні суттєво вплинути на економічні процеси і значно прискорити їх. М.-Портер виділив три основних структурних джерела економічного розвитку:

- розвиток на основі виробничих чинників;
- розвиток на основі інвестицій;
- розвиток на основі інноваційної діяльності.

Ефективність і конкурентоспроможність економіки визначаються співвідношенням цих джерел, яке на різних етапах розвитку було різним.

Екстенсивний тип розвитку (розширення) – спосіб економічного зростання, досягнення основних цілей шляхом кількісної зміни виробничих чинників на основі існуючого науково-технічного рівня.

Інтенсивний тип розвитку (напруженість, посилення) – спосіб економічного зростання, що передбачає використання передових науково-технічних досягнень для підвищення продуктивності та результативності соціально-економічної системи. В основі інтенсивного типу розвитку – застосування найефективніших виробничих чинників для вирішення основних соціально-економічних та екологічних завдань.

Інноваційний тип розвитку – спосіб економічного зростання, заснований на постійних і систематичних нововведеннях, спрямованих на суттєве покращення усіх аспектів господарської діяльності, періодичному перегрупуванню сил, обумовленому логікою НТП, цілями і завданнями розвитку

системи, можливістю використання певних ресурсних чинників для створення інноваційних товарів і формування конкурентних переваг.

Перехід господарських систем до інноваційного типу розвитку обумовлений об'єктивними причинами. На сучасному етапі рівень конкурентоспроможності економіки країни за безпечують саме науково-технічні інновації.

До середини ХХ ст. періоди, коли відбувалися наукові і технічні революції, не збігалися. Відомі технічні революції кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. пов'язані з відкриттями в техніці, наприклад парового двигуна, що дало можливість виробництву перейти від застосування окремих машин до системи машин, які приводились у дію двигуном-машиною. Технічна революція кінця ХІХ – початку ХХ ст. була пов'язана з винайденням двигуна внутрішнього згорання та електродвигуна.

Початок наукової революції спостерігався на початку ХХ ст.: відкрито теорію відносності, закон розщеплення атома у фізиці, гени і генетичний код у біології, антибіотики в медицині, пізніше – телеграф, телефон, телебачення, ЕОМ, супутниковий зв'язок, оптичні квантові генератори (лазери) [2].

Провідну роль у науково-технічній революції, яку переживає світова економіка нині, відіграє саме наука. Техніка орієнтується на наукові відкриття, які стають вихідною базою для створення нових галузей виробництва. У самому виробництві розвиваються наукові дослідження, виникла творча співдружність учених, інженерів, робітників, спеціалістів, а самі підприємства переростають у науково-промислові комплекси різних видів. В економіці цей тип розвитку визначається як інноваційний. Він ґрунтується на використанні принципово нових прогресивних технологій, організаційно-управлінських систем.

Важливу роль у житті суспільства відіграють галузі, що безпосередньо задовольняють потреби людей. Високими темпами зростає кількість нових підприємницьких структур, особливо малих і середніх підприємств, які спроможні швидко адаптуватись до вимог зовнішнього середовища.

Нова модель економічного зростання, що ґрунтується на інноваційному типі розвитку, передбачає зміну самого поняття

науково-технічного прогресу і науково-технічного розвитку. З'явилися нові пріоритети: інтелектуалізація виробничої діяльності, екологічність, використання високих технологій тощо. Ця модель потребує нової державної інноваційної політики ефективного стимулювання інновацій.

Інноваційний розвиток здійснюється закономірно під впливом певних причин, які спричинили його і які лежать у його основі. Проте на його перебіг впливає багато інших чинників, різноманітних обставин. Їх сукупність і взаємозалежність створює синергетичний ефект розвитку.

Інноваційний розвиток має циклічний характер. В економічній літературі визнання циклічності розвитку – поширений факт, про що свідчать численні публікації.

Циклічність розглядається як загальна форма руху світового господарства і національних господарств, що виражає нерівномірність функціонування різних елементів національного господарства, зміну еволюційних і біфуркаційних стадій його розвитку. Ідеться про неперервне коливання ділової активності, зльоти і падіння ринкової кон'юнктури, чергування екстенсивного та інтенсивного типів економічного зростання.

Циклічність – це рух від однієї макроекономічної рівноваги в масштабах щонайменше національної економіки до другої. Епіцентром циклічного руху є криза, у якій поєднуються межа та імпульс зростання економіки.

Криза утворює вихідну базу для нових капіталовкладень і нововведень, спонукаючи до оновлення на базі нової техніки, яка здатна не лише відтворити докризовий рівень прибутку, а й забезпечити вищий його рівень.

Крайні точки розвитку фіксують піднесення і кризу. Фази піднесення і розвитку починаються з поживлення ділової активності. Тут важливу роль відіграють науково-технологічні нововведення, які впливають на зміну економічної кон'юнктури, реструктуризацію економіки, ділову активність.

На сьогодні виникає надзвичайна потреба інноваційної діяльності, результатом якої є докорінне оновлення обладнання, створення нових товарів і нових галузей виробництва, нових ринків, нових робочих місць. Має відбутися зміна технологічної

парадигми, що в кінцевому підсумку дозволить вивести країну з кризи.

Література

1. *Лапко О.Н.* Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. – К.: ІЕП НАНУ, 2013. – 386 с.
2. *Потапенко А.Г.* Управління інноваціями в умовах ринку. – Х.: Фактор, 2010. – 406 с.

---

*Дідківська Леся Володимирівна, к.е.н., науковий співробітник
відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

Для побудови соціально орієнтованої ринкової економіки України та її європейської інтеграції проблема реалізації потенціалу кооперації в цілому та сільськогосподарської кооперації зокрема набуває особливого значення. Історичний досвід засвідчує, що сільськогосподарська кооперація як соціально-економічна організація дрібних сільськогосподарських виробників є одним з необхідних чинників переходу аграрного сектора економіки до ринкових відносин і його ефективного функціонування в умовах сучасного ринку. Між тим, сьогодні в Україні і теорія, і практика сільськогосподарської кооперації все ще знаходяться у стадії свого формування. Доцільність відродження кооперативного руху в Україні, а також недостатність вивченості проблеми як у теоретичному, так і в історичному аспектах зумовлюють актуальність піднятої проблеми.

З кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. українські вчені досліджували можливості використання кооперації для розв'язання поточних завдань піднесення вітчизняного сільського господарства відповідно до тих чи тих спроб держави реформувати економіку, тобто підпорядковували дослідження

переважно практичній меті. Серед них відомі вчені С. Бабенко, С. Гелей, В. Гончаренко, Ф. Горбонос, М. Малік, В. Марочко, О. Могильний, Л. Молдаван, О. Онищенко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Юрчишин, П. Юхименко та інші.

Водночас потреби реалій вимагають від економічної теорії у першу чергу наукового осмислення суті сільськогосподарської кооперації, її значення та наслідків для належного функціонування вітчизняного сільськогосподарського комплексу. Адже і сьогодні залишаються дискусійними питання ідентифікації сільськогосподарської кооперації, її форм та організацій, а також їхнього статусу як об'єкта оподаткування, ролі різних чинників забезпечення кооперативного руху, передусім проблеми взаємовідносин державних інститутів і кооперативних об'єднань як форми господарської самоорганізації та інші. Однією з основних методологічних проблем дослідження сільськогосподарської кооперації залишається відсутність чіткого визначення понять «кооперація», «кооператив», «сільськогосподарський кооператив», незважаючи на те, що вчені-економісти намагались розв'язати цю проблему ще з кінця XIX ст. У радянські часи безпідставно маніпулювали цими поняттями настільки, що з часом була втрачена суть цього унікального явища. Кооперативом називали колгоспи, їхні підрозділи, які нічого спільного з кооперативними організаціями не мали. Не відповідали суті, меті та фундаментальним принципам сільськогосподарської кооперації і перші «кооперативи» незалежної України, які були більше схожі на бізнесові організації.

Можна вважати, що вперше якісно новий підхід до дослідження сільськогосподарської кооперації досить чітко окреслений на початку 90-х рр. XX ст. у працях відомого історика-економіста Л. Горкіної. Суть цього підходу становить концепція сільськогосподарської кооперації передусім як соціально орієнтованої ринкової форми господарювання. Виходячи з розуміння кооперації як допоміжної ринкової форми функціонування селянського господарства в умовах ринкової економіки, дослідниця продемонструвала новий підхід до таких проблем, як визначення історичного місця виробничого кооперування селянства, колективного землеробства та його

ролі у формуванні теорії сільськогосподарської кооперації, сучасна оцінка концепцій кооперації М. Тугана-Барановського, виявлення особливостей розвитку та чинників деформації сільськогосподарської кооперації та кооперативної думки в умовах НЕПу тощо. Перспективність її поглядів на сільськогосподарську кооперацію як ринкову форму господарювання, котра об'єднує не виробництво, а виробників у сфері кредиту, постачання, переробки, збуту сільськогосподарської продукції тощо була підтверджена світовим і вітчизняним досвідом її розвитку.

Водночас у сучасній вітчизняній економічній літературі більшість дослідників продовжують відстоювати положення про ефективність сільськогосподарських виробничих кооперативів, а також наполягають на неприбутковості сільського сподарського кооперативу. Така позиція підтверджується і діючими законодавчими актами (Закони України «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997), «Про кооперацію» (2003)). Проте, зважаючи на ринкову природу сільськогосподарської кооперації, положення Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» про кооператив як неприбуткову організацію не відповідає її призначенню. Спроби заперечити підприємницьку сутність сільськогосподарської кооперації, відродити її як неприбуткову організацію не дозволяють їй реалізувати свою основну функцію – піднесення продуктивності селянського господарства, забезпечення соціально-культурних потреб селянства не тільки за рахунок держави, а шляхом добровільної акумуляції та ефективного використання власних коштів селянства.

Цікавий підхід до вивчення теоретичної спадщини вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі сільського сподарської кооперації, практичних досягнень і проблем зарубіжної кооперації пропонує відомий спеціаліст у цій сфері В. Зіновчук. Теоретико-методологічні напрацювання вченого були використані при підготовці Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», науково-практичних рекомендацій, методичних посібників для науковців і практиків тощо. В. Зіновчук розглядає сільськогосподарську кооперацію як ідеологію виживання сільськогосподарського виробника за умов сучасної ринкової

економіки, тому не проти відступати від деяких класичних кооперативних принципів, зокрема він допускає залучення зовнішніх інвестицій для розширення діяльності кооперативу та нарощування його конкурентоспроможності. А оскільки кооперативу на сучасному етапі непросто конкурувати з потужними аграрними комерційними структурами, що мають значні фінансові та матеріальні ресурси, бажаним, на його думку, є створення кооперативів вертикальної інтеграції. Слушною є думка вченого про доцільність заповнення вільних сегментів аграрного ринку, слабо освоєних діючими агрохолдингами, особистими селянськими та фермерськими господарствами, що об'єднуюватимуться в кооперативи з метою зниження трансакційних витрат.

У сучасних умовах виникає необхідність уточнення сутності та змісту кооперативної власності відповідно до ринкових умов її реалізації. Прогресивною в цьому плані є позиція сучасного дослідника В. Семчика, який доводить, що, незважаючи на те, що у чинному Законі України «Про власність» кооперативна власність, як і інші форми власності недержавних юридичних осіб, віднесена до колективної форми власності, право кооперативної власності є одним з видів права приватної власності. Таку правову позицію займає і Міжнародний кооперативний альянс. Дійсно, йдеться про колективну власність, якщо привласнення здійснюється в інтересах колективу, проте кооператив утворюється з метою виживання окремих товаровиробників у ринкових умовах, тому кооперативна власність є різновидом приватної власності. Причому сучасні економічні реалії розвинених країн світу підтверджують, що специфіка власності в аграрному секторі передбачає превалювання приватної власності. Внесення відповідних змін у Закони України «Про власність» (1991) і «Про кооперацію» (2003) сприяло б інтенсивнішому розвитку процесів кооперативного будівництва на селі.

Дослідженням теорії та історії сільськогосподарської кооперації присвячені і праці молодих учених, зокрема О. Вербової, А. Пантелеймоненка, Ю. Тимченко, М. Шевчишин, Ю. Ушкаренко. Їхні історичні розвідки сприяють збагаченню теорії кооперації та розкриттю механізмів її трансформації в сучасних

умовах у контексті історично унікальної ситуації. Адже лише врахування загальної логіки кооперації та механічне копіювання успішного світового досвіду в Україні без урахування економічної, законодавчої, політичної, культурної специфіки країни не дасть бажаних результатів.

Таким чином, аналіз стану сучасних історико-економічних досліджень еволюції теорії та історії сільськогосподарської кооперації в Україні засвідчує, що вони потребують подальшого розвитку. Врахування єдиного вітчизняного досвіду кооперативного будівництва як в умовах переходу до ринкової економіки наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст., так і наступного її згортання повинен стати вагомою складовою сучасного відродження сільськогосподарської кооперації.

Найперспективнішими для виконання даного завдання визнані нові теоретико-методологічні принципи дослідження історії та теорії сільськогосподарської кооперації, запропоновані сучасними економістами (Л. Горкіною, В. Зіновчуком, В. Сем-чиком та ін.). Ці принципи дозволяють оцінювати набутий кооперативний досвід з позицій його відповідності завданню розбудови в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки. Разом з тим, найповніше розкрити соціально-економічну сутність сільськогосподарської кооперації і визначити інституціональні передумови її формування та розвитку в умовах ринку можна застосувавши сучасний інституціональний підхід до дослідження еволюції її теорії і практики.

Література

1. *Горбонос Ф.В.* Кооперація: методологічні і методичні основи / Горбонос Ф.В. – Львів: ЛАДУ, 2003. – 264 с.
2. *Горкіна Л.П.* Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина ХІХ – перша третина ХХ ст.) / Горкіна Л.П. – К. : Наукова думка, 1994. – 244 с.
3. *Зіновчук В.В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / Зіновчуки В.В. – К. : Логос, 1999. – 256 с.

4. Кооперативне право: Підручник / За ред. В.І. Семчика. – К. : Ін Юре, 1998. – 336с.

5. *Пантелеймоненко А.О.* Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти / Пантелеймоненко А.О. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. – 227 с.

Воробйова Людмила Василівна, к.е.н., доцент
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ У СВІТОВОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРІ

Градація наукових шкіл в економічній теорії, як і в інших науках, відбувається за різними ознаками: наукове лідерство, географічна точка, науково-методологічні засади тощо. На наш погляд, правомірно говорити про українську школу фізичної економії. Її становлення пов'язане з ментальністю, культурою українського народу, а також з історичним розвитком та географічним розташуванням України. Сутність української школи фізичної економії, її теоретичний зміст, становить вчення С. Подолинського, його «енергетична теорія». Перш за все, безумовно, йдеться про нову наукову парадигму. С. Подолинський ставив завданням погодити працю з фізичними теоріями, сформулювавши тим самим принципово нові засади відтворення. Основним стрижнем, навколо якого тогочасна політична економія будувала свої теорії, була вартість. Більшість шкіл ігнорувала зв'язок людини із зовнішнім середовищем. Подолинський започаткував фізичну економію. Її теоретичні засади лежать у площині не лише філософської та економічної думки, а й ряду інших наук (математики, фізики, астрономії, хімії тощо). С. Подолинський не мав учнів за життя, проте має багато послідовників.

Започаткована С. Подолинським, продовжена В. Вернадським, концептуально сформована М Руденком і розроблювана сучасними вченими, українська школа фізичної економії не має рівних собі аналогів, що дозволяє вважати її науковою школою світового рівня.

С. Подолинський уперше поєднав поняття праця і розвиток зі зростанням потоку вільної енергії. Ми можемо говорити про пріоритет вітчизняної науки в постановці проблем. За минулі 135 років від дня виходу фундаментальної роботи С. Подолинського «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1880) ідеї, які вперше висловив український учений, пройшли випробування часом і отримали розвиток у науці. В наш час є кілька сотень робіт, надрукованих різними авторами, де аналізується енергетична теорія.

С. Подолинський звернув увагу на невідповідність процесу фотосинтезу другому закону термодинаміки, а саме: сонячна енергія більшої ентропії перетворюється на енергію меншої ентропії. Ця невідповідність довгий час лишалась невирішеною. І лише в кінці ХХ століття бельгійський учений російського походження, лауреат Нобелівської премії (1977 р.) Ілля Пригожін сформулював теорему для нерівноважних процесів як четверте начало термодинаміки, що протидіє другому її началу. Але той самий науковий результат, як писав П. Кузнєцов, С. Подолинський отримав понад сто років тому. Цей науковий результат він назвав «законом Подолинського».

С. Подолинський створив оригінальне вчення, що перевершило попередні надбання економічної наукової думки, випередило свій час.

Учений дав нове наукове визначення праці. С. Подолинський показав, що праця – це діяльність, яка пов'язана з регулюванням потоків енергії і її нагромадження. Деякі види праці ефективні при безпосередньому використанні енергії Сонця в господарстві, інші – в її збереженні і переробці, а в сукупності людство може забезпечити потік негативної ентропії, достатній для сталого розвитку. За розрахунками Подолинського, сталим розвитком суспільства треба вважати такий, при якому витрати однієї калорії людської праці втягують в обіг 20 калорій

сонячної енергії (тепер це називають «принципом Подолинського»).

Хотілося б ще раз звернути увагу на визначення наукової парадигми С. Подолинського. Прогрес суспільства він пов'язує зі збільшенням енергетичного бюджету кожної людини і людства в цілому, зі збереженням і нагромадженням енергії. Вчений показав, що людина є єдиною відомою в науці силою природи, яка певними вольовими актами може: збільшувати частину енергії Сонця, що акумулюється на поверхні Землі; зменшувати кількість енергії, що розсіюється в світовий простір. При цьому збереження і нагромадження енергії відбувається завдяки усвідомленій, творчій праці людини.

Ідеї С. Подолинського розвинув В. Вернадський. Свої дослідження Вернадський розпочав з вивчення біосфери. У монографії «Біосфера» (1926) він розкриває її сутність, визначає основні компоненти біосфери та її трансформацію, викликану діяльністю людей.

Великою заслугою В. Вернадського є вчення про живу речовину. Жива речовина, визначає він, це не лише джерело енергії для геохімічних процесів, але і джерело вільної енергії, що їх підтримує. Саме завдяки живій речовині біосфера стає активною оболонкою землі.

В. Вернадський, як і С. Подолинський, звертає увагу на поширення живих організмів на Землі і їхню роль у нагромадженні сонячної енергії. Цю роль Подолинський прирівнює до дії «термічної машини», тобто такої машини, у якій теплота переходить у роботу – принцип Саді Карно. Цю ідею проводить потім і В. Вернадський.

В. Вернадський розглядає біосферу як негентропійну систему, яка завдяки живій речовині здатна нагромаджувати сонячну енергію, компенсуючи тим самим її витрати на теплове випромінювання. Цю ідею досліджував і С. Подолинський.

Вернадський розкриває явища, пов'язані з сонячним рухом живої речовини і визначає поняття «ноосфера». У С. Подолинського нема формування цього поняття, але у нього чітко визначена роль людського інтелекту у процесі нагромадження енергії.

Подолінський і В. Вернадський піднімають проблеми гармонійного розвитку природи і суспільства, автотрофності людства. С. Подолінський аналізує енергію Всесвіту, її розподіл, збереження і розсіювання. Планетарні процеси досліджує і В. Вернадський.

Український дослідник М. Руденко на засадах нової економіко-філософської системи сформулював концепцію фізичної економії, яка є суттєвим внеском у розвиток світової економічної думки.

Теоретична концепція М. Руденка викладена ним у збірнику економічних праць «Енергія прогресу: нариси з фізичної економії», що складається з чотирьох нарисів і трьох статей (1998 р.), і знайшла продовження у філософсько-космологічній праці «Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту)» (2001). У своїх працях М. Руденко поглиблює і розвиває наукову парадигму С. Подолінського.

Свою економіко-філософську систему М. Руденко будує на засадах синтезу філософії економіки, космології, математики, фізики та інших наук. Говорячи про методи пізнання, він підкреслює, що вони повинні базуватись на метафізичних засадах, а пізнання потрібно розпочинати з визначення субстанції. М. Руденко заперечує Марксове визначення праці як субстанції вартості. Щодо субстанції, то у М. Руденка це космічна енергія, світова Монада.

Основну увагу вчений приділяє аналізу додаткової вартості, яку він називає «енергією прогресу». Енергією прогресу М. Руденко називає саме абсолютну додаткову вартість. Абсолютна додаткова вартість, за його визначенням, це додаткова енергія Сонця, яку людство використовує для свого прогресу. А відносна додаткова вартість утворюється працею людини.

Вчений не заперечує права на існування політичної економії, але наголошує на пріоритетності ідей фізичної економії. Адже людям притаманна не тільки суспільно-духовна, а й фізична сутність. А політична економія не вирішує фізичні проблеми. Це спрощує економічні знання, робить їх однобокими і неефективними у вирішенні народногосподарських питань. Тому не політизація економічних знань, а підхід до аналізу з

позицій природних законів може стати основою економічного розвитку.

---

*Волкова Олена Михайлівна, старший викладач
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Питання ролі держави у розвитку господарської системи піднімалося з давніх часів державними діячами, філософами, вченими сфери політики, економіки, права та не втратило своєї актуальності і сьогодні. З XVII ст. – періоду становлення ринкової економіки в провідних країнах Європейської цивілізації – знання про роль держави та ринку у суспільному розвитку почали формуватися на основі методології класичної політичної економії.

А. Сміт обґрунтував ліберальну концепцію ринку – діяльність «економічної людини» є джерелом багатства народів, «невидима рука» забезпечує взаємодію економічних суб'єктів, тому держава виконує роль «нічного сторожа». Представники неоліберального напрямку поповнили цю концепцію «ліберальним інтервенціоналізмом», під яким А. Рюстов розумів держав-не втручання задля прискореного природного процесу розвитку ринкової економіки, сприяння пристосування господарюючих суб'єктів до структурних змін ринку, А. Мюллер-Армак – служіння ринкового господарства соціальним інтересам суспільства, В. Ойкен і Ф. Бем – створення і підтримки конкурентного порядку мінового (ринкового) господарства для досягнення максимальної інтенсивності конкуренції й одночасно обмеження дії факторів, які викривлюють конкурентні умови. Мінімальна держава М. Фрідмена з позицій методологічних положень класичної політичної економії, неокласичних шкіл

зорієнтована на виправлення можливих відхилень діяльності ринку, пов'язаних з компенсацією шкоди третім особам, забезпеченням національної оборони тощо. Методологія позитивізму та сформульовані М. Фрідменом «новітня кількісна теорія грошей», «грошове правило» монетаризму стали підставою для регулювання державою (Центральним банком) грошової маси в обігу, що практично реалізувалось у 1970–80-х рр. у провідних країнах Європейської цивілізації.

Перші спроби дослідження впливу цивілізаційних чинників на господарський розвиток привели до появи альтернативного до класичної політичної економії напряму – німецької історичної школи, що заклала методологію інституціонального аналізу ринкової економіки та ролі держави в ній. Використовуючи емпіричні методи у дослідженні національного господарства, вплив на господарство позаекономічних чинників та будучи прихильниками його ринкового розвитку, Ф. Ліст та інші представники німецької історичної школи рушійною силою суспільного і, насамперед, економічного розвитку вважали «виховний протекціонізм», тим самим заперечували роль держави класиків – «нічного сторожа».

Дж. М. Кейнс, заперечуючи саморегулюючу ринкову економіку, застав у свою теорію державного регулювання суспільний сукупний ефективний попит як основу без кризового розвитку ринкової економіки. Запропонована Дж. М. Кейнсом бюджетна та кредитно-грошова політика держави, як інструменти державного регулювання, практичного управління сукупним попитом, стала складовою як наукової кейнсіанської революції так і реальним засобом побудови макроекономічної моделі провідних країн Європейської цивілізації, основою для подальшого розвитку макроекономічної теорії прихильниками і представниками цього напряму у 30–60 рр. ХХ ст.

Пошук нових методологічних підходів щодо ролі держави у суспільстві в цілому та господарській системі зокрема з часів виходу в світ парадигмальних праць А. Сміта «Дослідження про природу та причини добробуту націй» (1776) і Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» (1936) привів до панування сьогодні неоніституціонального підходу М. Олсона та Д. Норта – теорії насилля.

Одним з перших економістів, що розглядають державу як сукупність суперечливих цілей і не співпадаючих інтересів, був Д. Норт. Близька до підходу Д. Норта модель розподільної демократії, запропонована М. Олсоном і МакГіром, є закономірним продовженням їх моделей автократичного правління і консенсусної демократії. Відповідно до визначення держави як організацію з порівняльними перевагами в здійсненні насилля, що поширюються на географічний район, межі якого встановлюються його здатністю оподатковувати підданих, що використовує ці переваги для надання суспільних благ, Аузан О.О. виділяє єдину функцію держави – виробництво суспільних благ, важливішими з яких є створення і захист формальних правил [1, с. 211].

Серед представників української сучасної економічної думки переважає використання інституціональних підходів у дослідженні ролі держави у ринковій економіці. І. Й. Малий вважає, що використання теорії інтересів для аналізу характеру всього спектру складних питань економічного розвитку дозволяє визначати інтерес як вияв мотиваційної сторони в діяльності та поведінці як людини, так і держави чи міжнародних економічних і політичних організацій, тобто є основною складовою механізму взаємодії держави і ринку [2, с. 38]. Тому, на думку вченого, держава, виступаючи вищим за рівнем організації і значимості інститутом суспільства, повинна об'єднувати її членів шляхом забезпечення одночасної реалізації особистих і суспільних інтересів що досягається через виконання певних функцій держави [2, с. 64–65].

В. В. Демент'єв, досліджуючи інституційні проблеми ефективної держави і використовуючи висновки теорії суспільного вибору (Д. Бьюкенен, Г. Таллок), теорії колективних дій (М. Олсон), інституціональної теорії держави (Д. Норт), зауважує, що єдиним джерелом раціональних для суспільства дій влади може бути тільки відмова від приватного інтересу і безпосередня дія в інтересах суспільства [3, с. 47]. А.М. Колот пропонує розглядати ринок і державу як складові ефективно функціонуючої моделі соціально-економічного розвитку, в якій важливою складовою є державне регулювання, оскільки ринок не в змозі упорядкувати всі суспільні відносини, привести їх у

систему з урахуванням інтересів усіх соціальних сил суспільства [4, с. 75].

І.К. Бабайцева, використовуючи системний аналіз суспільних процесів в цілому та економічних зокрема, зауважує, що не існують підстави стверджувати про протиставлення держави і ринку оскільки держава і ринок різнопорядкові поняття, де держава представляє собою один із суб'єктів господарювання, а ринок – одну із форм зв'язку суб'єктів (тому судження «більше держави – менше ринку» позбавлено сенсу: «більше суб'єкта – менше зв'язку»), також «держава діє не тільки у сфері обміну, але є учасником всього відтворювального процесу в цілому» [5, с. 39]. Також вона зазначає, що держава діє і як внутрішня сила, і як зовнішня, а не тільки є органічною частиною національної економіки або її зовнішньою силою [5, с. 39].

Одним з положень цивілізаційної парадигми суспільство-знавства, розробленої С. В. Степаненко [6, с. 20], є наявність у суспільстві і відповідно в господарській системі організаційного центру, роль якого виконує держава [7]. Держава, виступаючи організаційним центром суспільства і господарської системи, забезпечує їхню цілісність, шляхом реалізації економічних функцій [8, с. 93–95]. На підставах наявності верховної влади в організаційного центру, який представлений державними органами, відбувається реалізація економічних функцій держави шляхом формування інституціонального середовища для діяльності господарських суб'єктів. Отже, організація державою господарської системи фактично полягає в розбудові системи економічних інститутів. Склад економічних інститутів за кожним функціональним напрямком змінюється, адже постійно виникають нові функції. Водночас у кожному з таких напрямів функціонують базові економічні інститути. Досягнення єдності, узгодженості, економічних інститутів у межах як функціональних напрямків, так і господарської системи є головним завданням держави щодо забезпечення її цілісності.

Протягом трьох сторіч були спроби «удосконалити» ліберальну концепцію А. Сміта або взагалі спростувати її як теоретично, так і практично. Панування монетарних підходів держав-

ної політики у провідних країнах світу, засвідчує, що лібералізація ринкової економіки з роллю держави в сучасній інституціональній інтерпретації є фактором глобальних суспільних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Література

1. Институциональная экономика [Текст] : Новая институциональная экономическая теория : учебник / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Экон. фак. ; под общ. ред. А. А. Аузана. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 415 с.

2. Малий І.Й., Диба М.І., Галабурда М.К. Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія / За заг. та наук. ред. д-ра екон. наук, проф. І. Й. Малоого. – К.: КНЕУ, 2005. – 358 с.

3. Институциональные проблемы эффективного государства / Под. ред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Донецк: ДонНТУ, 2011. – 292 с.

4. Колот А. М. Держава як суб'єкт регулювання соціально-трудоових відносин в умовах глобалізації економіки // Стратегія економічного розвитку України. – 2002. – № 1 (8). – С. 75–80.

5. Бабайцева И.К. Экономические функции государства и механизм их реализации в условиях рыночной экономики: дис. на соискание научн степени доктора юрид. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / И.К. Бабайцева. – Саратов, 2006. – 436 с.

6. Степаненко С.В. Некласичні засади сучасної економічної освіти / С. В. Степаненко // Від викладання дисциплін – до освоєння наук: трансформація змісту, технологій освітньої діяльності та розвиток педагогічної майстерності : зб. матеріалів наук.-метод. конф., 31 січ. 2013 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [редкол.: А. М. Колот, О. І. Олексюк, Т. В. Гуть]. – К. : КНЕУ, 2013. – С. 19–23.

7. Волкова О.М. Держава в суспільстві та в його господарській сфері: неklasичний підхід // Економіка розвитку / Науко-вий журнал. – Х.: ХНЕУ. – № 2 (62). – 2012. – 105 с. – С. 5–9.

8. *Степаненко С.В., Волкова О.М.* Держава в організації господарської системи // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – 2013. – Вип. 2(44) – С. 85–99.

Логінов Микола Михайлович, к.і.н., доцент
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ТЕОРЕТИЧНИХ РОЗРОБКАХ ДЖ. М. КЕЙНСА ТА Ф. ФОН ХАЙЄКА

Нова історія, що почалася з нідерландської та англійської революцій XVI–XVII ст., характеризується виникненням теорій економічного розвитку і з'ясуванням ролі держави в цьому процесі. Зміни в можливостях ринкової саморегуляції економічних процесів знайшли відображення у відповідних економічних теоріях про місце і роль держави у господарсько-економічному житті суспільства.

Першою теорією, що пояснювала роль держави в економічному житті, є класична теорія, згідно з якою, найдоречнішою для держави була роль спостерігача вільної гри ринкових сил. Наприклад, А. Сміт вважав, що інтереси держави не повинні виходити за межі проблем збереження власності, організації грошового обігу, громадського правопорядку. Вільна гра ринкових сил становить сутність саморегулювання цін, заробітної плати, зайнятості, заощаджень, інвестицій. Така саморегуляція можлива в умовах, коли суб'єкти ринку переслідують свій приватний інтерес і не володіють економічною владою, достатньою для нав'язування своїх правил функціонування ринку. Однак практика капіталізму періоду промислової революції показала, що продавці та покупці постійно прагнуть уникнути конкуренції і встановити монополію, як з боку попиту, так і

пропозиції. Це пояснюється тим, що конкуренція створює передумови для постійного переділу власності, який для деяких учасників ринку означає радикальні зміни у соціальній приналежності та джерелах доходів.

Проте депресія 1929–1933 рр. змусила переглянути теорію автоматичної рівноваги попиту та пропозиції, оскільки норма відсотка не пояснювала існування умов загальної рівноваги на ринку, вже не встановлювала баланс заощаджень та інвестицій, не сприяла створенню робочих місць і повної зайнятості. Через ускладнення умов економічного життя суспільства необхідно було переглянути класичний погляд на можливості ринкового механізму координувати взаємодію суб'єктів ринку. У 30-і рр. ХХ ст. була розроблена принципово нова концепція ролі держави в економічному житті суспільства. Автором нової концепції визначальної ролі держави в регулюванні економіки був Дж. М. Кейнс. Його головна праця «Загальна теорія зайня-тості, відсотка і грошей», містить основи теорії державного регулювання ринкової економіки. Суть його концепції – обґрун-тування державного регулювання капіталістичної економіки як методу впливу держави на економіку з метою забезпечення безперебійного її функціонування в рамках незмінної системи капіталістичних відносин. «Нашою кінцевою метою, – писав Дж.М. Кейнс, – може бути відбір таких змінних величин, які піддаються свідомому контролю або управлінню з боку центральної влади у рамках тієї господарської системи, в якій ми живемо». Дж. М. Кейнс основною сферою державного регулювання вважав ринкові відносини.

Для кейнсіанської концепції макроекономічного регулюван-ня притаманні наступні основні положення:

1. Класична теорія виходить з господарських рішень, які приймаються на рівні мікроекономіки окремими фірмами і домашніми господарствами.

2. Особливе місце в системі аналізу Кейнса посідає спів-відношення споживання і заощаджень, які можна проаналі-зувати за допомогою таких показників, як середня та гранична схильність до споживання і заощадження. Кейнс показав, що економічної рівноваги не можна досягнути тільки через

рівновагу на ринках товарів і грошей. Особливо це стосується ринку праці, який знаходиться під впливом таких чинників, як спад виробництва, діяльність профспілок і підприємців, що перешкоджають автоматичному підстроюванню рівня заробітної плати під кількість робочих місць.

Головними рисами кейнсіанської моделі регулювання є:

- висока частка національного доходу, що перерозподіляється через держбюджет;
- створення великої зони державного підприємництва на основі утворення державних і змішаних підприємств;
- широке використання бюджетно-фінансових і кредитно-фінансових регуляторів для стабілізації економічної кон'юнктури, згладжування циклічних коливань, підтримки високих темпів зростання і високого рівня зайнятості.

Кейнсіанські погляди на роль держави в сучасній економіці трансформувалися в кілька макроекономічних теорій: посткейнсіанство, ліве кейнсіанство, хіксіанське кейнсіанство. Певною альтернативою кейнсіанству є сукупність неокласичних поглядів на природу і механізм впливу держави на економічне життя суспільства. Основи неокласичного підходу до проблеми співвідношення ролі держави і вільних ринкових сил представлені науковими школами неолібералізму і монетаризму.

Модель державного регулювання, запропонована Кейнсом, дозволила послабити циклічні коливання протягом більш ніж двох повоєнних десятиліть. Проте на початку 70-х рр. почала проявлятися невідповідність між можливостями державного регулювання і об'єктивними економічними умовами. Кейнсіанська модель могла бути стійкою лише в умовах високих темпів зростання. Високі темпи зростання національного доходу створювали можливість перерозподілу без зменшення темпів накопичення капіталу. Однак у 70-ті рр. ХХ ст. умови відтворення різко погіршилися. Було спростовано закон Філліпса, згідно з яким безробіття та інфляція не можуть зростати одночасно. Кейнсіанські шляхи виходу з кризи тільки розкручували інфляційну спіраль. Під впливом цієї кризи відбулася кардинальна перебудова системи державного регулювання і склалася нова, неоконсервативна модель регулювання.

Розглядаючи етапи еволюції економічних підходів регулювання діяльності не можна оминати роботи прихильника економічного лібералізму Фрідріха фон Хайєка. Протягом усієї своєї діяльності він послідовно відстоював ідею згубності втручання у спонтанний ринковий порядок, навіть у період з 30-х до кінця 70-х рр. ХХ ст., коли ідеї кейнсіанської теорії завоювали місце офіційної доктрини в економічній політиці західних країн. У своїй книзі «Згубна самовпевненість. Помилки соціалізму» Ф. фон Хайек говорив про згубну природу соціалістичних ідей ХІХ-ХХ ст. «... Науковий аналіз показує, що, слідуючи спонтанно складеним моральним традиціям, які лежали в основі конкурентного ринкового порядку (а ці традиції не відповідають канонам і нормам раціоналізму, які підтримуються більшістю соціалістів), ми створюємо і накопичуємо більше знань і багатства, ніж можливо здобути і використати в централізованому регульованій економіці, прихильники яких претендують на використання «чистого розуму». Таким чином, цілі соціалізму фактично недосяжні, і програми його нездійсненні ще й логічно».

У 30-ті рр. ХХ ст. для протидії кейнсіанським ідеям державного регулювання економіки, що обмежують систему вільної конкуренції, у західних країнах були створені неоліберальні центри з розроблення альтернативних заходів державного втручання в економіку. Найкрупніші центри неолібералізму сформувалися в Німеччині, США, Англії та отримали відповідно назви: Фрайбурзька школа (її лідери – В. Ойкен, В. Репке, А. Рюстов, Л. Ерхард та ін.), Чиказька школа, яку також називають «монетарною школою» (її лідери – М. Фрідмен, А. Мельтцер, К. Бруннер, А.-Шварц та ін.), Лондонська школа (її лідери – Ф. Хайек, Л. Роббінс та ін.).

До неоліберального напрямку можна віднести і ідеї Ф. фон Хайєка, проте, вони не вкладаються ні в рамки неолібералізму, ні в рамки кейнсіанства, – це глибоко самобутній економіст, соціолог і філософ. Ф. фон Хайек – один з творців сучасної теорії грошей, він зробив вагомий внесок і в інші розділи економічної науки, його вважають основоположником так званої неоавстрійської школи в економіці. У своїх роботах «Конкуренція як процедура

відкриття» (1989), «Дорога до рабства» (1944), «Ціни і виробництво» (1931), «Згубна самовпевненість. Помилки соціалізму» (1988) та ін.

Ф. фон Хайек наполягає на тому, що розширення державної влади призведе до придушення інтелектуальної свободи і вільного розвитку культури. Він стверджує, що «повсюдне планування, яке, як вважають, необхідне для того, щоб організувати господарську діяльність на раціональніших та ефективніших засадах, передбачає значно більший збіг думок з приводу відносного значення різних соціальних завдань, ніж те, яке існує в дійсності; отже, щоб мати можливість планувати, відповідний орган повинен нав'язати народу детально розроблений кодекс моральних цінностей, якого не існує».

Боротьба Ф. фон Хайєка проти етатистських тенденцій досягає апогею в книгах «Дорога до рабства» і «Конституція свободи», де міститься попередження про те, що якщо не будуть відновлені господарські звичаї XVIII ст., то західний світ розвиватиметься шляхом тоталітаризму. Ф. фон Хайек звертається до лібералізму XVIII ст. і без суттєвих застережень або змін переносить його прямо в центр сучасного господарського життя. Лише безперешкодне функціонування вільного ринкового господарства може, як він стверджує, забезпечити основні свободи людини. До тих пір поки держава буде довільно втручатися в дію спонтанних господарських сил, доведеться стикатися з безперервними замахами на свободу. «Правильне» планування можливе лише в обстановці *laissez faire*, тоді як надмірна участь держави у плануванні економічного розвитку веде до руйнування особистості.

Втручання держави, за Ф. фон Хайєком, не тільки порушує рівновагу в економіці, але навіть поступово знищує свободу індивідуума і демократію. Тому чим більше держава піклується про своїх громадян, тим швидше вона позбавляє їх будь-якої свободи. На підставі цього Ф. фон Хайек заперечує державне планування, а соціалізм називає посяганням на права людини і грубою помилкою, що призвела до встановлення в Росії тоталітарного режиму. Він вважає, що переважання державної власності, всеосяжність державного контролю є причиною концентрації влади в руках гірших в моральному і творчому

відношенні верств населення, в цьому – причина політичного тоталітаризму і корупції.

На думку вченого, конкуренція – багатогранне явище, яке має кілька рівнів. Економічний індивідуалізм забезпечує конкурентоздатність будь-яким формам приватної власності, у тому числі і монополіям. Монополізація не спотворює економічну інформацію, а дає поштовх до пошуку нових форм економічної поведінки в межах ринку, породжує конкурентні інновації. Система приватної власності – головна умова економічної свободи й конкуренції. Поки контроль над власністю розподілений між багатьма, незалежними один від іншого, суб'єктами, доти ніхто, у тому числі і держава, не матиме над ними абсолютної влади. Боротьба держави з монопольними утвореннями – це не що інше як посягання не тільки на конкурентні форми організації підприємництва, а й на права власників.

Ідеї Ф. фон Хайєка здійснили вагомий вплив на економічну теорію і політику країн Заходу. Проведені у 80-х рр. ХХ ст. денаціоналізація власності та її приватизація – результат цього впливу. Функція держави, за Ф. фон Хайєком, полягає в охороні природного соціального порядку – свободи конкуренції, свободи монополії, свободи вибору, свободи розвитку. Ця функція по-винна здійснюватися через законотворчість, формування су-спільних моральних норм, ідеологічне виховання, охорону уста-лених традицій. Ф. фон Хайек заперечує будь-який примус, зов-нішнє втручання з боку держави. Це стосується і перерозподілу доходів, оскільки нерівність у доходах є ефективною формою примусу до праці, а отже, до розвитку суспільного виробництва. Соціальна справедливість, на думку Ф. фон Хайєка, є суто моральною категорією. Вона може існувати лише за умов примусової економіки «адміністративного деспотизму», що об'єктивно порушує природний соціальний порядок.

За Ф. фон Хайєком, держава не повинна займатися питаннями соціального страхування, освітою, охороною здоров'я, визначати ставки квартплати чи рівень цін, не повинна надавати соціальних гарантій (максимум, що можна допустити – це пенсії за старістю та допомога по безробіттю). Економічна концепція

Ф. фон Хайєка побудована на принципі економічної свободи та не втручання держави в економіку. Економічна роль держави, за Ф. фон Хайєком, полягає в перерозподілі тих засобів, які надані їй у розпорядження. Він рішуче виступає проти бюджетних методів втручання, що призводять до дефіциту, проти розширювальної грошової політики з метою фінансування державних витрат.

Більш того, Ф. фон Хайєк наполягає на обмеженні впливу держави на грошову сферу, а як потужний засіб впливу на економіку пропонує скасувати приватну монополію держави на випуск грошей. Виходячи з класичного визначення функцій грошей, він обґрунтовує ідею випуску грошей на конкурентних принципах, що, на його думку, зробить можливою регуляцію співвідношення грошей і товарів, обмін яких ці гроші обслуговують. Валюти конкуруватимуть між собою за купівельною спроможністю і паритетом, що й визначатиме обсяги їхньої емісії.

Отже, неоліберальна спрямованість теорії Ф. фон Хайєка полягає в тому, що він пропонує обмежити роль держави виконанням інституційних (законодавчої, виховної тощо) та охоронної функцій, спрямованих на відновлення дії ринкових механізмів. Соціальні проблеми та їх вирішення державою допускаються лише в тих межах, які визначаються розмірами витратної частини бюджету.

Таким чином, кейнсіанство і неолібералізм принципово різняться у своїх підходах до ролі державного втручання в економічні процеси.

Якщо кейнсіанство першочерговим завданням держави вважає здійснення заходів активного втручання в економіку, то неолібералізм – відстоює принципи пасивного державного регулювання. За кейнсіанським моделями перевага віддається сукупності державних заходів з інвестування у різні сфери економіки, розширення обсягів урядових замовлень, закупівель, посилення податкової політики.

Неоліберали дійшли висновку, що стихійні ринкові сили не завжди в змозі самі по собі забезпечити нормальний процес відтворення, і настає необхідність стабілізуючого втручання ззовні.

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе ; [науч. ред.: В. С. Автономов, Е. М. Майбурд ; пер. с англ. О. В. Буклемишева и др.]. – М. : Дело, 1994. – 687 с.

2. Ветрова И. М. Систематизация теоретических подходов регулирования экономической деятельности в регионе в современных условиях / И. М. Ветрова, В. И. Кикоть // Экономика и управление. – 2006. – № 2–3. – С. 116–121.

3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег : пер. с англ. / Дж. М. Кейнс; ред. Л. П. Кураков. – М. : Гелиос АРВ, 1999. – 352 с. – (Классики экономической науки – XX век).

4. Хайек Фридрих Август фон. Дорога к рабству / Пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.

5. Хайек Фридрих Август. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма [Текст] : пер. с англ. / Ф. А. Хайек ; ред. У. У. Бартли, Ш. – М. : Новости, 1992. – 303 с.

---

*Лопух Ксенія Володимирівна, к.е.н., старший викладач
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

**ЗМІНА МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У
ДОСЛІДЖЕННІ ГРОШОВО-КРЕДИТНИХ АСПЕКТІВ
РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ГОСПОДАРСТВА**

З 80-х років ХХ ст. ринкова економіка переходить до нової стадії свого розвитку. Вона характеризується поглибленням глобальної конкуренції на основі науково-технологічних інновацій і посиленням впливу грошово-кредитних, фінансових чинників на господарську систему суспільства, що спричиняють до фундаментальних змін у її функціонуванні.

З одного боку, вони мають позитивні наслідки, зокрема інформаційна та фінансова революції, але, з іншого боку, динаміка господарського розвитку в зазначений період супрово-

джується посиленням його циклічності і поглибленням соціальних (зокрема, посилення нерівності) та екологічних проблем в окремих країнах і в світовому масштабі. Проте, на думку більшості зарубіжних і вітчизняних учених адекватного відображення ці зміни в економічній науці не знаходять. Це пов'язано з тим, що процеси в реальному економічному житті суспільства на сучасній стадії його розвитку відбуваються набагато швидше, ніж теорія встигає адаптуватися до них, пояснити та дати відповіді на питання, які породжують ці нові явища в економіці. На нашу думку, критика сучасних неокласичних теорій, які складають основний напрям економічної науки – мейнстріму – є небезпідставною, адже остання світова фінансово-економічна криза виявила не тільки глибокі дис-пропорції у сучасному розвитку світової господарської системи, а й показала обмеженість і проблеми в економічній теорії. Вчені наголошують як на теоретико-методологічних проблемах еконо-мічної науки, так і на її практичній придатності її рекомендацій, тобто бути потужною основною економічної політики для вирішення реальних соціально-економічних проблем.

Про кризовий стан економічної науки сьогодні свідчить, головним чином, той факт, що вона не може пояснити і розв'язати реальних соціально-економічних проблем. Це проявляється, зокрема, у відставанні теорії від прискорених темпів світових трансформаційних процесів, а також застарілості методології, що спирається на принципи індустріалізму та логіку модернізму, за допомогою якої наука намагається підлаштуватися під економічну дійсність. Тому звичайно і виникає невідповідність між теорією і практикою, що призводить до неможливості вирішення економічних проблем.

В умовах превалювання у господарському розвитку грошово-кредитних і фінансових чинників особливої актуальності набуває зміна теоретико-методологічних підходів у їх дослідженні. Неможливо проаналізувати сучасні темпи розвитку господарських процесів і дати адекватні рекомендації для здійснення ефективної економічної політики без оновлення методологічного інструментарію аналізу швидких господарських змін.

У результаті динамічного розвитку грошово-кредитних і фінансових відносин, що зумовлено широким використанням технологічних інновацій (поява міжнародних платіжних систем, електронних грошей, віртуальних розрахунків, фінансових інновацій тощо), відбувається трансформація ринкової економіки. Фінансовий сектор економіки поступово перетворюється на фундаментальний чинник економічного зростання і здійснює визначальний вплив на динаміку розвитку господарської системи в цілому. Таким чином, реальні економічні процеси підштовхують до пошуку нових наукових принципів пояснення цих процесів.

Одним з неординарних напрямів сучасної економічної теорії, що пропонує оновлені методологічні підходи до розв'язання нагальних господарських проблем у контексті розвитку грошово-кредитної економіки, виступає монетарне посткейнсіанство. Монетарне посткейнсіанство почало активно розвиватися з 80-х років ХХ ст. під впливом актуалізації теоретико-методологічних принципів монетаризму і сьогодні стало одним з основних, найперспективніших, неортодоксальних напрямів сучасної економічної теорії, що може дати пояснення низці важливих макроекономічних проблем, зокрема встановленню цін фірмами, безробіття, інфляції, розподілу доходів і проблеми невизначеності (нестабільності) економічної системи. Крім того, представники цього напрямку (С. Вайнтрауб, Х. Мінські, П. Девідсон, Л.Р. Рей, Ф. Арестіс, А. Лейонхуфвуд та ін.) звертають увагу на інституціональну структуру господарської системи, розглядаючи її як систему інститутів, ключовими серед яких є гроші, контракти та держава, що робить їхні підходи подібними до методології інституціоналістів.

Теоретичними особливостями монетарного посткейнсіанства є модернізація предмета та методології кейнсіанського аналізу під впливом актуалізації монетаризму, неокласичної мікрота макроекономічної теорії [1, с. 14]. Центральне місце у монетарному посткейнсіанстві належить аналізу макроекономічних умов, у яких функціонують економічні суб'єкти. Ринкова економіка розглядається як внутрішньо нестабільна система, що характеризується циклічністю розвитку та невизначеністю майбутнього. В той же час гроші, інфляція, грошово-кредитна політика в економічному аналізі посткейнсіанців виступають

основоположним елементом їх теоретичних конструкцій і моделей.

У дослідженнях представників монетарного посткейнсіанства сучасна господарська система розглядається як грошова економіка, якій притаманна невизначеність і нестабільність, що породжуються як ендогенно, так і екзогенно в результаті взаємодії реального та фінансового секторів. Така економіка характеризується циклічністю, джерелом якої виступають фінансові інновації, що створюються фінансовими посередниками з метою задовольнити зростаючий попит на гроші (кредити) економічних суб'єктів. Основними положеннями монетарного посткейнсіанства виступають:

- екзогенні фактори, що впливають на еволюцію грошової економіки;
- неоднорідність і складність економічної системи;
- вплив глобалізації на розвиток національної економіки;
- розвиток банківської системи / фінансового сектору економіки;
- обмежена раціональність економічних суб'єктів;
- розвиток контрактних відносин (проблема «принципал-агент»);
- невизначеність майбутнього.

Отже, посткейнсіанцями запропоновано ширший підхід до розуміння особливостей функціонування сучасної господарської системи, характерними ознаками якої є превалювання кредитно-грошових і фінансових відносин. У той же час спостерігається синтез з окремими методологічними положеннями монетаризму, нового неокласичного синтезу та сучасного інституціоналізму. Тенденція до інтеграції методологічних положень різних напрямів сучасної економічної теорії пояснюється ускладненням економічної реальності та появою нових соціально-економічних процесів, які пояснити в рамках мейнстріму стає неможливим.

Література

1. Гайдай Т.В. Институционализм и современные течения кейнсианства: аспекты методологического взаимодействия /

Т.В. Гайдай. – Journal of Institutional Studies (Журнал інституціональної економіки). – Т. 3. – № 3. – 2011. – С. 10–18.

2. *Arestis Ph., MihailovA.* Classifying Monetary Economics: Fields and Methods from Past to Future. 2008. P 1-33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.landecon.cam.ac.uk/.../WP10-09.pdf.

---

*Полюсевич Юлія Геннадіївна, к.е.н., старший викладач
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НЕРІВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СРСР ВЧЕНИМИ- ЕКОНОМІСТАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Економічна думка представників українського зарубіжжя становить вагомий пласт у світовій та українській історико-економічній науці, а праці економістів-емігрантів істотно доповнюють теоретичні і практичні дослідження з проблем економіки, економічного розвитку та побудови життєздатної й ефективної господарської системи. На сьогоднішній день вивчення й аналіз наукової спадщини представників української діаспори значно збагачує і доповнює сучасну українську науку як різноманітним їхнім працям, так й інтелектуальним потенціалом зарубіжних учених.

Працюючи поза межами Радянського Союзу, економісти-емігранти мали можливість не лише вільно висловлювати свої думки, але й аналізувати тогочасні події, що відбувалися на батьківщині, під час її входження до складу СРСР, з позицій світового розвитку, застосовувати незаідеологізовані підходи світової економічної думки щодо вивчення процесів господарського розвитку в Україні. Саме представники української еміграції ще в середині ХХ ст. намагалися довести неефективність командно-адміністративної системи та передбачили її неминучий крах. Розглядаючи планову економіку українська діаспора найбільшу увагу приділяли нерівності розвитку галузей господ-

дарства та їх впливу на економічний розвиток СРСР, зокрема України та колоніальну спрямованість тогочасної політики.

Перш ніж перейти до розгляду основної проблеми дослідження – нерівності та економічного розвитку, коротко охарактеризуємо командно-адміністративну системи: 1) цілковите знищення приватної власності на землю та засоби виробництва; 2) домінування принципу планування у всіх господарських процесах; 3) відмова від ринкового механізму в розподілі, обміні та забезпеченні продуктивності праці суспільства; 4) при командно-адміністративній системі основні проблеми організації економіки, а саме – що, як і для кого виробляти – визначали урядові директиви, а не ринковий механізм. Тобто, економіка СРСР функціонувала відповідно до планів, які були розроблені й доведені до керівництва заводів і фабрик згори, без урахування потреб суспільства; 5) відсутність дієвих економічних стимулів, особливо до праці та нововведень. Працівники підприємств не отримували жодної особистої вигоди від поліпшення якості продукції або впровадження нових ефективніших методів виробництва, а, отже, не були в цьому зацікавлені.

Яскравим прикладом нерівності у розподілі доходів з союзного бюджету, диспропорції у розвитку окремих галузей господарства (важкої промисловості, сільського господарства, легкої промисловості) стало проголошення курсу на індустріалізацію у грудні 1925 р. на XIV з'їзді ВКП(б) й одразу ж було встановлено її завдання, а саме – перетворення країни з такої, що ввозить машини та обладнання, на таку, що їх виробляє. Це, у свою чергу, означало припинення дії нової економічної політики, відмову від використання ринкових механізмів, а також безпосередній перехід до директивно-планового ведення господарства. При проголошенні нової спрямованості господарської діяльності було окреслено досить важливе питання щодо джерельної бази для реалізації індустріалізації і темпів і пріоритетів розвитку окремих галузей.

Розглядаючи це питання, доктор економічних наук, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка та Української вільної академії наук Б. Винар зазначав, що «згідно з директивами радянської промислової політики, засоби для

такої індустріалізації мали б приходити з трьох джерел: 1) акумуляція капіталу в державній промисловості; 2) використання доходів з інших ділянок господарства шляхом відповідних бюджетних операцій; 3) використання заощаджень населення» [1, с. 209]. Отже, на думку Б. Винара, індустріалізація радянської економіки повинна була проходити за рахунок фінансування з резервів народного господарства, що мали надати всі необхідні ресурси як грошові, так і сировинні для проведення запланованих проектів.

Так, проаналізувавши всі можливі варіанти розвитку радянської економіки в умовах проведення індустріалізації, яких, як відомо, в радянській літературі було кілька, Богдан Винар зупинився на такому, який вважав найперспективнішим:

«А) важка промисловість, концентруючи в собі всі найновіші досягнення науки і техніки, вирішно спричиниться до піднесення продукційних сил соціалістичного господарства та дасть йому вирішні переваги над капіталістичною системою;

Б) зростання промисловости означає рівночасно зростання робітничих кадрів і збільшення питомої ваги робітничої кляси в суспільстві. Тому промисловість у своєму зростанні збільшить вихідну базу диктатури пролетаріату;

В) без машинової техніки неможливо створити продукційні форми в сільському господарстві. Тому зростання промисловости буде передумовою конечних змін у соціальній структурі сільського господарства, уможливлуючи його перехід від дрібних виробничих форм на рейки соціально-колгоспні;

Г) велика машинобудівельна промисловість, поскільки вона виробляє сучасні засоби виробництва, забезпечить економічну і політичну незалежність країни;

Д) тільки велика промисловість здібна випродукувати відповідні засоби для оборони Советського Союзу, тому її розвиток є питанням оборонних можливостей ССРСР» [1, с. 212].

Ще один відомий професор Української господарської академії В. Садовський, досліджуючи це питання, зазначав, що у рішеннях з'їзду були чітко визначені дії щодо розвитку народногосподарського комплексу, що передбачали «дальше піднесення ролі промисловости в народньому господарстві УССР;

збільшення її керуючої ролі в економіці країни; поглиблення роботи по раціоналізації виробництва; збільшення боротьби з непродукційними видатками; піднесення продукційності праці; поновлення основних і оборотних капіталів важніших промислових підприємств; форсування доулаштування і переулаштування; упорядкування взаємовідносин промислових закладів з правліннями трестів; недопущення прориву планових завдань, як окремими заводами, так і правліннями трестів» [3, с. 119].

Тобто, В. Садовський побачив в індустріалізації процес всебічного розвитку промисловості, отримання нею провідного місця в радянському господарському комплексі, а також переведення самої промисловості на сучасний технічний та управлінський рівень, який він бачив у «доулаштуванні» та «перетулаштуванні», а також в «упорядкуванні взаємовідносин». Проте, така точка зору не зовсім чітко відображала дійсний стан речей. Адже всі зусилля радянської влади були спрямовані на розвиток саме важкої індустрії, а не промислового сектору взагалі.

Розглядаючи значення індустріалізаційної розбудови для СРСР, В. Садовський цілком слушно зазначав, що «індустріалізація це є засіб, за допомогою якого мають заховати господарську самостійність «соціалістичного» СРСР відносно буржуазного Заходу. Це є система заходів, яка здійснюється в інтересах СРСР як такого, а не в інтересах розвитку продукційних сил окремих його частин» [3, с. 119].

Дослідник приходять до висновку, що всі плани розвитку індустріалізації були побудовані, виходячи з принципу господарської єдності всіх республік, які входили до складу СРСР, в тому числі й України. Його бачення індустріалізації стосовно України представлено такими пунктами:

1) виходячи з інтересів СРСР, Україні було приділено роль постачальника кам'яного вугілля та напівфабрикатів металу. З цього випливає, що в Україні найбільшу увагу приділяли тим районам і галузям, які виробляють вугілля та метал, і, відповідно, проявляли байдужість до легкої промисловості;

2) при спрямуванні всієї уваги на виробництво засобів виробництва, на другий план відступають техніка та технології,

які є необхідними для переробки сільськогосподарської продукції;

3) на території України занепадали ті галузі промисловості, в продукції яких союзний уряд не мав потреби (наприклад, текстильна та частково шкіряна промисловості);

4) велику роль при створенні п'ятирічних планів відіграло місце розташування необхідних для проведення індустріалізації галузей. Таким чином, надаючи кошти на розвиток Донецького басейну і Кривого Рогу, союзний уряд майже повністю ігнорував інтереси Правобережної України.

В. Садовський підкреслює, що «в результаті здійснення на практиці всієї системи запроєктованих міркувань, безумовно, господарський зв'язок України з іншими частинами ССРСР став би дуже тісним і нерозривним. Було б тим досягнуто не лише господарські, але й політичні цілі» [3, с. 121]. Тобто, дослідник цілком слушно відзначає як результат індустріалізації посилення залежності України від центру.

Велику увагу представники українського зарубіжжя приділяли джерельній базі, яка була необхідна для проведення індустріалізації. Стосовно цього, один з відомих учених-економістів, колишній радянський службовець, досить добре обізнаний з реаліями тих часів – К. Кононенко, наголошував на тому, що окрім українського вугілля, металу та грошей потрібно було ще відповідне устаткування, яке на той час можна було придбати лише за кордоном. Тобто, потрібна була іноземна валюта, яку влада могла отримати за допомогою експорту зернових культур, що більшою мірою вирощувалися на території України. Таким чином, і ці кошти на індустріалізацію повинна була дати також Україна.

К. Кононенко визначає залежність темпів розвитку індустріалізації від експорту сільськогосподарської продукції, стверджуючи, що «... сільське господарство творить базу розвитку промисловості і як ринок, що споживає промислові вироби, і як постачальник сировини та харчів. Ба більше: від розмірів експорту сільсько-господарських продуктів і в першу чергу зернових продуктів, у значній мірі залежить довіз засобів виробництва для промисловості, створюючи тим самим певний ліміт для темпів її розвитку. Нарешті, від розмірів експорту сільсько-

господарських продуктів у великій мірі залежить нагромадження валютних резервів, необхідних для господарського маневрування» [2, с. 245].

Проблема коштів, необхідних для проведення індустріалізації, була в центрі дискусії радянських економістів 20-х років. І, як зазначає К. Кононенко, «ті кошти шукали в сільському господарстві, де їх не було і де вони не могли за тих умов створитися» [2, с. 249].

Дослідник підкреслює, що реалізація комуністичного плану проведення індустріалізації аж ніяк не могла носити характеру економічної розбудови, адже розвиток промисловості за рахунок руйнування сільського господарства, однієї з основних галузей надходження коштів, призвів до катастрофічних наслідків, особливо для українського народу. Коли радянська влада не змогла вирішити питання зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції шляхом зростання самої маси продукції, то вона вирішила розглянути розв'язання поставленого питання під іншим кутом зору, тобто через обмеження споживання. К. Кононенко влучно зазначає, що «цей визиск стає головним джерелом індустріалізації» [2, с. 252].

Розглядаючи питання дисбалансу у розвитку окремих галузей, інженер-економіст М. Сціборський значну увагу приділяв і дослідженню стану легкої промисловості України у складі СРСР. Він зазначав, що «переважну частину вкладів в Україні Москва інвестує в потрібну їй тяжку промисловість – ігноруючи розвиток легкої індустрії, готових фабрикатів масового попиту, і т. д.» [4, с. 26].

Такої ж точки зору дотримувався й інший відомий економіст українського зарубіжжя Б. Винар, який у своєму дослідженні «Розвиток української легкої промисловості» підкреслював нерівномірний розвиток народного господарства України. Вчений наголошував на тому, що «упромисловлення України носить виразний однобічний характер. З одного боку, розбудовують металургію, зростає добувна промисловість ... З другого боку розвиток легкої промисловості далеко відстає навіть від намічених планових завдань і у висліді українське населення позбавлене найконечніших предметів широкого вжитку» [1, с. 17–18].

Як Б. Винар, так і М. Сціборський однією з причин такого дисбалансу у розвитку промисловості вбачали у відмові від ринкових засад ведення господарства, зазначаючи, що «державний апарат, перебираючи на себе обов'язки «єдиного підприємця», творить такі господарські відносини, що є йому вигідні з політичного погляду. Вирішальним критерієм «вартості» поодиноких господарських ділянок у советській системі є політичний момент т. зв. господарської соціалістичної бази. Тією базою і є важка індустрія, основа воєнного господарського потенціалу» [1, с. 23]. Б. Винар приходять до цілком справедливого висновку, що кошти на розвиток важкої індустрії були отримані саме за рахунок знехтування потреб легкої промисловості, і що саме цей фактор був визначальним у невтішних підсумках її діяльності в роки довоєнних п'ятирічок.

Підводячи підсумок необхідно зазначити, що М. Сціборський вважає, що нестача коштів для розбудови власної легкої промисловості, низька продуктивність праці й низька зарплата стали основними чинниками постійної взаємодії України з відповідними промисловими центрами, навіть на не вигідних для неї умовах. І взагалі, цілком справедливо зазначає дослідник, «совітська «індустріялізація» ніколи не розрішить життєвих завдань українського народнього господарства. Побудована на хижацькому використанні економічних ресурсів України й базована при цьому на деструктивних соціально-політичних – вона перетворилася на ділі в чинник паралізації творчих сил і розвоєвих можливостей України» [2, с. 39–40].

Отже, в працях економістів українського зарубіжжя ґрунтовно аналізується процес індустріялізації як у радянській Україні, так і в СРСР у цілому. При цьому вони приходили до висновку, що, по-перше, великі завдання, які ставила в цей період перед собою радянська економічна політика – освоєння нових просторів, створення там індустріальних центрів – негативно відбивається на господарстві України, зменшуючи капіталовкладення в нього значно нижче того рівня, який би відповідав економічному і людському потенціалу Української РСР. По-друге, індустріялізація не принесла великих структурних змін в українській промисловості. У своїй більшості, наслідком її залишалася збереження тієї структури промисловості,

що склалася в Україні ще з дореволюційних часів, ті галузі, що були недостатньо, або й зовсім нерозвинені в Україні, залишаються нерозвиненими й надалі.

Література

1. *Винар Б.* Розвиток української легкої промисловості. – Денвер, ЗДА. – Зарево, 1955. – 30 с.

2. *Кононенко К.* Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917–1960 / Серія: Монографії. – Ч.: 1. – Мюнхен: УТПІ, 1965. – 535 с.

3. *Садовський В.* Проблема індустріалізації в народньому господарстві УССР / В. Садовський // Записки УГА. – Подєбради, 1929. – Т. 2. – С. 117–142.

4. *Сціборський М.* Україна в цифрах (статистична студія території, населення й народнього господарства). – Б.м.: Новий шлях, 1940. – 44 с.

Чуткий Андрій Іванович, д.і.н., професор
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

**УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ
(ДО КІНЦЯ XVIII СТ.):
ВНЕСОК У ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАЇ**

До сьогодні в економічній науці та фаховій літературі панує уявлення про те, що розвиток економічних знань в Україні відбувався зі значним відставанням від цього процесу у інших європейських народів. Відповідно, вітчизняна економічна думка сприймається як щось малоцікаве та периферійне по відношенню до загального контексту її поступу в Європі. Такий підхід є деструктивним (оскільки позбавляє вітчизняних науковців

гідного підґрунтя), а отже гальмує сам розвиток економічної науки в Україні, і водночас не відповідає історичним реаліям.

Попри тривалі періоди іноземного панування, які характеризувалися свідомим підривом (зі сторони всіх метрополій) вітчизняної науки загалом і проведенням з їх боку політики «викачування мізків», Україна по праву може пишатися тим, що в ній вперше було сформульовано ряд прогресивних поглядів на економічний розвиток і саме вітчизняні мислителі зробили чимало для розвитку економічних знань, також і за межами України. Це характеризувало вітчизняну економічну думку від початків її формування і до сучасності, але ми обмежуємось у цій розвідці виявленням таких фактів у період від XII по XVIII ст., оскільки це був час становлення економічних знань, що передував їх структуризації та перетворенню на окремих сегмент наукових знань, але водночас саме у цей період закладались, так би мовити, національні особливості економічної науки та поглядів суспільства в економічній сфері життя. Саме тому період від XII до XVIII ст. є особливо цікавим і найбільш складним для вивчення.

Оскільки економічна думка найкраще реконструюється крізь призму писемних джерел, то на аналізі окремих із них, що є найзнаковішими, будуються і наше дослідження.

Найпершими серед них (за хронологічною ознакою) є руські літописи. Вони, на протигагу нарративним джерелам інших європейських етносів Середньовіччя, містять порівняльний аналіз економічного розвитку різних держав і їх складових, а також ставлять у залежність від рівня розвитку господарського комплексу загальний поступ тієї або іншої території. Усе це незаперечні свідчення на користь зародження підвалин наукового підходу до економічних знань, і водночас дозволяє стверджувати вищий рівень розуміння важливості економічної сфери життя, властивий для руських книжників, порівняно з їх західноєвропейськими «колегами».

У «Ходінні» ігумена Даниїла (початок XII ст.) автор (котрим є чернець одного з монастирів Чернігівщини) попри свій духовний сан, засвідчує добре розуміння в господарських питаннях. Так, він детально описує економічний потенціал

кожної з земель, які він відвідав під час своєї подорожі. При цьому Даниїл детально аналізує врожайність різних землеробських культур, можливості для експорту того або іншого товару, детально описує торгові маршрути, з визначенням найбільш оптимальних. Так само присутній порівняльний аналіз стану господарського розвитку Русі та відвіданих Даниїлом країн Близького Сходу.

Економічні погляди Володимира Мономаха (межа XI–XII ст.), що відображені в його «Повчанні дітям», позначені раціоналістичністю мислення і по праву можуть розглядатися як вершина європейської економічної думки доби Середньовіччя та предтеча протестантської етики. По-перше, він цілком реабілітував трудову діяльність як «Богом дану справу» і фактично радив представникам правлячої верхівки вникати в тонкощі господарської діяльності та не покладатися на слуг в управлінні князівським господарством, що було цілком об'єктивно і водночас новим для тогочасної економічної думки. При цьому Володимир Мономах намагався десакралізувати економічну сферу (через теорію т.зв. «малих справ»), якою водночас було покладено підвалини й соціально-економічної політики держави, що вже проводилася в Україні від часів Володимира I та продовжувалась і після Володимира Мономаха. Проте справді революційним досягненням стало положення про гріховність заволодіння грошей у землю, що було нормою для того часу. Отже, це положення «Повчання» Володимира Мономаха можна розглядати як пораду їх вкладання у справу, а отже проклало шлях для розвитку банківської діяльності та позитивного ставлення до грошей загалом. Згадаємо, що це було зроблено в той час, коли у Західній Європі лихварство було оголошено поза законом і каралось інквізицією, а Тома Аквінський у середині XIII ст. (тобто через майже півтора століття після Володимира Мономаха) вважав, що гроші не можуть приносити гроші і так само засудив лихварство, яке власне й передувало постання сучасної банківської діяльності. Таким чином, Володимир Мономах у своїх міркуваннях з господарської діяльності фактично випередив економічну думку в інших європейських країнах принаймні на чотириста–п'ятсот років.

Попри поступове зникнення імперії Русь економічна думка в Україні не завмерла, а продовжувала свій поступ, при цьому – у тісному взаємозв'язку з загальноєвропейським процесом у цій сфері. Так, у нас доволі рано знайшли поширення ідеї Відродження, що в економічній площині позитивно ставились до багатства, фактично формували культ масового споживання та реабілітували матеріальну сферу загалом. Зокрема, виходець з Галицької землі – Павло Русин з Кросна навіть став вихователем згодом відомого польського політичного діяча та письменника-гуманіста Яна Дантишека (1485–1548 рр.). А визначний український письменник і суспільний діяч XVI ст. Станіслав Оріховський (Роксолан) став основоположником меркантилістської теорії у країнах Східної Європи та обгрунтував важливість державного втручання в економіку.

Чимало українських мислителів долучилися до розвитку економічної думки в інших країнах. У цьому зв'язку варто згадати той факт, що українка Олена Глинська (вочевидь не без участі українських радників), котра була дружиною московського князя Василя III, у період свого регентства (1533–1538 рр.) здійснила вдалу грошову реформу у Московському князівстві. За цією реформою грошова система Московщини приводилась у відповідність до десятичної системи обрахунку грошової маси властивої для решти європейських країн. Крім цього, українські діячі у XVI ст. долучились до створення «Литовських статутів», в основу яких було покладено і «Руську правду». Внесок українських мислителів у розвиток економічної думки та політики інших держав проявився і згодом. Зокрема, на початку XVIII ст. саме українець Феофан Прокопович був головним основоположником та ідеологом меркантилістської політики Петра I у Російській імперії, а в другій половині XVIII ст. схожу роль (у період царювання Катерини II) відіграв канцлер О. Безбородько.

Член Львівського братства Юрія Рогатинець на початку XVII ст. обгрунтував, що кожна людина має жити з власної праці і підвищення свого матеріального рівня у такий спосіб не є поганим. Цілком революційними для свого часу (і в масштабах цілої Європи) були також установки українського козацтва

щодо господарської діяльності, які до того ж втілювались ними у життя: застосування виключно вільнонайманої праці у своїх господарствах, активне впровадження різноманітних інновацій та удосконалень, особливий акцент на розвитку металургії (що тоді була рушієм економічного розвитку в цілому), зайняття різноманітними видами господарської діяльності тощо.

Справжньою вершиною економічної думки у рамках цілої європейської цивілізації Нового часу можна по праву вважати погляди Г.С. Сковороди. Він з гуманістичних позицій чітко засудив експлуатацію людини людиною (особливо у формі кріпацтва); не просто завершив «реабілітацію» праці, але й доводив, що кожна людина має сама забезпечувати себе і це не є гріхом. Йому належить і теорія «сродної праці», суть якої полягає у тому, що всі люди мають від природи задані здібності і відповідно до них і варто обирати професію, а отже всі професії є важливими й потрібними. Ці погляди, як свого часу і погляди Володимира Мономаха, на кілька століть випередили поступ європейської економічної думки – західноєвропейська економічна думка підійшла до цього лише в останній чверті ХХ ст. – у неотомізмі та діяльності Римського клубу. При цьому Г.С. Сковорода визначив новий вид стимулювання праці: сучасна наука знає економічний і позаекономічний примуси до праці, а Сковорода вводить поняття внутрішнього примусу (коли завдяки праці людина самореалізується і стає щасливою), внутрішньої мотивації – геніальна ідея, суть якої тільки-но починає сприймати сучасне суспільство. Водночас це була й спроба внести етичний, ба навіть гуманістичний принцип в економічні студії.

Поряд з поглядами в економічній сфері Г.С. Сковороди за новаторством можна поставити й інших українських мислителів ХVIII ст. Зокрема, виходець з ніжинських міщан, що здобув вищу освіту за кодоном (зокрема слухав лекції А. Сміта у Глазго), а потому був професором Московського університету С.Є. Десницький (1740–1789 рр.) одним із перших поставив у пряму залежність характер розвитку людства і зміни в економічній сфері (еволюція форм власності, розвиток поділів праці, засобів виробництва тощо).

Таким чином: 1) Україна має власну давню та оригінальну традицію у сфері розвитку економічних знань; 2) протягом тривалого періоду український етнос характеризувався гнучкішим підходом до економічної сфери, що дозволило розробити низку доволі передових для свого часу положень у цій сфері; 3) українська економічна думка характеризувалась унікальним поєднанням практицизму й утилітаризму з гуманістичними та навіть християнськими принципами (тобто доволі рано виробила той комплекс поглядів в економічній сфері, що характеризує модерний курс в економіці, що його розробляє Римський клуб і послідовники неотомізму); 4) прогресивність та інноваційність української економічної думки підтверджується і тим, що вітчизняні мислителі сприяли розвитку економічної думки в інших державах.

---

*Кудласевич Ольга Миколаївна, к.е.н.,
старший науковий співробітник ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»*

**ПІДПРИЄМЕЦЬ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ФІГУРА
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРАЦЯХ
УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ-ЕКОНОМІСТІВ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

На теренах України наукова зацікавленість проблемою підприємництва в цілому та підприємцем як вирішальним суб'єктом господарської системи виникла в другій половині ХІХ ст. Українські економісти В. Железнов, І. Янжул, М. Туган-Барановський, Д. Піхно, А. Антонович, М. Цитович, І. Вернадський, К. Воблий, А. Камінка зосередили свою увагу на питанні ролі та значенні підприємця у виробництві, формуванні підприємницького прибутку, можливості реалізації управлінських здібностей підприємця тощо.

Огляд джерел української економічної думки свідчить, що на початку ХХ ст. проблему підприємця як вирішального суб'єкта виробництва досліджено досить досконало. При цьому проблема вивчалася не сама по собі, а в тісному зв'язку з питанням розвитку ринкового господарства. Зокрема, В. Железнов вважав, що підприємець ставить мету та регулює засоби її досягнення, виступає як постійний діючий орган економічного обліку, що визначає внутрішній стан підприємства та відношення його до зовнішнього для нього світу [2, с. 291]. Підприємець підбирає елементи виробництва, слідкує за встановленням найоптимальнішої комбінації їх, проводить заміну одних елементів іншими [2, с. 292]. В. Железнов характеризував підприємців як «особливий суспільний клас, який зосередив у своїх руках володіння капіталом». Саме через своє право власності на капітал підприємці очолюють й організують виробництво, отримуючи результати у вигляді прибутку на капітал [3, с. 231-232].

У свою чергу, на думку професора М. Цитовича, підприємцем буде той, хто своєю волею і за свій рахунок направляє цю сукупність промислових засобів до виробництва та одержує на свою користь господарські результати виробництва [6].

Професор А. Антонович акцентував увагу на тому, що саме особистий інтерес є основною рушійною силою на шляху господарських удосконалень [1, с. 223]. Слід відмітити, що кожний підприємець, втілюючи в життя власні цілі, «особистий інтерес», одночасно здійснює господарську діяльність в інтересах суспільства в цілому. Щоб отримати більший прибуток і бути конкурентноздатним, необхідно постійно дбати про науково-технічний прогрес, підвищувати якість товарів і здешевлювати їх.

Цілком справедливо вважав український вчений А. Камінка, що у господарському ладі, побудованому на засадах приватної ініціативи, підприємець є тією фігурою, завдяки енергії, кмітливості та інших його здібностей значною мірою визначається благоустрій країни; піонерами підприємницького ладу були найенергійніші особи [4, с. 3, 8]. Потрібно наголосити на тому, що А. Камінка мав рацію, коли писав, що невиразна, сіра, позбавлена індивідуальності маса, не здатна розвивати

народне благополуччя. Для цього потрібна діяльність осіб, що в своїх особистих інтересах прагнуть до створення процвітаючих підприємств. Широкий розвиток торгово-промислового життя країни знаходиться в прямій залежності від ступеня розвитку в суспільстві індивідуальної енергії. Все, що сприяє її підйому, разом з тим чинить прямий вплив і на розвиток торгово-промислової діяльності та на зростання народного добробуту [4, с. 3].

Виходячи з проведеного аналізу вітчизняної наукової літератури другої половини XIX ст., можна зробити висновок, що досліджуючи тодішнє господарство, українські вчені приділяли увагу підприємцям як «особливому суспільному класу, що зосередив у своїх руках володіння капіталом» [2, с. 239]. Саме завдяки своєму праву власності на капітал, трактував вітчизняний учений В. Железнов, підприємці очолювали й організовували виробництво, одержуючи результат у вигляді прибутку на капітал [2, с. 232]. В українській економічній літературі панувала думка, що саме підприємець планує та організовує виробництво, акцентувалася увага на тому, що за умов конкурентного ринкового середовища основним мотивом діяльності підприємця стає одержання прибутку кожного разу в дедалі зростаючих масштабах для подальшого нагромадження капіталу та розширення виробництва. У такому постійному прагненні «до поширення суспільного виробництва і суспільного багатства» [5, с. 91] вбачав характерну рису суспільства М. Туган-Барановський. Його думку щодо мотивації підприємницької діяльності за ринкових умов – досягнення максимального ефекту з найменшими витратами – поділяли також А. Антонович, С. Булгаков, М. Зібер, С. Подолинський та інші дослідники.

Українські економісти зауважували, що становище підприємця є привабливим, і це виражається не тільки в самостійності прийняття рішень, а й у повазі суспільством, особливо, коли підприємець працює не лише заради отримання прибутку, а й заради нематеріальних вигод. Перекликається з думкою українських учених позиція австрійського вченого Й. Шумпетера, який називав такі основні риси підприємців:

прагнення до панування, успіх заради успіху, радість творчості, прагнення побудови власної імперії, династії тощо [7].

Слід зазначити, що стабільне функціонування сучасної вітчизняної економіки та її зростання можливе лише за умови врахування надбань науки. Інновації у промисловості є одним із головних джерел економічного росту. Україна має сформувати власну економічну політику, направлену на цілісний розвиток народного господарства. При розробці національної економічної політики також можуть стати в пригоді й дослідження українських учених другої половини XIX – початку XX ст. з проблеми підприємництва та підприємця як центральної фігури підприємницької діяльності. Вітчизняні вчені другої половини XIX – початку XX ст. надавали значну роль сутності підприємця як вирішального суб'єкта виробництва, пов'язували діяльність підприємця з новаторством, ризиком та особливою інтенсивністю праці. Також значну увагу в своїх працях українські дослідники відводили сутності поняття підприємницький прибуток і його формування. На підставі розробок цієї проблеми в українській науковій літературі другої половини XIX ст. можна зробити висновок, що досягне успіху лише той підприємець, який здатний творчо мислити, генерувати нові ідеї, володіє вмінням організувати колектив на втілення своїх ідей у господарську практику.

Література

1. Антонович А.Я. Курс политической экономии. Лекции, читанные в ун-те Св. Владимира проф. А. Я. Антоновичем / А.Я. Антонович. – Киев, 1886. – 645 +VI с.
2. Железнов В. Я. Очерки политической экономии / В.Я. Железнов.– 6-е изд., испр. и доп. – М., 1908. – 860 с.
3. Железнов В. Я. Очерки политической экономии / В.Я. Железнов. – М., 1912. – 1198 с.
4. Каминка А.И. Основы предпринимательского права / А.И. Каминка. – СПб., 1917. – 345 с.
5. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний / М.І. Туган-Барановський. – К., 1994. – 262 с.

6. *Цытович Н.* Обзор учений о предпринимательской прибыли / Н. Цытович – К. 1889. – 282 с.

7. *Шумпетер Й.А.* Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

Опанасенко Володимир Михайлович, к.е.н., доцент
кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський
національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ ТІНЬОВИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ

В економічній науці при аналізі тіньової економіки дослідники користуються традиційними підходами вивчення процесів і станів господарської дійсності, що, на думку автора, дещо звужує можливості пошуку відповідей на сучасні питання, які ставить нелегальна економічна реальність.

Хоча в класичній науці і виділяють два рівні вивчення нелегальної економіки – макро та мікро. Але перевага надається макрорівню з використанням таких методів аналізу: монетарний метод, метод «роздрібна торгівля – витрати населення», метод «витрати – товарообіг», електричний метод, фінансовий метод, інтегральний показник тіньової економіки [1]. Ці методи ефективні при визначенні рівня тіньового сектора в порівнянні з легальною економікою у країні, але вони не дають можливості визначити глибинні мотиви її появи.

Цивілізаційний підхід дає можливість дослідити тіньовий сектор економіки включивши в процес аналізу не лише економічні складові суспільного життя, а й інші його частини. Особливістю даного підходу є ідея про те, що елементи суспільного розвитку мають однакове значення у соціальному житті людства, не відіграючи в ньому першочергову чи

другорядну роль. Усі складові людського існування є основними і всі вони створюють важливі умови як у його розвитку, так і у його регресі.

Зробимо спробу показати можливості, що надає нам методологічні підходи цивілізаційної парадигми при дослідженні глибинних мотивів опортуністичної поведінки економічних індивідів.

Духовно-культурна підсистема формує принципи життєдіяльності та поведінки в однорідному соціальному середовищі, визначає особливе відношення до зовнішніх культурних чинників і формує соціокультурне середовище господарської поведінки. Звідси відмітимо, що залежно від ступеня однорідності духовно-культурної складової працюють відповідні елементи, які формують відношення окремого економічного суб'єкта до всієї господарської системи, а також до інших представників економічних відносин. Історичним прикладом впливу духовно-культурної складової на розвиток тіньових процесів на українських землях була діяльність позацехових ремісників, які через сповідування православних традицій не могли вступити до цеху.

Політична складова відіграє значну роль у розбудові тіньового сектора економіки. Існує думка, що тіньова економіка виникла разом з появою держави, але на думку автора, цей політичний інститут – держава віднесла в розряд поза законом певні види господарської діяльності чи певні особливості її ведення. Сам політичний режим створює чи навпаки прибирає умови розвитку нелегальної економіки.

Включення соціальної складової при дослідженні тіньової економіки дає можливість визначити умови існування окремих економічних суб'єктів, що в свою чергу дає можливість окреслити соціальний стимулюючий вплив. Основною, на думку автора, проблемою впливу соціальної складової на формування тіньового сектора економіки в конкретному суспільному середовищі є її структура. Соціальна структура суспільства визначає характер взаємозв'язків і взаємовідносин між її складовими частинами, до яких відносяться індивід, соціальні групи, соціальні спільноти, соціальні зв'язки, соціальні відносини та соціальні інститути. Враховуючи те, що одні і ті ж соціальні елемен-

ти можуть бути частинами різних її структурних елементів, таких як соціально-етнічні елементи, соціально-демографічні структури, соціально-професійні структури, соціально-класові структури та соціально-територіальні структури, то багато варіантність соціальної підсистеми створює безліч стимулюючих можливостей формування тіньової структури економіки. В теоретичному аспекті дещо складно конкретно визначити особливі стимули утворення тіньових процесів, але при аналізі конкретного історичного суспільного середовища, врахування соціальної підсистеми суспільного розвитку дає можливість виокремити важливі фактори виникнення опортуністичної поведінки як окремих індивідів, так і соціальних груп.

Хоча певні узагальнення зробити потрібно. По-перше, це велика кількість безробітного молодого населення країни, що є умовою утворення кримінального тіньового сектора економіки. По-друге, присутність у соціальній структурі юридично незахищених соціальних меншин. По-третє, наявність громіздкого чиновницького апарату чи великої кількості військово-службовців. По-четверте, соціальне розшарування населення призводить до опортуністичної поведінки як бідне населення, через відсутність вибору прожиття, так і заможного – через відсутність способів їх покарання. По-п'яте, територіальна близькість з пограничними районами з низькою правовою та економічною системою.

Наступною складовою цивілізаційного підходу є економічна підсистема суспільного розвитку. В порівнянні з духовно-культурною, політичною і соціальною вона може виступати як внутрішнім, так і зовнішнім фактором стимулу розвитку тіньового сектору.

Тіньова економіка є елементом економічної системи, і тому найбільший вплив на її формування мають господарські елементи. Перш за все зазначимо, що економічна система складається з широкого кола елементів, які в тій чи тій мірі впливають як на її розвиток, так і на розвиток тіньового сектора. Загально визнаною структурою економічної системи є виділення в ній підсистеми виробництва, обміну, розподілу та споживання. Визначимо вплив кожної цієї підсистеми на опортуністичну поведінку господарських індивідів.

Виробництво відповідає на питання «що виробляти», «як виробляти», «скільки виробляти» і т.д., але для запуску виробничої системи права власності повинні бути чітко визначені і саме тут створюється перший елемент появи тіньової поведінки. Прикладом такої реалізації тіньової економіки є пе-рехід до ринкових умов господарювання в країнах пострадян-ського простору. Такий переділ прав власності в середині 90-х років ХХ ст. призвів до масового прояву корупційних схем приватизації, рекету, рейдерства та інших силових і несилових методів переділу прав власності на засоби виробництва. Іншим елементом виробничої реалізації нелегальної економіки є виробництво підробленої продукції, створення товарів чи надання послуг заборонених законом, а також корупційне отримання дозволу на ведення такої господарської діяльності. На даному етапі господарського розвитку в Україні склалась досить специфічна ситуація у веденні самого процесу виробництва чи надання послуг. Прикладом слугують пробле-ми, з якими зустрічаються підприємці на всіх етапах своєї господарської діяльності коли стоїть питання врегулювання відносин з державними владними органами. Це проблема не лише хабарництва, а й фактична діяльність державних службов-ців. По-перше, це низька швидкість видачі відповідних доку-ментів приватним підприємцям; по-друге, розташування різних служб у різних частинах міста; по-третє, співпадіння часів прийому у державних службовців; по-четверте, постійні зміни форм звітності чи іншої документації [2, с. 85–88]. І як результат, поява нового стимулу корупційних дій задля врегулювання вище окреслених проблем.

У сфері виробництва виникають випадки позитивного впливу тіньової діяльності на господарський процес. Внаслідок ухилення від сплати податків виникають умови для рест-руктуризації пропорцій відтворення, на основі чого створюється можливість додаткового випуску продукції [2, с. 92].

Наступним елементом економічної системи з запропо-нованого підходу виступає сфера обміну. Найпростішою фор-мою реалізації тіньових схем у сфері обміну є бартерний товаро-обіг. За його використання відсутня можливість визначити

рівень прибутку і окреслити величину податків. Для боротьби з цією формою тіньового сектора в Україні ще в квітні 1998 року була прийнята постанова Кабінету Міністрів України № 333 «Про заходи щодо скорочення товарообмінних (бартерних) операцій у господарському обороті України».

Сфера розподілу концентрує в собі всі фінансові елементи економіки і саме тому в цій сфері сконцентована найбільша частка тіньового сектора економіки. Вона включає в себе і ухилення від оподаткування, і виплату заробітних плат «у конвертах», і «відмивання» державних і недержавних коштів, і рекет і багато іншого.

Останньою складовою господарської системи, що була нами виділена, є сфера споживання. Прямого впливу на формування чи збільшення тіньової економіки вона не має, але на нашу думку, саме в ній сконцентовані глибинні мотиви нелегальної діяльності. Нездатність задовольнити постійне збільшення потреб у рамках законної діяльності штовхає індивіда до опортуністичної поведінки, що і веде до формування різного роду тіньових схем. Якщо не нехтувати цією умовою, то на державному рівні є можливість визначати ширину задоволення різного роду потреб суспільства і, тим самим, зробити аналітичні висновки щодо тенденцій розвитку тіньового сектора економіки. До того ж, тіньова діяльність виникає лише там, де є дефіцит на товари чи послуги і існує механізм одержання та використання приватними особами надприбутків від його задоволення.

Таким чином, такий підхід дає можливість дослідити господарський розвиток і його тіньову складову, врахувавши не лише економічні особливості поступу суспільства, а й вплив позаекономічних стимулів, таких як норми права та культури, політичний устрій і релігія. До того ж, дослідження тіньової економіки є повнішим при врахуванні принципу людиноцентризму, а це і є основною характеристикою цивілізаційної парадигми.

Література

1. <https://www.me.kmu.gov.ua/.../TinEcon24>

2. *Базилюк А.В., Коваленко С.О.* Тіньова економіка в Україні: [монографія] / А.В. Базилюк, С.О. Коваленко. – К. НДЕІ, Мінекономіки України, 1998. – 206 с.

3. *Степаненко С. В.* Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): [монографія] / Сергій Васильович Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.

---

*Горін Назар Олегович, к.е.н.,
науковий співробітник відділу економічної історії ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»*

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЄННИХ ВИТРАТ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У період середньовіччя, допоки армії були нечисельними, війна чинила негативний вплив лише на обмежені території, проте на економіку загалом мала незначний вплив. Походи доволі часто здійснювались заради отримання воєнної здобичі, грабунку заможних міст і збирання данини з підкорених народів. Війна в ті часи здебільшого проводилась за принципом «війна годує війну», а держави здебільшого не були обтяжені воєнними видатками. Єдиною турботою держави було утримання та озброєння війська у мирний час заради власної безпеки. Винахід і застосування вогнепальної зброї та потреба в постійному забезпеченні армії боєприпасами та продовольством передбачали тісніший контакт з власною країною. Зі статті державного доходу війни перетворились на статті державних видатків, а гроші стали нервом війни.

Напередодні Першої світової війни міністр фінансів П. Барк зробив доповідь на засіданні Державної думи щодо екстреної необхідності призупинення обміну кредитних білетів на золото. За чотири дні до початку війни 27 липня 1914 р. був прийнятий закон «Про деякі заходи фінансового характеру через обставини воєнного часу», який призупинив розмін кредитних білетів на золото та відмінив емісійний закон, що діяв з 1897 р.

Проте прийняті заходи виявились запізними. До казни повернулось лише 50 млн руб., 436 млн руб. осіло на руках в населення, а ще 452 млн руб. були виведені за кордон [6, с. 21]. Час золотого монометалізму для Російської імперії закінчився, що спричинило інфляційні процеси. Хоча для влади війна не стала раптовою, проте країна виявилась погано підготовленою до неї як у воєнному, так і в економічному та фінансовому відношенні. Уряд не мав достатньо ресурсів навіть для здійснення мобілізації у країні. Вже на другому році війни проявилась фінансова криза, яка в наступні роки лише посилювалась. Війна дезорганізувала більшість галузей народного господарства. Відбулась переорієнтація економіки на випуск озброєння, боєприпасів, предметів воєнного спорядження, проте повністю задовольнити потреби фронту промисловість не могла.

Війна також деформувала структуру державного бюджету, утворилось ніби два бюджети: один «мирний», що проходив звичайну процедуру затвердження у Державній Думі та Державній раді; другий – «воєнний бюджет», що не був підконтрольний палатам, дохідною частиною якого можна вважати запозичення. Цей бюджет існував у вигляді «воєнного фонду» і був утворений на основі затвердженого 9 серпня 1914 р. додатку 14 до «Положення про польове управління військ у воєнний час». Згідно з ним воєнні потреби мали задовольнятися за рахунок «надзвичайних понад кошторисних асигнувань» із Казначейства на основі Положень Ради міністрів. Ці видатки мали вноситись у кошторис Канцелярії Воєнного міністерства під назвою «воєнний фонд».

У процесі реорганізації народного господарства та його пристосування до воєнних подій 10 серпня 1915 р. була створена Особлива рада з оборони, яка отримала майже диктаторські повноваження в питаннях організації воєнної економіки, зокрема такі: закриття підприємств іноземних громадян, примусове об'єднання та перепрофілювання промислових підприємств, реквізиції та секвестр [1, с. 13].

Головними джерелами фінансування воєнних витрат на думку М. Боголепова мають бути податки (підвищення існуючих або ж введення нових) та позики [2, с. 16]. Питання лиш у тому яким має бути їх співвідношення. Для прикладу

Англія під час бурської війни покрила третину воєнних видатків за допомогою податків, а решту – через позики. Франція ж покривала свої воєнні видатки здебільшого за рахунок позик, орієнтуючись при цьому на внутрішній ринок капіталів. У свою чергу Японія під час війни з Росією у 1904–1905 рр. ввела ряд нових податків і збільшила вже існуючі, зокрема податок на землю збільшився на 120–700 % (залежно від якості землі), податок на доходи зріс на 80–400 % (залежно від класу податку), збори з торгівлі та промисловості були підняті на 150 % [2, с. 202]. Німеччина ж розраховувала скористатись старим принципом «війна годує війну», а також за рахунок внутрішніх запозичень; Великобританія здебільшого застосовувала податки та зовнішні запозичення [4, с. 155].

С. Прокопович обґрунтовував тезу про необхідність покриття воєнних видатків за рахунок нових податків і підвищення вже існуючих. Обґрунтовуючи свою позицію вчений вказує на те, що напередодні війни із народного доходу в 16,4 млрд руб. держава у формі прямих і непрямих податків і доходів з казенних підприємств отримувала 2,134 млрд руб., або ж 13 %, тому такий фіскальний рівень С. Прокопович не вважав надзвичайним. Нові доходи повинні були надійти через введення податку на доходи фізичних осіб (подоходного податку), що стало законом лише у квітні 1916 р. [3, с. 88]. Так, у другій половині 1914 р. було введено податків на суму 594,5 млн руб.; у 1915 р. реально виявилось можливим ввести податків лише на 68 млн руб.; в 1916 р. – на 388,3 млн руб. Загалом за три роки нових податків, здебільшого непрямих, було введено на 1,051 млрд руб. [3, с. 89].

У питанні впливу війни на народне господарство І. Бліох аргументує необхідність припинення міжнародної торгівлі. На думку вченого, втрати кожної країни залежать від рівня розвитку в ній капіталістичного господарства: чим він є вищим, тим більшими є втрати, і навпаки, нерозвинутість продуктивних сил є засобом охорони народного господарства від негативного впливу війни [3, с. 8].

Попри те, що війна відрізала Російську імперію від багатьох важливих ринків та майже повністю зруйнувала зовнішню торгівлю, не варто забувати, що війна також створила

величезний новий ринок, який компенсував втрату попиту на інші товари [5, с. 10]. М. Туган-Барановський зазначає, що «війна мала значення для нашої промисловості не як припинення вивозу наших товарів за кордон, а як припинення ввозу на російський ринок зарубіжних промислових товарів. Російська промисловість втратила не покупця, а конкурентів. Звідси й порівняна легкість перенесення всіх труднощів, пов'язаних з війною» [5, с. 14]. У цьому контексті фінансово-промислова олігархія, користуючись доступом до Особливих нарад (спеціальних консультативних органів у справах забезпечення заходів з оборони країни, постачання палива, продовольства, транспортування товарів і людей), забезпечила собі величезні прибутки попри загальну складну економічну ситуацію.

Війна з її величезними потребами у предметах бойового та матеріально-технічного забезпечення армії стали найбільшим і найвигіднішим для підприємців ринком збуту промислової продукції. Також вона зумовила зміну структури промислового виробництва та виявилась каталізатором розвитку нових або ж зміцнення позицій існуючих галузей народного господарства, особливо в частині забезпечення зростаючих потреб воєнного ринку.

Загалом основними джерелами покриття воєнних видатків є запозичення (внутрішні та зовнішні), паперові гроші та податки. Незважаючи на те, що науковці обґрунтовували положення про необхідність покриття воєнних видатків за рахунок введення нових податків і внутрішніх позик, доміантними виявились усе ж таки зовнішні запозичення та грошова емісія, що спричинили шалену інфляцію та величезні зовнішні борги.

Література

1. *Бокарев Ю.П.* Мобилизационная экономика в России и Германии в годы первой мировой войны. Опыт компаративного исследования // Мобилизационная модель экономики: исторический опыт России XX века. – Челябинск: ООО «Энциклопедия», 2009. – С. 9–22.

2. *Боголепов М.И.* Война, финансы и народное хозяйство / М.И. Боголепов. – Петроград: Тип. ред. период. изд. Мин. Фин., 1914. – 58 с.

3. *Прокопович С.* Война и народное хозяйство / С.Н. Прокопович. – 2-е изд., доп. – М.: Совет всерос. кооп. съездов. – 1918. – 264 с.

4. *Святловский Е.* Экономика войны / Е. Святловский. – М.: Изд-во «Военный вестник», 1926. – 483 с.

5. *Туган-Барановский М.И.* Война и народное хозяйство / М.И. Туган-Барановский // Чего ждет Россия от войны. – Петроград: Прометей, 1915. – С. 5–24.

6. *Харламов Л.А.* Твердые деньги России / Л.А. Харламов. – Пермь: Издание Пермской печатной фабрики Гознака, 1995. – 160 с.

---

*Лесенко Андрій Олександрович, здобувач кафедри
економічної теорії та конкурентної політики Київського
національного торговельно-економічного університету*

ЕВОЛЮЦІЯ СВІТОВИХ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІІ КАРТЕЛЬНИМ ЗМОВАМ

Економічна конкуренція як гарантія економічного прогресу та розвитку суспільства потребує чіткого організаційно-правового захисту та формування ефективних економічних методів боротьби, зі зростанням таких негативних явищ, як картельні змови, зловживання монопольним становищем, порушення прав споживачів тощо. Усі зазначені явища мають негативний вплив на економіку країни та заважають її повноцінному розвитку та функціонуванню, а також негативно впливають на конкуренцію.

Серед великої кількості негативних факторів, які чинять тиск на світове співтовариство, одним з найгостріших питань є боротьба з укладанням картельних угод та їх впливом на конкурентну політику держави.

Правові та економічні аспекти проблем, пов'язаних з укладанням картельних угод, розглядалися у наукових працях

багатьох вітчизняних дослідників, серед яких І. Артем'єв, З. Борисенко, С. Валітов, О. Каштанов, О. Костусєв, О. Мельниченко, Н. Саніахметова, Т. Удалов. Провідними російськими науковцями з питань дослідження антиконкурентних узгоджених дій є вчені С. Авдашева, А. Бутиркін, Н. Розанова, А. Шастітко, К. Тотєв та ін. Здебільшого вони засуджують такі дії і виступають за посилення державного контролю над картельними домовленостями.

Деякі західні вчені, наприклад, Мюррей Ротбард, Мілтон Фрідман, Юнг-Деок Жеон та інші трактують картелі просто як поширену форму здійснення підприємницької діяльності, які, проте, не мають внутрішньої стійкості. Через це картелі не потрібно розглядати як загрозу для конкуренції.

Попри існуючі розбіжності в поглядах, науковий загал вважає беззаперечним той факт, що утворення картелів перешкоджає створенню ефективного конкурентного середовища, негативно впливає на конкурентоспроможність економіки і сповільнює економічний розвиток.

Таким чином, картель або змова учасників – є однією з найактуальніших проблем. Свого часу, завдяки важливості ролі, яку картелі почали відігравати в економіці, і тенденції до їх поширення, вони стали предметом пильної уваги економічної теорії.

Картель у загальному розумінні не несе на собі негативного змістового навантаження. Картель – це об'єднання кількох підприємств однієї галузі виробництва. Оскільки картелі є проявом монополізму, вони стають об'єктом постійної уваги держави. Картельним змовам присвячене не одне дослідження. В підручниках з економічної теорії доводиться їх небажаність для економіки. Діяльність картелів підпадає під дію антимонопольного законодавства. Жорсткість такого законодавства неоднакова в різних країнах. Тому і кількість цих структур найбільша в країнах Західної Європи, де відношення до картелів лояльніше – наголос робиться на контролі за картельними угодами. В. Ойкен взагалі вважав, що недостатньо просто заборонити картелі. Скоріш потрібна позитивна політика економічного конститування – деконцентрація влади і створення конкурентного середовища.

Ефективні механізми протидії картельним змовам були вироблені в рамках антимонопольного права США та права Об'єднаної Європи, що виражена у формі Європейського Союзу. Дане пояснюється тим, що і США, і більшість держав-членів ЄС є першими капіталістичними державами світу, в яких вже багато століть бурхливо вдосконалюється підприємництво, економічне середовище і ринок, що займає більшу частину Глобального Ринку. З розвитком економічних, а саме: підприємницьких відносин (між підприємцями, між підприємцями і клієнтами, між підприємцями та державою) в кожному уряді виникали питання найбільш якісного вдосконалення регулювання таких відносин, який не обмежуватиме права, як підприємців, так і суспільства.

Проблема взаємодії підприємців і суспільства стала особливо актуальною вже з того моменту, коли перші підприємці почали зловживати своїми економічними правами і порушувати встановлені правила у сфері добросовісної реалізації своїх прав як суб'єктів господарювання. Найбільшої шкоди для підприємницького середовища в державах і для держав як таких почали наносити латентні торгові змови найбільш великих підприємців про ціни, постачання, провокування дефіциту і т.п., власне, як і подібні мовчазні змови (*tacitcollusion*). Так, приміром, дослідження демонструють, що з 51 картельної змови, – у 20 випадках картелів було підвищено ціни на 200 % вище суми максимальних витрат на виготовлення та реалізацію товару.

Через розуміння небезпеки завдання шкоди економіці держави, конкурентам на ринку та суспільству загалом картельними змовами, перші капіталістичні держави на перших етапах формування антимонопольного законодавства закріпили заборону (чи обмеження) таких змов. Так, зокрема, на протидію подібним торговим змовам і угодам була спрямована перша стаття найвідомішого антимонопольного закону в світі – Закону Шермана:

Оголошується незаконним будь-який договір, об'єднання у вигляді тресту чи іншій формі, а також змова з метою обмеження торгового або комерційного обміну між різними штатами або з іноземними державами.

Історія протидії узгодженим діям прямо пов'язана зі становленням самих антикартельних механізмів, які мали свій паралельний розвиток, як у США, так і в Євросоюзі. Разом з тим, найпоказовішою, найактуальнішою і специфічною для України є історія становлення таких механізмів саме в рамках Об'єднаної Європи, головним чином тому, що не дивлячись на те, що антимонопольне законодавство США справило значний вплив на дух, природу і спрямованість концептуальної політики ЄС у сфері конкуренції, саме антимонопольне законодавство ЄС необхідно вважати на сьогоднішній момент найоптимальнішим, найпрогресивнішим і ефективним антимонопольним законодавством у світі.

Разом з тим, у законодавстві різних країн світу не склалося єдиного підходу до розуміння природи картельної змови. Так, у США, Канаді, Ізраїлі картельна змова – це злочин і за нього передбачена кримінальна відповідальність як для компаній-учасниць змови, так і для їхніх посадових осіб. Відповідно до законодавства Австралії, картельна змова – це правопорушення, за яке передбачена цивільно-правова відповідальність. У Німеччині та більшості країн ЄС – картельна змова – це адміністративне правопорушення. У Бразилії природа картельної змови має гібридний характер – це водночас і адміністративне правопорушення, і злочин.

У той же час, починаючи з кінця 1980-х років, у світовій правозастосовній практиці дедалі більшого поширення набуває програма пом'якшення відповідальності, або програма амністії, основний зміст якої полягає у повному або частковому звільненні від покарання одного (першого) або кількох учасників картелю, які співпрацюють з конкретним відомством протягом розслідування – всебічно сприяють припиненню порушення збоку картелю. Законодавчі системи багатьох держав уже сприйняли та запровадили на національному рівні зазначену програму, розцінюючи її як найбільш потужний механізм виявлення та подолання негативного впливу з боку особливо небезпечних картелів. Наприклад, у США 75 % застосованих до картелів штрафів припадає на справи, під час розслідування яких було застосовано програму пом'якшення відповідальності. Так

само, майже 90 % міжнародних картелів було виявлено завдяки застосуванню цієї програми.

Отже, зважаючи на такий феноменальний успіх програми пом'якшення відповідальності, а також на численні висновки експертів з питань конкурентної політики і права, доцільним вбачається детальне вивчення змісту суттєвих елементів зазначеного правового інструменту, зокерма програми пом'якшення відповідальності, яка застосовується у США та ЄС при розслідуванні картельних угод.

---

*Гордіца Кароліна Адольфівна, к.е.н.,
науковий співробітник відділу економічної історії ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІСТОРИКО- ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Відомо, що наукові погляди на сутність і функції підприємництва еволюціонували у міру становлення й розвитку ринкової економіки, формування її основних інститутів та інфраструктури. Відповідно зміст цього поняття змінювався і послідовно збагачувався новими аспектами. Так, смітінське визначення підприємця як власника, метою діяльності якого є отримання прибутку, завдяки розвитку кредитних відносин у XIX ст. поступилося місцем ширшому погляду на підприємця насамперед як організатора виробничого процесу, що був запропонований Ж. Сеєм і розвинений А. Маршаллом; а бурхливий розвиток техніки й технологій у XX ст. зумовив особливий наголос на новаторській функції підприємця, зроблений Й.Шумпетером і підтриманий П. Самуельсоном та іншими економістами.

У сучасних дослідженнях найпоширенішим є узагальнюючий погляд на підприємництво як на особливий вид господарської діяльності і тип господарської поведінки, для якого характерними є: свобода й самостійність рішень його суб'єктів щодо вибору виду діяльності, ділових партнерів,

розпорядження прибутком; особиста зацікавленість у результатах економічної діяльності і відповідальність за її наслідки; інноваційний характер діяльності, тобто творчий підхід до організації ділового процесу, створення нового товару чи послуги, застосування нової технології тощо; наявність фактора ризику через можливість втрати ресурсів чи неодержання доходів.

Поряд із тим, хід економічного розвитку об'єктивно призводить до ускладнення системи відносин власності та урізномунітнення суб'єктів підприємництва, у ролі яких можуть виступати не лише приватні особи, але й групи осіб – різного роду товариства, корпорації, кооперативи, громадські організації тощо, – а також держава в особі певних управлінських структур. В останньому випадку відбувається неминуча деперсоніфікація суб'єкту підприємницької діяльності, у зв'язку з чим слушно постає питання про наукову правомірність застосування до економічної діяльності держави терміну «підприємство».

Це питання потребує уваги не лише тому, що державні підприємства існують в усіх реальних економіках світу, в тому числі й у тих, що мають статус ринкових, але й тому, що характер і результати їхньої діяльності суттєво різняться залежно від інституційних умов, що можуть доволі сильно змінюватися навіть у межах однієї економічної системи. Останнє підтверджується суперечливим досвідом функціонування державних підприємств у вітчизняному народному господарстві 1920-80-х років, що становить значний інтерес для дослідження особливостей економічної діяльності держави в різних історичних умовах.

У сучасній економічній літературі державне підприємництво розглядається, поряд із приватним підприємництвом, як особливий вид підприємницької діяльності, що здійснюється в рамках державного сектора економіки і пов'язаний з участю державних підприємств у виробництві та збуті товарів і послуг. Відповідно, визначення державного підприємництва включає два аспекти, що відповідають двом рівням дослідження – макрорівню і мікрорівню. На макрорівні державне підприємництво розглядається як організаційно-господарська діяльність, порядок створення державою власних підприємств, планування й управління

різними формами державних підприємств. На мікрорівні державне підприємництво розглядається як господарська або інша підприємницька діяльність державних підприємств з виробництва матеріальних благ і надання послуг суб'єктам.

В економіках ринкового типу державне підприємництво є однією з форм прямого втручання держави в економіку. При цьому держава виступає самостійним суб'єктом господарювання, реалізуючи певні загальнонаціональні цілі: структурну перебудову виробництва; пом'якшення галузевих і територіальних диспропорцій, стимулювання науково-технічного прогресу, підвищення ефективності економіки. На відміну від приватного підприємництва, де наголос ставиться на одержанні прибутку, розглядаючи його не лише як безпосередню, а часто й як кінцеву мету підприємницької діяльності, державне підприємництво має своєю кінцевою метою не стільки прибуток, скільки безперервність відтворювального процесу.

Специфіка державного підприємництва радянської доби полягала в тому, що в умовах надвисокого рівня одержавлення економіки державне підприємництво було вимушено вирішувати не лише ті завдання, що традиційно вирішуються в межах державного сектору економік ринкового типу, але також і ті, що пов'язані з формуванням платоспроможного попиту і задоволенням мінливих і постійно зростаючих у напрямку вибагливості потреб індивідуума (соціальної групи, суспільства в цілому). У цьому контексті зміст державного підприємництва має розглядатися крізь призму відносин «дослідження потреб споживачів – організація виробництва – задоволення потреб споживачів», враховуючи те, якою мірою для ефективного задоволення потреб споживачів повинні використовуватись і реально використовувалися передові методи і способи організації виробництва, збуту, маркетингу, логістики, менеджменту, орієнтовані на інноваційні розробки.

Необхідно також враховувати, що у державному секторі економіки існує вертикальне розмивання підприємницьких функцій між представниками структурних підрозділів державного управління економікою та її окремими директорами державних підприємств. Держава діє як колективний підприємець, розподіляючи окремі підприємницькі функції між різними

рівнями й суб'єктами господарювання. Поряд із тим, в економічній моделі радянського типу існували також горизонтальні розриви підприємницьких функцій між окремими галузями економіки (зокрема, між виробництвом і постачанням, виробництвом і транспортом, виробництвом і торгівлею), коли кожна з них несла обмежену відповідальність за досягнення кінцевого результату підприємництва – задоволення потреб суспільства.

В умовах, коли провідним стимулом ефективного виконання тієї або іншої сукупності підприємницьких функцій різними суб'єктами господарювання не може виступати отримання прибутку, особливо гостро постає питання про підприємницьку мотивацію діяльності господарських суб'єктів держави на всіх рівнях. У цьому випадку пріоритетного значення набуває задоволення притаманної підприємцям «потреби у досягненнях» (Д. Макклеланд), що полягає у бажанні добре себе проявити у конкурентній ситуації, де результати індивідуальних зусиль можуть бути об'єктивно виміряні. Ця властивість людини примушує її надавати першочергового значення формальному успіху, який не обов'язково повинен вимірюватись у грошах. Людина, яка максимізує задоволення власних потреб, орієнтується на кінцевий результат (споживання); людина ж, яка відчуває потребу в досягненнях, – на проміжний (зробити щось краще за інших, зробити це відповідно до якогось власного критерію якості, створити дещо унікальне, піднятися по кар'єрних сходах тощо).

Як показує практика, саме до останнього типу господарюючих суб'єктів належала більшість вітчизняних керівників підприємств радянського періоду. Однак до них не зовсім право-мірно застосовувати термін «підприємець», а їхню господарську діяльність не варто називати підприємництвом. Адже навіть у часи НЕП, в умовах змішаної економіки квазіринкового типу ця діяльність практично не мала ознак підприємництва: керівники державних підприємств діяли виключно як менеджери, викону-ючи поставлені перед ними державою завдання в межах визначених нею ж управлінських повноважень. Відповідно до ідео-логічної програми соціалістичного будівництва у державному секторі

економіки було повністю ліквідовано головні ринкові передумови підприємництва, такі як приватна власність і конкуренція. Економічна свобода, ініціативність, особистий інтерес витискалися жорсткими плановими настановами керівних органів, а стабільна заробітна плата працівників усіх рівнів усувала особисту відповідальність за підприємницькі ризики.

В умовах жорсткої ієрархічної структури тоталітарної економіки 1930–50-х років державне підприємництво здійснювалось на основі директивного планування, централізованого розподілу ресурсів, командних форм управління, позаекономічного стимулювання і тотального контролю всіх видів господарської діяльності. Використання таких методів дозволило ефективно вирішити стратегічні завдання прискореного створення матеріально-технічного фундаменту індустріального технологічного укладу, економічного забезпечення перемоги у Другій світовій війні та післявоєнної відбудови народного господарства, але при цьому зумовило суттєву деформацію інституту підприємництва, що полягала у знищенні його ключових ознак – свободи вибору, самостійності, ініціативності, орієнтації на комерційний успіх.

Економічні реформи 1960–80-х років, головним змістом яких було розширення економічної самостійності державних підприємств на основі госпрозрахунку, сприяли частковому відродженню елементів підприємницької поведінки, зокрема виробничої та комерційної ініціативи, раціонального розподілу й використання ресурсів, самостійного вибору методів господарювання, ділових партнерів тощо. Однак за умов збереження системи централізованого директивного планування їх практична реалізація відбувалася здебільшого на неофіційному рівні, у межах напівлегального «адміністративного ринку», що мав відношення не стільки до державного, скільки до тіньового сектору економіки.

Таким чином, державне підприємництво, що існувало протягом радянського періоду вітчизняної історії, слід розглядати не як особливий вид підприємницької діяльності, а скоріше як її специфічну деформацію, що в дійсності являла собою державний сурогат (штучний замітник) підприємництва. Однак це

не знижує загальної наукової та практичної цінності як позитивно-го, так і негативного історичного досвіду організації діяльності державних підприємств у позаринкових умовах господарюван-ня.

---

*Курбет Олександра Петрівна, науковий співробітник
відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»*

КИЇВСЬКА ПОЛІТЕКОНОМІЧНА ШКОЛА ТА СВІТОВА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА

На межі ХІХ–ХХ століть Київська політекономічна школа була чи не найбільш знаною на вітчизняних теренах. Започаткована в стінах Київського Імператорського університету святого Володимира (одного із трьох Імператорських університетів Російської імперії, розташованих на території сучасної України), вона згодом поповнила свої ряди вченими Київського комерційного інституту. Відомий теоретик та реформатор засновник школи – Микола Бунге об'єднав навколо себе плеяду провідних київських вчених у галузі економіки: Афіногена Антоновича, Дмитра Піхна, Миколу Цитовича, Романа Орженцького, Володимира Железнова, Олександра Білімовича, Костянтина Воблого та Євгена Слуцького. Вони були першими перекладачами окремих праць з економічної тематики: Микола Бунге у 1897 р. видав переклад з коментарями до кожної глави праці «Русские бумажные деньги. Исследование народно-экономическое и финансовое с приложением проекта восстановления металлического обращения» Адольфа Вагнера, а Роман Орженцький у 1901 р. переклав «Основания политической экономии» Карла Менгера. Крім того, київські вчені також знайомили широкий загал з працями відомих економістів, публікуючи рецензії на їхні праці на сторінках наукових журналів. Їхні праці охоплювали широке коло як суто теоретичних, так і злободенних, практичних питань. У кожного представника Київської політекономічної школи були свої наукові вподобання – теорія кредиту, залізничні тарифи, теорія цінності, грошовий

обіг, теорії прибутку та заробітної плати тощо, – разом з тим усі вони усвідомлювали значимість методології економічного дослідження та переймалися її питаннями.

До джерел формування Київської політекономічної школи входили провідні напрями західноєвропейської економічної думки другої половини XIX ст. Однією з особливостей цієї школи є еволюція її методології, що пройшла шлях від ліберально-фритредерських поглядів її засновника на початку його наукової діяльності до прихильності маржинальним засадам економічного дослідження та співзвучності з методологією німецької історичної школи. Згадуючи два останніх напрями важко оминати увагою знаменитий «спір про метод» та основний його висновок, який свідчить про знаходження київськими вченими правильного виходу зі спору, адже вони відстоювали думку стосовно поєднання різних методів при дослідженні економічних явищ. Англійський історик економіки XX століття Т.С. Ештон говорив про безглуздість протиставлення методів дослідження в політичній економії, адже: «З таким же успіхом ми могли б сперечатися, на якій нозі краще стрибати – на правій чи на лівій. Розумні люди знають, що вони просунуться далі, якщо будуть пересуватися на двох ногах» [2, с. 177].

Київські вчені-економісти сприймали досягнення західноєвропейської економічної науки з перших уст. Підтвердженням тому є дані про численні стажування, відрядження і, навіть, навчання за кордоном. Саме навчання на машинобудівному відділенні Мюнхенського університету допомогло Євгену Слуцькому дійти висновку про свою непридатність до цієї спеціальності і саме там він зацікавився економікою і почав заглиблюватися у праці Адама Сміта і Девіда Рікардо. Інакше склалася доля інших представників Київської політекономічної школи, яким надавалися дозволи на закордонні відрядження для проходження стажування з метою отримання професорського звання.

➤ **Микола Цитович** під час стажування у 1889–1891 рр. відвідав європейські університети, де прослухав лекції та побував на семінарах таких відомих учених, як *А. Вагнер* і *Г. фон Шмоллер* (Берлінський університет), *В. Рошер* (Лейпцизький університет), *Г. Кон* (Геттінгенський університет),

К. Кніс (Гейдельберзький університет), *Ф. Нейман* і *Г. Шьонберг* (Тюбінгенський університет). Спеціально для того, щоб прослухати лекції з політичної економії та фінансового права Адольфа Вагнера вчений затримався в Берлінському університеті, вважаючи втрату такої нагоди неприпустимою.

➤ **Володимир Железнов** проходив стажування в Німеччині у 1899–1901 рр., де відвідував заняття в Берлінському університеті. Згодом, у 1905 р., його направили у закордонне відрядження з метою продовження роботи над дослідженням стосовно заробітної плати, після чого він захистив свою магістерську дисертацію «Главные направления в разработке теории заработной платы».

➤ **Олександр Білімович** проходив дворічне стажування в 1905–1907 навчальних роках у Німеччині та Франції. Під час свого відрядження вчений відвідав лекції та заняття *Ф. Неймана* та *Г. Шьонберга* – у Тюбінгенському університеті, *А. Вагнера*, *Г. фон Шмоллера* та *М. Зерінга* – у Берлінському університеті. У своєму звіті про відрядження вчений здійснив аналіз методики викладання вказаних професорів, зміст їхніх курсів тощо. Оцінюючи роботу *Ф. Неймана*, вчений говорить про те, що попри недоліки його лекцій із «Загальної частини науки про народне господарство» цей курс є «одним із найбільш детальних та оригінальних» [1, с. 13], а самого *Ф. Неймана* називає «цікавим лектором» і «хорошим інтерпретатором найбільш заплутаних питань» [1, с. 3]. На думку вченого, *А. Вагнер* значно повніше охоплював всю заплутану систему господарських відносин [1, с. 22], а курс *Г. фон Шмоллера* назвав «оригінально задуманим і майстерно виконаним» [1, с. 24].

➤ **Костянтин Воблий** також відвідував заняття у Берлінському (*А. Вагнер*, *Г. фон Шмоллер* і *В. Борткевич*) та Мюнхенському (*Л. Брентано* та *В. Лотц*) університетах під час закордонного відрядження 1909–1910 рр. Як і *Олександр Білімович*, вчений високо оцінив ораторські здібності *Г. фон Шмоллера* та наочність викладу лекційного матеріалу.

Окрім сприйняття київськими вченими сучасних їм напрямів економічної думки, у їхніх напрацюваннях ми можемо простежити і елементи неокласики, про що зокрема говорив і представник української діаспори *Всеволод Голубничий*, маючи

на увазі Євгена Слуцького та Романа Орженцького [3, с. 685]. Адже ці вчені впритул наблизилися до неокласичного вирішення питання теорії цінності, що полягало у синтезі трудової теорії цінності та теорії граничної корисності і увійшло у світову економічну науку під назвою «синтетична теорія цінності».

Попри значний внесок київських учених в економічну науку та залучення до їхнього методологічного інструментарію досягнень західних учених, починаючи з класичної школи політичної економії і закінчуючи елементами неокласики та інституціоналізму, варто розуміти, що українська економічна думка є багатогранною. Вона представлена класичним напрямом, народництвом, марксизмом тощо, які ще не знайшли глибокого висвітлення у сучасній літературі, що ставить нові завдання перед сучасними дослідниками. Це, однак, не применшує значимості наукового доробку Київської політекономічної школи, яка становить потужний пласт вітчизняної економічної думки. За кількістю представників залучених до вирішення реальних питань народногосподарського життя країни на вітчизняних теренах у період другої половини XIX – початку XX століття ця школа по праву може займати перше місце. Її представники сприймали досягнення сучасної економічної науки та вміло реалізовували їх на практиці, щоправда це не завжди їм вдавалося, проте певні наукові погляди все ж були втілені в урядовій політиці, зокрема у ринкових реформах Миколи Бунге та при викупі державою залізниць.

Література

1. *Билимович А. Д.* Отчет за первый год заграничной командировки / Пр.-доц. Ал. Билимович. – Киев, 1906. – 41 с. – [Оттиск из Университетских Известий за 1906 год].

2. *Ashton T. S.* The Relation of Economic History to Economic Theory. – *Economica* N. S., May 1946, 13, P. 81-96; reprinted in *The Study of economic history*. Edited by N. B. Harre. London: Frank Cass, 1971, P. 161-180.

3. *Holubnychy V.* History of Ukrainian Economic Thought / V. Holubnychy // *Ukraine: A Concise Encyclopaedia*. – Vol. 2. – Toronto University Press, 1971. – P. 681–693.

ДЖЕРЕЛА І СУТНІСТЬ НЕОШУМПЕТЕРІАНСТВА

В історії економічної думки міцно утвердилось переконання про один із її парадоксів: відсутність в економічній теорії школи Й. А. Шумпетера (1883–1950), незважаючи на оригінальність його ідей і сильний вплив на розвиток економічної науки. У недавній праці Гюго та Еріка Рейнертів «Творче руйнування в економічній науці: Ніцше, Зомбарт, Шумпетер» у черговий раз стверджується: «Шумпетер не залишив школи економічної теорії, і всупереч енциклопедичним працям з історії економічної думки та філіації економічних ідей з плином часу, він сам був дуже неясним щодо походження своїх власних ідей». Очевидно остання обставина сприяє їх суперечливим трактуванням з боку сучасників, дискусійним висновкам тощо.

Разом з тим Г. та Е. Рейнерти констатують: «Ми живемо в час, коли стандартна неокласична економіка (economics) вступила в період занепаду». Кризові явища та процеси в сучасній економіці та економічній теорії, пошуки шляхів виходу із криз змушують інтенсифікувати пошук альтернативних неокласичному мейнстриму підходів у галузі позитивної та нормативної економічної теорії. Такий перебіг подій живить міждисциплінарні дослідження, гетеродоксальні економічні підходи та теорії, розроблення нетрадиційних економічних моделей і т.д.

Серед альтернатив, насамперед сучасній неокласиці, помітно вирізняється еволюційний підхід до економічного аналізу, який носить також назву «неошумпетеріанство», або еволюційна теорія економічних змін.

За останні три десятиліття стався вибух у галузі досліджень з питань еволюційного розвитку. Дослідники С. Сільва та А. Тейшейра на основі бібліографічного аналізу наукової літератури англійською мовою (у базі даних Econlit) виявили такі тенденції у випуску публікацій. Кількість статей, опублікованих в економічних журналах, що використовували термін «еволюційний» як ключовий, зростала приблизно в геометричній прогресії в період 1986–2005 рр. У 2005 р. такі

статті становили близько 1 % від усіх журнальних публікацій, охоплених базою Econlit. Ці ж дослідники у 2009 р. виявили, що за останні півстоліття 90 % усіх публікацій з питань еволюційного підходу з'явилися з початку 1990-х рр. Безумовно, вирішальний вплив на такі тенденції чинили ринкові трансформації в постсоціалістичних країнах і економічні стратегії Європейського Союзу, діяльність міжнародних організацій ОЕСР, Світового Банку та ін.

Початки неошумпетеріанської економічної теорії у ХХ ст. сягають праць основоположників американського інституціоналізму Т. Веблена, зокрема його програмної статті «Чому економіка (economics) не є еволюційною дисципліною», Дж. Коммонса, В. Мітчелла, праці Й. А. Шумпетера «Теорія економічного розвитку» (1911), «Цикл ділової активності» (1934) та ін., відома стаття А. Алчіана «Невизначеність, еволюція і економічна теорія» (1950). Вважається, що сучасний етап розвитку еволюційного підходу в економічній науці розпочинається із спільної праці американських учених Р. Нельсона і С. Вінтера «Еволюційна теорія економічних змін» (1982).

Своїми попередниками Р. Нельсон і С. Вінтер вважають насамперед англійських науковців Т. Мальтуса, Ч. Дарвіна, Ж. Ламарка. Автори еволюційної теорії економічних змін визнають вплив на свої ідеї також деяких специфічних поглядів «класиків, марксистів і неокласиків», підкреслюють (до речі, подібно Й. Шумпетеру) еволюційність економічної теорії К. Маркса. До числа еволюціоністів, дослідників економічної динаміки зараховані також відомі англійські неокласики А. Маршалл (1842–1924) і А. Пігу (1877–1959).

До найближчих попередників і союзників теорії еволюційних змін американські дослідники віднесли (цілком очікувано) Й. Шумпетера і Г. Саймона, а також відмітили важливе значення праць Г. Фішера, Г. Кемпбелла, Е. Пенроуз, В. Баумоля, О. Вільямсона, І. Кірцнера та ін.

У полі зору неошумпетеріанців знаходяться також праці видатного українського вченого М. Туган-Барановського, його учня М. Кондратьєва, вчених другої половини ХХ ст. Г. Менша, П. Фрімена, К. Переса та багатьох інших.

Професор Р. Нельсон (США) розкрив еволюцію ставлення науковців до аналізу економічного розвитку, вивчення його закономірностей і міжнаціональних відмінностей. Ближче до кінця XIX ст. питання економічного розвитку перемістилися з центру на периферію сфери зацікавлення, констатував учений. Деякі економісти, наприклад, Й. Шумпетер, як і раніше, приділяли головну увагу економічному розвитку. Проте основним об'єктом зацікавлення більшості економістів того покоління стали інші питання. Аналіз домінантної структури цін та обсягів виробництва в контексті загальної теорії рівноваги визначали програму досліджень, яку згодом було названо мікроекономічним аналізом. Вивчення коливань загального рівня цін і ділових циклів у загальнішому розумінні спричиняв розвиток макроекономічного напрямку. Американський науковець зробив висновок про замовчування або ігнорування обома цими теоретичними напрямами питань довготермінового економічного розвитку. Ще один висновок науковця зводився до констатації виникнення та існування розколу в середовищі економістів після висунення з 1950-х рр. дослідження питання економічного розвитку на перший план в економічній теорії. З одного боку, дослідженнями займалися економісти, котрі «загалом були прихильниками теоретичних поглядів у межах нової неокласичної теорії розвитку і були дуже обережними стосовно інституцій, що їх вони вважали важливими, і які розглядали економічний розвиток як процес заміщення конкурентної рівноваги» (Р. Нельсон). З другого боку, утворилося дещо неоднорідне угруповання економістів, які, на думку Р. Нельсона, «все більшою мірою відходили від цих базових припущень», «відхилялися від магістрального (тобто неокласичного) напрямку досліджень в економіці». Серед представників альтернативного теоретичного напрямку Р. Нельсон виділив: 1) прихильників доповнення попередніх досліджень ширшим якісним описом характеру технологічних змін і процесів економічного розвитку, які живлять ці техноло-гічні зміни; 2) прибічників необхідності зосередження уваги на широкому спектрі інституцій, які забезпечують економічний розвиток, але ігноровані неокласиками; 3) спадкоємців підходу, згідно з яким економічний розвиток розглядається як еволюцій-ний процес, що, у

принципі, передбачає незрівноваженість. Як відомо, цей останній підхід свого часу обстоював Й.А. Шумпетер. Очевидно, що в своїй сукупності погляди представників усіх трьох зазначених підходів формують основи нового – інституціонально-еволюційного напрямку в сучасній економічній теорії. Еволюційна теорія економічних змін («неошумпетеріанство») становить собою одну із складових цього напрямку, своєрідне переплетення з його інституціональною складовою.

У межах еволюційного аналізу різні автори зосереджуються на тих чи тих аспектах, що пов'язані з дослідженням механізмів прийняття рішень, ендогенного зростання технічного прогресу, теорією ігор тощо.

У середовищі еволюціоністів (неошумпетеріанців) можна виділити за інституціональними джерелами: прихильників розвитку національної інноваційної системи, сучасних послідовників «традиційного інституціоналізму», представників так званого «Іншого канону» на чолі з відомим норвезьким економістом Е. Рейнертом.

Таким чином, неошумпетеріанство відзначається багатоджерельністю, що персоніфікована багатьма прізвищами відомих учених під загальним терміном «еволюційна теорія економічних змін». Хоч між ними й існують аналітичні відмінності, проте спільним виявляється зосередженість аналізу на структурних, технологічних, культурних та інституціональних змінах в економічних системах на різних рівнях та етапах їх функціонування і розвитку.

Представників неошумпетеріанства об'єднує антиордоксальна теоретико-методологічна спрямованість поглядів, що становить серцевину альтернатив сучасному неокласичному мейнстриму економічної теорії. Еволюційна економічна теорія аналізує динамічний розвиток, який відбувається в історичному часі і, таким чином, відкриває можливість досліджувати в економіці «залежність від пройденого шляху» і незворотність економічного розвитку. Динамічні процеси приводять до якісних трансформацій економіки, зокрема шляхом впровадження нововведень у найрізноманітніших видах і формах. Останні охоплюють інновації у найширшому розумінні, тобто технологічні, організаційні, інституційні, соціальні.

У неошумпетеріанській теорії розрізняють три складові елементи: 1) дослідження якісних змін, що впливають на всі рівні економіки і в результаті усунення обмежень, які перешкоджають розвитку, забезпечують розвиток у нинішній ситуації та у нових умовах; 2) дослідження якісних змін як таких, що охоплюють періоди як еволюційних, так і революційних змін і, таким чином, відповідають ідеї переривчастих рівноваг; 3) дослідження сильних нелінійних позитивних ефектів зворотного зв'язку, що пов'язані з формуванням шаблонів, взірців та інших форм спонтанного структурування.

---

*Цапівська Марія Володимирівна, аспірантка
кафедри історії та теорії господарства Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана*

РОЛЬ ПРОГНОСТИЧНИХ ІДЕЙ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Значне місце у розвитку економічної теорії сьогодні займають такі тенденції, як превалювання інституційних досліджень, досліджень на межі наук, спроби сформулювати теорії, які дозволили б управляти господарськими процесами та скеровувати їх у потрібному напрямку, намагання пояснити дійсність як об'єктивну даність тощо.

З розвитком виробничої системи капіталістичного господарства вчені-економісти поступово перенесли увагу у своїх дослідженнях від виробничих процесів до проблем *взаємодії* економічних суб'єктів, *інститутів*, які цю взаємодію обумовлюють, і *механізмів*, які її уможливають.

Проте кризовий стан сучасної економіки, що безпосередньо стосується і виробничої сфери господарства, і

сфери споживання, знову привертає увагу до їх вивчення з боку економічної науки. Ще Ф. Кене у праці «Природне право» зауважував, що мудре правління змінюватиме з часом свої закони, бо неможливо запровадити такі закони, які були б досконалими. Те саме стосується і економічної науки – з розвитком наук про довколишній світ, зазнають змін також певні положення і в економіці – ті, що стосуються взаємодії з природою, а також ті, що стосуються суспільних відносин і їх взаємодій.

За умов загострення соціально-економічних та екологічних проблем у світі, дедалі більшої уваги потребують питання щодо підвищення ефективності виробництва. Причому поняття ефективності набирає нових якісних ознак: теза «те, що не є екологічним, у довгостроковій перспективі не є й економічним» звучить сьогодні надзвичайно актуально. Також досить велика увага відводиться питанню долі спільнот у сучасному економічному світі.

Перебуваючи на зламі епох (ринкової та постринкової) усе більшу роль у процесі становлення наступного типу взаємозв'язків відіграє свідомість, як особиста, так і колективна. До економічних досліджень залучається аналіз особистої та колективної свідомості, цілі та цінності господарюючих суб'єктів, що пов'яже економіку з етикою та з проблемами освіти. Тобто методологічною основою економічної теорії є визнання активного впливу свідомості на стан довколишнього світу та його вивчення. Дійсність сприймається не лише як даність, а і як можливе поле впливу.

З цих позицій надзвичайно цінною є творча спадщина представників української економічної думки, адже вона здатна суттєво збагатити сучасну економічну теорію у вирішенні усіх окреслених вище проблем, особливо це стосується спадщини українських економістів другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Про декого із представників цього періоду можна сказати, що вони у своїх ідеях випередили свій час. Це стосується насамперед вчених української школи фізичної економії (С.А. Подолинського, В.І. Вернадського, М.Д. Руденка), а також представників економіко-кооперативної думки.

У цілому, роль прогностичних ідей представників української економічної думки (II половини XIX – початку XX ст.) у розвитку сучасної економічної теорії полягає у переведенні фокусу з особистої вигоди на концепцію сприяння загальному добробуту, в той же час враховуючи закони навколишнього природного середовища.

У пізнанні економічних явищ та процесів українськими економістами згаданого періоду застосовувались певні інституціональні інструменти дослідження. Така інституціональна спрямованість становить органічну складову концепцій економіко-кооперативної думки і теорії фізичної економії. Наприклад, М.І. Туган-Барановський вважав кооперацію найвищим типом соціальної організації і зазначав, що все суспільство має стати кооперацією. Кооперативна ідея не визначається суто економічною, а включає і духовні, моральні цінності. Теорія ж фізичної економії здатна фундаментально доповнити цю ідею важливим принципом дотримання законів природи як найефективніших для життєдіяльності суспільства. У даному контексті енергетичне вчення С.А. Подолинського про господарство і його розвиток створили основу для нових теорій економічного зростання та інституціональних теорій, а також для створення нової парадигми глобального розвитку, ключовим поняттям якої є енергетичний бюджет людства. Розвиваючи безпосередньо ідеї С.А. Подолинського у своїй концепції переходу біосфери до ноосфери, В.І. Вернадський зазначав, що практичному освоєнню природи має передувати інтелектуальна діяльність, осмислення людиною навколишнього світу.

Економічна наука, за М.Д. Руденком, – це наука, від якої залежить життя на Землі (див.: [1, с. 394]). У людства є реальна можливість самознищення і причиною його буде в основному незнання і недотримання природних законів як фізичних, так і моральних. Розвиток можливий лише якщо «неживе» під порядковуватиметься «живому» (за С.А. Подолинським), яке у свою чергу керуватиметься «розумним» (В.І. Вернадський).

Отже, роль прогностичних ідей представників української економічної думки другої половини XIX – початку XX ст. полягає у внеску і розвитку у світовій економіко-теоретичній спадщині концепцій, що стосуються ролі спільнот та етики у

Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку

господарському житті суспільства, місця екології у спрямованості господарської політики, а також свідомості та самоорганізації у здійсненні господарської діяльності. Такі концепції є надзвичайно актуальними і здатними дати відповідь на кризові виклики сучасності.

Література

1. Руденко М.Д. Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії. Видання друге, доповнене. – Тернопіль: Джура, 2005. – 412 с.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КРУГЛОГО СТОЛУ

Пропонуємо включити до Стандартів вищої освіти за галузями знань: «Соціальні та поведінкові науки», «Управління та адміністрування» такі компетентності:

- ✓ Знання і розуміння логіки та змісту історичного розвитку ринкової економіки та наукових вчень про неї.
- ✓ Знання та розуміння методології і теорії інституціонального пізнання ринкової економіки.

Для набуття даних компетентностей пропонуємо включити до нормативного змісту підготовки здобувачів вищої економічної освіти складові, спрямовані на отримання наступних результатів:

- ✓ володіти знаннями про наукові вчення та історичний розвиток ринкової економіки і вміти їх використовувати для розуміння сучасного стану національної економіки та її окремих сфер (підприємництва, торгівлі);
- ✓ здатність застосовувати науковий потенціал та інструментарій інституціонального аналізу ринкової економіки в організації економічних процесів у сфері підприємницької діяльності.

Названі пропозиції, на наш погляд, суттєво підвищують науковий рівень економічної освіти та її поєднання з практикою. Вони спираються на методологію цивілізаційної парадигми суспільствознавства та відображають наукові досягнення, представлені у працях Нобелівських лауреатів у галузі економіки, визначних вітчизняних і зарубіжних учених.

Запропоновані доповнення до проекту Стандарту спрямовані на формування у студентів наукового сприйняття складних економічних процесів і подолання стереотипів технократичного, пострадянського, заідеологізованого мислення. Вони дозволять підняти світоглядний і професійний рівень підготовки здобувачів вищої економічної освіти, оволодіти сучасними методами пізнання.

Слід вказати на практичну значимість вище викладених пропозицій до проекту стандарту. В них передбачається поєднання наукових знань з практикою шляхом розкриття цілей, що стояли перед суспільством на відповідних стадіях розвитку ринкової економіки, та використання історичного досвіду для їх досягнення. Зокрема, мова йде про напрями впливу змін, що мали місце на попередніх стадіях ринкової економіки, на

подальший її розвиток (path dependence), про історичний досвід її реформування.

Практичне спрямування мають також досягнення інституціонального напрямку сучасних економічних учень. У них розкривається визначальна роль економічних інститутів в організації функціонування ринкової економіки на мікро- та макрорівні. Інституціональна економічна теорія дозволяє озброїти студентів інструментарієм організації економічних процесів на практиці у відповідних сферах професійної діяльності.

Обговорено та прийнято на засіданні Всеукраїнського Круглого столу «Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку».

За дорученням учасників засідання пропозиції підписали: *проф. Степаненко С.В.* – завідувач кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *проф. Феценко В.М.* – проф. кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *проф. Леоненко П.М.* – завідувач відділу теорії економіки і фінансів ДННУ «Академія фінансового управління»; *д.е.н. Небрат В.В.* – завідувач відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»; *проф. Лагутін В.Д.* – д.е.н., завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету; *д.е.н. Артёмова Т.І.* – головний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»; *д.е.н. Супрун Н.А.* – головний науковий співробітник ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»; *д.е.н. Гайдай Т.В.* – доц. кафедри економічної теорії, мікро- і макроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка; *д.е.н. Маслов А.О.* – доц. кафедри економічної теорії, мікро- і макроекономіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка; *проф. Чуткий А.І.* – проф. кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *к.е.н. Ущановський Ю.В.* – доц. кафедри економічної теорії Житомирського державного технологічного університету.

Наукове видання

**СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ:
ІСТОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

*Збірник матеріалів
Всеукраїнського Круглого столу*

10 листопада 2016 р

*Присвячується пам'яті
д.е.н., проф. Корнійчук Людмили Яківни*

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ГОСПОДАРСТВА
ДВНЗ «КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Коректор *О. Щербак*
Верстка *К. Лопух*

Підп. до друку 08.12.16. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 11,62.
Обл.-вид. арк. 13,23. Наклад 100 пр. Зам. 16-5270.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Для нотаток